

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE- SUDAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

İLHAN ZENGİN

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. SEYFULLAH YALIN

KIRIKKALE-2013

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

İlhan ZENGİN tarafından hazırlanan "Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri"
başlıklı tez, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak OYBİRLİĞİ/
OYÇOKLUĞU ile kabul edilmiştir.

29.05.2017

ÖZET

Sudan, Afrika'da önemli jeopolitik konuma sahip bir ülkedir. IX. Yüzyılın sonlarına doğru Tolunoğulları döneminde başlayan ilişkiler, Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethi ile devam etmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın fethinden sonra Sudan fiilen 60 yıl, hukuken 100 yıl Osmanlı toprağı olarak yönetildi. Sudan'ın İngiltere tarafından işgalinden sonra Sudan ile Türkiye arasındaki ilişkiler fiilen, I.Dünya Savaşı'ndan sonrada hukuken bitti. 1956'da Sudan'ın bağımsızlığından sonra ilişkiler yıldan yıla gelişmeye başladı. Günümüzde ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine ulaştı ve ilişkilerdeki ilerleme devam etmektedir.

Sudan ve Türkiye arasında tarihi, kültürel, siyasi, sosyal, dini ve iktisadi birliktelik vardır. İlişkilerin gelişmesi işbirliği imkânlarını daha da geliştirecek ve birbirinin eksiklerini tamamlayacak hale gelebilecektir.

Aramızda soğukluğa sebep olabilecek ön yargılar azaltılarak, ilişkilerin daha da geliştirilmesi sağlanmalıdır. Türkiye'nin Sudan'da yatırımları artarken, Sudan hükümeti de iktisadi ve siyasi engelleri kaldırma konusunda daha etkin olmalıdır. Sudan'ın bağımsızlığından beri eşit statüde, etkin bir işbirliği sağlanarak ilişkilerin her iki tarafın kazançlı çıkacağı ortamda geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda Türkiye elinden gelen yardımı da yapmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Türkiye, Afrika, Hartum, Sevakin, Mehmet Ali Paşa.

ABSTRACT

Sudan is an important country as a geopolitic area in Africa. Relations began at the time of Tulunids in late IX.th century and then continued with the conquest of Egypt by Yavuz Sultan Selim. After the Mohammad Ali Pasha's conquest, Sudan had been ruled sixty years *de facto*, and then forty years *de jure* part of the Ottomam State. After the invasion of Sudan by England, relationships between Sudan and Turkey collapsed *de facto*, and after the First World War *de jure*. After the independence of Sudan in 1956, relations began to develop year by year. At present, relations reached as a level of strategic partnership and progress is going to continue.

There are historical, cultural, political, social, religious, economic togetherness between Sudan and Turkey. The facilities of cooperation will be beter with development of relations and deficiencies of each other will be fullfilled.

Prejudgements which caused in cooling the relations, must be reduced to provide the further development of relations.. While investments of Turkey in Sudan increase, Sudan government has to be effective to remove the barriers on economic and politic subjects. Equal position and effective cooperation have been provided on the aspects of profitable occasion of relations for both sides since the independence of Sudan. Turkey has been striving to built this subject as much as possible.

Key Wors: Sudan, Turkey, Africa, Khartoum, Sevakin, Mohammed Ali Pasha.

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

25.04.2013

İlhan ZENGİN

ÖNSÖZ

Bu tez önemli jeopolitik özelliklere sahip ülkelerden biri olan Sudan'ı daha iyi tanımak, Sudan Tarihi ile Türk-Sudan ilişkileri konularındaki Türkçe eserlerin azlığı ve yabancılar tarafından yazılan eserlerde ise bazı önyargı ve yönlendirilmelerin olması sebebiyle bazı eksiklikleri tamamlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Sudan birçok yönden Türkiye'ye benzediğinden dolayı da Türkiye ile benzer sorunlara sahiptir. Türkiye gibi etrafındaki ülkeler, büyük güçler ve bölgesel aktörler tarafından sürekli taciz edilerek güçsüzleştirilmeye çalışılmaktadır. Batılı güçler tarafından kendi haline bırakılmayacak kadar önemli jeopolitik özellikler taşımaktadır. Süper Güç olma yolunda ilerleyen Çin için de Sudan ihmal edilmemesi gereken ülke konumunda olduğundan Çin'in Afrika'daki en büyük stratejik ortağı konumundadır.

Bölünmeden önceki sınırlarının son şeklini XIX. yüzyılın sonlarında Mısır Hidivliği döneminde alan ve Osmanlı İdaresi'nin modern Sudan Devleti'nin temellerini oluşturan idari, hukuki, kültürel, askeri ve ekonomik yapıdaki katkılarının küçük bir kısmının dahi olsa göz önüne serilerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern Sudan ile olan ilişkilerinin hangi tarihi temeller üzerine inşa edilmekte olduğunu göstermesinin yanında, Osmanlı Devleti'nin Müslüman coğrafyadaki himayeci siyasetinin Sudan özelindeki tezahürüne vurgu yapmak da bu tezin yazımındaki amaçlar arasındadır.

Bir internet sitesinde Sudan tarihi ile ilgili yazıdaki şu ifade sömürgeci güçler ile Batılı devletlerin zihin dünyasını ortaya koymaktadır. “Sudan tarihi Mısır tarihi ile eski çağlardan günümüze kadar süren genişlikte politik olarak birkaç dönem iç içe girmiştir. Askeri ve kültürel etkilerin komşu bölgelerden (Mısır, Arap Yarımadası), dünya güçlerinden (Birleşik Krallık, Birleşik Devletler) geldiği görülmüştür.” (“History of Sudan”, <http://en.wikipedia.org/wiki/History-of-Sudan> (Erişim tarihi:19.11.2012) Bu düşüncede Türklere yer yoktur. Türkler ve Türk dönemi hiçe sayılarak Mısır öne

çıkartılmıştır. Hâlbuki 1821'den 1881'e kadar olan döneme Sudan tarihinde "Türkiye Çağı" denir. 1881'de Mehdi ayaklanmasıyla bu dönem sona erecektir. Ama 1899–1955 dönemindeki ortak İngiliz-Mısır yönetimine de "ikinci Türkiye Çağı" denir. Sudanlılar, Mısır'ı Osmanlı imparatorluğundan hiç ayırmamışlar ve Mısır'ı her zaman Türkiye saymışlardır. Mezkûr düşünce bile bu çalışmanın yapılmasına yeter sebep teşkil etmektedir.

Bu tezi almamda ve hazırlamamda yardımlarını esirgemeyen hocam Seyfullah Yalın'a, değerli katkıları ile bana yol gösteren Mustafa Balçık'a, hocam H. Bayram Soy'a, yaşamımda ve eğitim hayatımda her zaman benim yanımda olan Annem ve Büyükanne'me teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK	
JÜRİ ONAYI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KİŞİSEL KABUL	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
STRATEJİK ÖNEMİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ	10
1.1.OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ İLK TEMASLAR.....	10
1.2.YAVUZ SULTAN SELİM'İN MISIR'A GELİŞİ.....	12
1.3.HABEŞ BEYLERBEYİ ÖZDEMİR PAŞA.....	13
1.4.HABEŞ EYALETİ'NİN KURULUŞU.....	18
1.5.MISIR VALİSİ KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA.....	21
1.5.1.Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a Gelişi.....	24
1.5.2.Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a Kazandırdıkları.....	32
1.5.3.Hartum Şehrinin Kuruluşu.....	33
1.5.4.Devlet Teşkilatının Kurumsallaştırılması.....	35
1.5.5.Postane ve Telgraf Teşkilatının Kurulması.....	37
1.5.6.Demiryolunun İnşası.....	39
1.5.7.Eğitim Faaliyetleri.....	41
1.5.8.Adli Yapının Kurulması.....	43
1.5.9.İslamiyet'in Afrika'nın İçlerine Yayılması.....	45
1.6.MEHDİ DÖNEMİ-MİLLİ UYANIŞ.....	46
1.7.MISIR-İNGİLİZ ORTAK YÖNETİMİ (CONDOMINIUM).....	71

1.8.DARFUR SULTANI ALİ DİNAR.....	74
1.9.SUDANLI ZENCİ MUSA.....	89
1.10.SUDAN'DA YERLEŞİK TÜRKLER.....	94
1.11.TÜRKİYE'DE YERLEŞİK SUDANLILAR.....	96
1.12.SUDAN'IN TÜRK YÖNETİMİNDEN AYRILMA SÜRECİ.....	100

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ	104
2.1.DİPLOMATİK İLİŞKİLER VE ELÇİLİK FAALİYETLERİ.....	106
2.2.TİCARİ İLİŞKİLER.....	107
2.3.İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİ.....	112
2.3.1.Türk Hava Yolları (THY).....	113
2.3.2.Kardeş Şehir.....	113
2.3.3.Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA).....	114
2.3.4.Tarımsal Faaliyetler.....	119
2.3.5.Hastane Kurulması ve İşletilmesi.....	121
2.3.6.Cami Yapım ve Restorasyonu.....	126
2.3.7.Eğitim Faaliyetleri.....	126
2.4.YARDIM FAALİYETLERİ.....	128
2.4.1.Vekâlet Yoluyla Kurban Organizasyonu.....	129
2.4.2.Katarakt Ameliyatı.....	129
2.4.3.Kimse Yok Mu Derneği.....	130
2.4.4.Yardımlı Derneği.....	131
2.4.5.İHH Yardım Derneği.....	132
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	139
EKLER	149
TEZ KÜNYESİ	153
ÖZGEÇMİŞ	154

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
ATAM	Atatürk Araştırmaları Merkezi
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BM	Birleşmiş Milletler
COMESA	Common Market for Eastern and Southern Africa
Çev	Çeviri, çeviren
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
ed	Editör
GAT	Great Arabian Tradezone
İHH	İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Derneği
KEK	Karma Ekonomik Komisyon
Nu	Numara
Röp	Röportaj
s	sayfa
TAGEM	Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
yy	yüzyıl

GİRİŞ

Arapçada سود (sud) kelimesi “siyah” manasına gelmekte, سودان (sudan) kelimesi de bunun çoğuludur.¹ Afrika kıtasında Sahra çölü ve Ekvator Bölgesi ile Kızıl Deniz’den Atlas Okyanusu’na kadar olan geniş bölge Arapçada “Siyah Adamların Ülkesi” anlamına gelen “Beledü-s Sudan” olarak isimlendirilmiştir. Ancak “Siyahların Diyarı” denilince bütün zencilerin yaşadığı alan manasına gelir ki bu da daha geniş bir şekilde Afrika Kıtası’nda zencilerle meskûn alanı ifade eder.² Böyle bir tanımlama yaparken kelimenin manasına uygun olarak muhtemelen zencilerle meskun bütün alanı ifade etmiş olmasına rağmen, o günkü coğrafi bilgiler sınırlı olduğu ve Afrika kıtasının içi hakkında fazla malumat da bulunmadığından dolayı bilinen ve ilişki kurulan bir alan olan Kızıl Deniz’den Atlas Okyanusu’na, Sahra Altı ile Ekvator arasına bu isim verilmiştir. Başka bir tanıma göre ise, Atlas Okyanusu kıyısındaki Senegal ve Gambia’dan başlayıp Yukarı Volta ve Orta Nijer havzasını kapsayan Batı Sudan, Çad Gölü havzasını içine alan Merkezi (Orta) Sudan, kuzey sınırlarını aşağı Nil havzasının oluşturduğu Doğu Sudan (Mısır Sudanı) olarak üç bölgeye ayrılmıştır. Günümüzde ise bu bölgenin yaklaşık aynısına “*Sahel Bölgesi*” denilmektedir.

Fransız Sudanı olarak tanımlanan bölge, bugünkü Mali, Niger, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarına, İngiliz-Mısır Sudanı ise günümüzdeki Sudan Cumhuriyeti (Sudan ve Güney Sudan) topraklarına tekabül eder.³ Bunlara ilave olarak “Orta Çağ’ın Müslüman coğrafyacıları Sahra’nın güneyinde kalan topraklara *Bilad el-Sudan* (Siyahlar Diyarı) diyorlardı. Bugünkü Sudan’ın bir kısmına da “Nübye” denirdi. Nübye “aşağı” ve “yukarı” olmak üzere ikiye ayrılırdı. Osmanlılar Güney Nübye’ye *Berberistan* derlerdi (Arapçası: *Barabya*, yani Berberi’nin çoğulu).⁴ Daha geniş bir tanımlama ile Büyük Sahra’nın güneyi ile Ekvator Bölgesi arasında kalan geniş

¹ Ahmet Kavas, “Sudan”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s.459.

² Maurice Delafosse, “Sudan”, **İslam Ansiklopedisi**, 10.Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.776.

³ Kavas, **İslam Ansiklopedisi**, a.g.e., s.459.

⁴ Türkkaya Ataöv , **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, AÜSBF Yayınları No:411, Ankara, 1977, s.73.

coğrafyaya “*Biladiüssudan*” deniliyordu. Tarihte bu bölgede kurulan Müslüman sultanlıklar arasında Func, Darfur, Bagirmi, Veday, Kanim-Bornu, Kano ve Sonray bulunmaktaydı.⁵ Daha sonraki dönemlerde Beled kelimesi atılmış ve bu coğrafyanın doğu ucunda bulunan geniş bölgeye “Sudan” denilmiştir.

İngilizlerden bağımsızlığını elde ettiği 1 Ocak 1956’dan beri sahip olduğu coğrafi olarak Dünya’nın 10’uncu, Afrika’nın en büyük ülkesi konumunu 9 Temmuz 2011 tarihinde Güney Sudan’ın ayrılması ile sahip olduğu birçok özelliklerle birlikte kaybetmiştir. Mevcut durumunda Sudan, kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünmüş ve böylece ülkenin istatistikleri ve özellikleri de tamamen değişmiştir. Bölünmeden önce Sudan toprakları 2.504.000 km², nüfusu 40.218.456 (2008) idi ve dünyanın en seyrek nüfus yoğunluğu olan ülkelerden biri konumundaydı. Bugün ise 1.886.068 km² yüzölçümü ile dünyada 16, Afrika’da ise Cezayir’den sonra ikinci büyük ülke durumundadır. Nüfus olarak ise 30,9 milyon ile dünyada 40. sıradadır.

Sudan etnik ve dinsel çeşitliliğe sahiptir. Din olarak Müslümanlık, Hıristiyanlık ve yerel inançlar vardı. Ancak bunlar da kendi içlerinde çeşitlere ayrılmakta, çok farklı gelenek ve uygulamalar sergilenmektedir. 12.paralel dairesi, kabaca Müslüman Sudan ile İslam dışı Güney arasındaki ayrışma hattını oluşturmaktadır.⁶ Sudan Kültürü yaklaşık 578 kabilenin yaşam şekilleri, gelenek ve inançlarının kaynaştığı ve 145 farklı dilin konuşulduğu, kumlu çöllerden tropikal ormanlara kadar çok çeşitli coğrafi alanlardan oluşan, Afrika’nın küçük bir örneğini teşkil etmekteydi.⁷ Bu da Sudan’ı dünyanın en kozmopolit ülkelerinden biri olmasını sağlıyordu. Kısaca Sudan imparatorluk olmamasına rağmen milletsiz devlet özelliğine sahiptir.

Ali A.Mazrui’ ye ⁸ göre Sudan, “Arapça konuşan Afrika’yla İngilizce konuşan Afrika ve aynı zamanda Hıristiyan Afrika ile Müslüman Afrika arasında bir köprü, geleceğin homojenleşmiş kitle devleti ile şimdinin etnik çatlaklarla örülü devleti, kültürel birim

⁵ Ahmet Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.49.

⁶ S.Hillelson, “Sudan”, **İslam Ansiklopedisi**, 10.Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.776.

⁷ “Sudan”, <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Sudan> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

⁸ Ali A. Mazrui, “The Multiple Marginality of the Sudan”, **Afrika**, ed. Y.F.Hasan, Hartum, 1971, s.240-255.

olarak Batı Afrika ile Doğu Afrika arasında uzanmaktadır.”⁹ Muddathir Abd el-Rahim’e göre ise “Afrika’nın bir mikrokozmu olarak fiziksel, etnik ve kültürel çeşitliliğe karşı Arapçılık ve Afrikalılığın ayırt edilemez biçimde örülü olduğu bir ülke” olarak tanımlamaktadır.¹⁰

Bölünme öncesi %50 ile Araplar en büyük etnik grubu oluşturuyordu. İkinci etnik grup ise yaklaşık %11 ile Dinka’lardı. Ülkede nüfusunun % 60 ı Müslüman olmasına rağmen resmi din Müslümanlık, resmi dili ise Arapçaydı. Kuzeydeki kısım hâlâ Sudan Cumhuriyeti ve başkenti Hartum olarak devam etmekte iken güneydeki başkenti “Juba” olan yeni devlet henüz “Güney Sudan” ismini kullanmaktadır. Bu ismi değiştirip değiştirmeyeceği de şuan için belli değildir. Yüzölçümü 617.932.000 km (Türkiye’den biraz küçük) ve tahmini nüfusu da 8.260.490 kişidir. Güney Sudan halkının %75’i Arapça konuşmasına rağmen resmi dil İngilizce olarak kabul edilmiştir. Resmi din ise Hıristiyanlık olarak ilan edilmiştir. Ancak halkın yaklaşık %25 kadarı Müslüman’dır. Animist ve putperest inancında olanlar yok hükmünde kabul edilmektedir. Bu da gelecekte Müslüman ve Arapların asimile edileceği, savaş ve karışıklığa sebebiyet vereceği anlamına gelmektedir. Bölünme 2 milyona yakın Müslüman için sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sudan hükümetine din özgürlüğü yok diye baskı yapanlar Güney Sudan’daki Müslümanları hiçe saymakta, animistleri de kabul etmemektedirler. Bu da Batının çifte standardını, ilkesizliğini, pragmatistliğini göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Bu tezin konusu Sudan olarak bilinen ve bölünme sonrası kuzeyde kalan kısımdır. Bugünkü Sudan’ın resmi dili Arapça, dini Sünni İslam’dır (Maliki mezhebi). Kıpti Hıristiyan azınlık ülkenin kuzeyinde ve Hartum’da bulunmaktadır. Din hürriyetinin olduğu ülkede (Hartum ve Port Sudan gibi şehirlerde) çok sayıda kilise mevcuttur.

⁹ Haim Shaked, Yehudit Ronen, “Sudan Politikasında Etnik Faktör:Güney-Kuzey Mücadelesi”,**Orta Doğu’da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet**, ed. Milton J.Esman, Itamar Rabinovich, Avesta, İstanbul, 2004, s.344.

¹⁰ A.g.e., s.345.

Komşuları Mısır, Etiyopya, Eritre, Güney Sudan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Libya ve Çad'dır. Kızıl Deniz'e 853 km kıyısı vardır ve Port Sudan limanı ile açık denizlere ulaşma imkânına sahiptir.

Bölünme sonrası 15 eyalete sahiptir. Bunlar Hartum, El Cezire, El Kadarif, Mavi Nil, Kassala, Kuzey Darfur, Güney Darfur, Batı Darfur, Kuzey Kordofan, Güney Kordofan, Kızıl Deniz, Nil Nehri, Sinnar, Beyaz Nil, Kuzey eyaletleridir. Ülke Parlamenter Cumhuriyete dayanan federal yönetime sahiptir. Ülkede eyalet meclisleri vardır. Hartum'da Eyalet Konseyi ve Ulusal Meclis ile halk temsil edilmektedir.

STRATEJİK ÖNEMİ

Jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir ülke olan Sudan; Cebelitarık, Malta, Mısır, Kıbrıs, Somali ve Güney Afrika ile birlikte önce doğu ticaret yolunun, daha sonra da İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'a ulaşmak için işgal edilmiş stratejik yerlerden biriydi.¹¹ Günümüzde de bu jeopolitik özelliği devam etmektedir. Bölünmeden sonra 9 ülke ile sınırdaş olan Sudan, Afrika ile Ortadoğu arasında halen köprü konumundadır. Müslümanlığın sahra altı Afrika'daki en büyük temsilcisi olan Sudan, İslam'ın Afrika da yayılıp, yaşatılmasını ve İslam medeniyetinin Afrika'daki temsilini ifade etmektedir. Çünkü Sudan sahra altındaki tek Müslüman-Arap devletidir. Bölünme sonrası Afrikalı olma özelliklerinden bir kısmını yitirdiğinden Arap Devleti olma kimliği daha da öne çıkmıştır.

Sudan, "Hz. Ömer devrinden beri Müslümanların Afrika'ya giriş kapısı olmuştur. Bu durum Selahattin Eyyübi ile Osmanlı devleti zamanında da devam etmiştir."¹² Osmanlı devleti Kızıl Deniz kenarında kurulu olan liman şehri Sevakin ile Sudan'ın jeopolitik üstünlüğünden uzun yıllar yararlanmıştı. Mısır'ın fethinden sonra burada kurmuş olduğu askeri deniz üssü ile hem ticareti hem de Kızıl Deniz, Hicaz, Cidde, Orta ve Doğu Afrika'yı askeri açıdan kontrol etmişti. Portekizlilere karşı mücadeleyi burada sürdürmüş, Uzakdoğu ve Hindistan'daki Müslümanların yardımına buradan ulaşılmıştı.

"Uzun süre İngiliz sömürge idaresinde kalan Sudan, yıllarca İngiltere'nin Afrika üzerinde planlarını gerçekleştirdiği "Truva Atı" olmuştur.¹³ Stratejik konumundan dolayı birçok Afrika ülkesine açılan Sudan, kendisine sahip olan ülkelere siyasî, askerî, iktisadî bakımdan göz ardı edilemeyecek üstünlükler sağlamıştır. Jeopolitik konumundan dolayı Sudan'a sahip olan Kızıl Deniz, Nil Nehri ve Süveyş Kanalının kontrolünü ele geçirmiş olur. Kızıldeniz vasıtası ile de Hint Okyanusu, Basra Körfezi kontrol edilebilir. Süveyş ve Nil Nehri ile de Mısır kontrolü ele geçirilmiş olur. 1898

¹¹ H.Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.4.

¹² Ramazan Özey, "Sudan", <http://www.netpano.com/özel> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

¹³ Talha Yaşar, "Sudan Kurtlar Sofrasında", *Köklü Değişim Dergisi*, Aralık 2010, 75.sayı, s.6.

yılında patlak veren ve tarihe “Faşoda krizi” olarak geçen olay Sudan’ın bu jeopolitik konumundan dolayı vuku bulmuştu.

Nil nehrinin Mısır için son derece önemli olan stratejik konumu¹⁴ nedeniyle iktisadi ve siyasi olarak zayıf bir Sudan her zaman Mısır için stratejik önem arz etmektedir. Gizliden gizliye Sudan’ın zayıflaması için çalışan Mısır, Güney Sudan isyancılarına önceleri destek de vermişti. Ancak bu tehlikeli yaklaşım günümüzde Nil’in kontrolünün Güney Sudan’a geçmesi ile ters tepmiştir. Çünkü Güney Sudan, ABD ve İsrail ortak yapımı bir devlettir. Dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. Zengin doğal kaynakları, toprakları, suyu, petrolü ABD ve İsrail’in kontrolünde olan bu yeni devlet siyasi, iktisadî ve askerî olarak kendi ayakları üstünde duramadığı için ABD ve İsrail’e bağımlı durumdadır. Sudan için önemli olan Nil nehri, Mısır için de hayati önemdedir. Çünkü Nil demek Mısır demektir. Nil nehri Mısır’ın hayat damarıdır ve bu artık İsrail’in kontrolüne geçmiş durumdadır. Bölünmeden sonra Nil nehrinin kontrolünü ele geçiren güçler, Etiyopya’da inşa edilmekte olan baraj bittiğinde bu durumu siyasi ve iktisadi çıkarları için Mısır ve Sudan’a karşı jeopolitik bir araç olarak kullanacaklarına şüphe yoktur.

Sudan ve Mısır’ı baştan sona kateden Nil Nehri geçtiği yerlerin bereket kaynağıdır ve buralara hayat vermektedir. Tarımda, sanayide, günlük tüketimde ve içme suyu olarak kullanılmaktadır. Sudan’ın elektrik ihtiyacının önemli bir kısmını üstündeki barajlardan sağlanmaktadır. 1959 yılında yapılan anlaşma ile Sudan Nil sularınının 18,5 milyar m3 ünü kullanma hakkına sahip olmuştur.¹⁵ Ancak Sudan’ın ekonomik zayıflığı kotasını kullanmasına imkân vermemektedir. El Cezire projesinin tamamlanması ile sahip olduğu kotanın çoğunu kullanma imkânına sahip olabilecektir.

Nil Nehri diğer özelliklerinin yanında ulaşım açısından da son derece önemlidir. Nehir üzerinden gemiler Afrika’nın içlerine kadar gidebiliyorlar. Ancak Nil nehri

¹⁴ Mısır Nil’in bir eseridir. Kendisini kateden Nil sayesinde çölün bir parçası olmaktan kurtulmuştur. Mısır’a hayat veren Nil olduğu gibi, Mısırın iktisadi ve sosyal şartlarını da hazırlayan Nil’dir. Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı**, TTK Basımevi, 1988, Ankara, s.25.

¹⁵ “Sudan Ülke Bülteni”, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, OCAK 2008.

http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page/Ülke%20Raporu-Sudan-DEIK-2008_00002624.pdf (Erişim Tarihi: 24.12.2012).

üzerinde inşa edilen barajlar nedeniyle günümüzde bu pek mümkün değildir. Yine de Hartum'un batısındaki Beyaz Nil eyaletinin başkenti Kosti şehrindeki nehir limanından Güney Sudan'ın başkenti Juba'ya ve diğer bir takım bölgelere ulaşım mümkün olmakta, mal ve insan nakli gerçekleştirilmektedir. Bölünmeden önce Juba'ya ya havayolu ile ya da nehirden ulaşım mümkün olmaktadır. Karayolu hem yoktu, hem de gidilse bile güvensiz ve zahmetliydi.

Sudan balıkçılık bakımından zengin ekonomik değere sahiptir. Balıkçılık hem Nil nehrinde hem de Kızıl Denizde yapılmaktadır. Kıyı ve iç sulardaki toplam balık rezervinin 110 bin ton olduğu tahmin edilmektedir. Bu rezervin yaklaşık 9 bin tonunu Kızıl Deniz'deki derin su balıkları oluşturmaktadır.¹⁶ Kızıldeniz dünya'daki en temiz denizlerden biridir ve Hint Okyanusu ile birleştiği Somali kıyıları balıkçılık açısından önemlidir.

Sudan'ın jeopolitik değerini arttıran bir diğer sebepte yer altı ve yer üstü kaynaklarıdır. Madenleri ve petrol rezervi tam olarak belirlenmemiştir. Önemli miktarlarda altın, petrol, doğalgaz ve uranyuma sahiptir. Darfur bölgesindeki uranyum ve doğalgaz rezervleri ABD ve Fransa'nın iştahını kabartmaktadır. Tahmini olarak dünya'nın en büyük 3.gaz rezervi Darfur bölgesindedir. Hatta bu rezervin Cezayir doğalgazı kadar olduğu söylenmektedir. Sudan'ın ortalama 3 trilyon kübik feet¹⁷ doğalgaz kaynakları bulunmakla birlikte henüz ticari hale getirilememiştir.¹⁸

Darfur'daki Uranyum rezervleri ise hayli fazla olduğu hesap edilmektedir. Bu durum Fransa'yı bu bölgeye müdahil olmaya itmektedir. Fransa'nın sömürgesi olan Çad, akrabası olan Darfur'daki (Darfur Arapçada Fur'ların ülkesi, bölgesi manasına gelmektedir) Fur kabilesi ile işbirliği yaparak Darfur'un ayrılığı için Sudan hükümetine karşı desteklemektedir.

¹⁶ A.g.m.

¹⁷ Yaklaşık 85 milyar metre küp.

¹⁸ Sudan Ülke Bülteni", DEİK, OCAK 2008, a.g.m.

Petrol ülkenin güney, kuzey ve Kızıl Deniz taraflarında çıkarılmaktadır. Petrol rezervleri tam olarak henüz tespit edilememiştir. Kızıl Deniz kıyılarındaki petrol 1960'lı yıllardan beri çıkarılmaktadır. Sudan Enerji ve Madencilik Bakanlığı yetkilileri ispatlanmış rezervlerin 2004 yılı itibariyle 800 milyon varil, muhtemel rezervlerin ise 2,5 milyar varil tahmin etmektedirler.¹⁹

Tarım, istihdam ve GSYH'ya katkı açısından ülke ekonomisi için hayli önemlidir. Bölünme öncesinde '84 milyon hektar ekilebilir verimli araziye sahipti.'²⁰ Nüfusun üçte ikisine iş imkânı sağlayan tarım sektörü 'canlı hayvan ve ormancılık dâhil olmak üzere' 2005 yılında reel GSYH'nın yaklaşık %40'ını oluşturuyordu. Petrol sanayinin önem kazanmaya başlamasından önce ülkenin ihracat gelirlerinin %80'nini tarım sektörü oluşturmaktaydı.²¹ Endüstriyel tarım için üretilen ve ihraç edilen pamuk, susam ve şeker kamışı özellikle önem arz etmektedir. Susam üretiminde dünyada ikinci sırayı almaktadır. '1996 yılında en önemli tarımsal ihracat kalemi olarak susam, pamuğun yerini almıştır.'²²

Sudan dünyadaki en önemli pamuk üreticilerindendir. Sudan pamuğu dünyaca meşhur ve aranan bir üründür. 1996'dan beri üretimi azalan pamuk, dünya pamuk fiyatlarının artması ile tekrar üretimi ve ihracı artmaya başlamıştır. Özellikle Cezire Eyaleti pamuk üretiminde önemli bir merkez konumundadır.

Şeker kamışı üretimi hayli yüksektir ve her geçen yıl artmaktadır. Özellikle Beyaz Nil Eyaletindeki Kosti şehri ve civarı şeker kamışı ve tarımı ile öne çıkmaktadır. '1994 yılında yılda 430 bin ton olan şeker üretimi 2005 yılında 711 bin tona yükselmiştir. Böylece Sudan, Arap dünyasının şeker ihracatçısı konumuna gelmiştir.'²³

Coğrafi olarak sahra altında ve ekvator bölgesine yakın oluşu nedeniyle Sudan'da kış mevsimi ılık geçmektedir. Bu sebeple kış mevsiminde tarımsal üretim kolay olmaktadır. Yaz mevsiminde sıcaklık 45-50 derecelere çıktığından tarımsal üretim zorlaşmaktadır.

¹⁹ A.g.m.

²⁰ A.g.m.

²¹ A.g.m.

²² A.g.m.

²³ A.g.m.

Çünkü 30 derecenin üstü sebze üretiminde zorluklara sebep olmaktadır. “Sudan’da sebze ve meyve üretiminin özellikle kış aylarında gerçekleşmesi, buna karşılık bu aylarda Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde bu ürünlerin yetişmiyor olması, Sudan’a ihracat açısından büyük avantajlar sağlamaktadır.”²⁴ Mısır ve Libya çöllerinde görülen kavurucu rüzgârlar Sudan’da görülmemekle beraber, sadece Haziran ayında kum fırtınaları tarımsal üretim için sorun olabilmektedir.²⁵ Kuzeye doğru yağmurlardan evvel şiddetli kum fırtınaları meydana gelir.²⁶

Canlı hayvan varlığı açısından Afrika’da ön sıralarda olan Sudan’ın ‘toplam hayvan varlığı 2005 yılında 137 milyon civarında hesaplanmıştır’.²⁷ Hayvancılık daha çok kırsal kesimde ve özellikle ülkenin güney ve batı kesimlerinde yaygındır. Önemli bir gelir ve istihdam kaynağı olarak ‘2002 yılında petrol dışı alandaki en önemli ihraç geliri canlı hayvandan elde edilmiştir.’²⁸

Sudan bölünmesine rağmen jeopolitik önemini korumaktadır. Tabi ki bazı jeopolitik özelliklerini kaybetmiştir. Ancak Türkiye’nin Afrika’ya açılma stratejisinde halen önemini muhafaza etmektedir. Türkiye tarafından ilgi ve alâka ile takip edilmesi gereken önemli bir ülke konumunu hâlen devam ettirmektedir.

²⁴ A.g.m.

²⁵ John Gunther, “SUDAN-Afrika’da Yeni Bir Millet”, **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı 102 (Temmuz 1956), s.20.

²⁶ Faik Sabri, **Asya ve Afrika**, Kanaat Kütüphanesi, ikinci baskı, 1921, s.439.

²⁷ DEİK Ocak 2008, a.g.m.

²⁸ A.g.m.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ

1.1.OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ İLK TEMASLAR

Mısır, Hz. Ömer'in halifeliği devrinde Amr bin As ve Hz. Zübeyr komutasındaki Arap orduları tarafından 639 yılında (H.18) fethedildiğinde, Mısır'da Bizans valisi Mukavkas vardı.²⁹ Mısır'da düzen kurulduktan sonra askeri birlikler Nil vadisi boyunca güneye inerek Nübye bölgesinin kuzey taraflarına seferler düzenlemeye başladılar.³⁰ Fazla başarılı olamayınca yapılan anlaşma ile askeri hareketlilik yıllık 360 köle³¹ karşılığı durdu. Bu durum altı yüz yıldan fazla sürdü ve 1315 yılında Memlûkların Dongola'yı almaları ile de son buldu. Doğu Sudan'da XVI. Yüzyıla kadar, yerli Müslüman halk hemen-hemen sadece Nubalardı.³² Bunun yanında Mısır'ın güney taraflarına tüccarların kervanları ile gelip gitmesi, Kızıldeniz limanlarını kullanan Arap denizci ve tüccarlarının³³ bu bölgeler ile ilişki kurmalarıyla beraber Sudan İslam ile tanışmaya başladı. Bu tüccarların yerli kadınlar ile evlenmeleri ile de İslamiyet bu bölgede kök salıp yaygınlaşma sürecine girdi. Ayrıca Batı Afrikalı Müslümanların bütün zorluklarına rağmen Sudan üzerinden hacca gidip gelmeleri sırasında yol boyunca karşılaştıkları insanlara dinlerini anlatmaları da İslamiyet'in yayılmasına önemli bir etken oldu.³⁴

²⁹ Hikmet Naci, **Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberiler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1955, s.46.

³⁰ Sahabeden Ukba bin Nafi'nin Sudan'a kadar geldiğine dair rivayetler de vardır. Delafosse, a.g.e., s.772.

³¹ "Slavery in Sudan", http://en.wikipedia.org/wiki/Slavery_in_Sudan (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

³² Delafosse, a.g.e., s.774.

³³ Bu tüccarlar bölgeye atlar ve mamul maddeler getirip, karşılığında fildişi, altın, zümrüt, arap zamkı ve sığır alıp Mısır ve Arap ülkelerine götürüyorlardı.

³⁴ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.460; Hıfzı Topuz, **Kara Afrika**, Milliyet Yayınları, birinci baskı 1971, İstanbul, s.151.

Abbasiler döneminde İslamiyet'in Asya'da olduğu gibi Afrika'da da yayılması ve İslam ordularında hizmet eden Türklerin Irak ve Suriye'den sonra Mısır'da da görev yapmaya başlamaları ile Türkler Afrika kıtasında görülmeye başlandı.³⁵ 868-905 yılları arasında Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Oğuz Türklerinden Ahmed bin Tolun tarafından kurulan 'Afrika'daki ilk müstakil Türk siyasi teşekkülü'³⁶ olan Tolunoğulları'nda ordu, Türk ve Sudanlılardan meydana gelirdi.³⁷ Ahmed b. Tolun'un ordusunda 7.000 özgür savaşçı (muhtemelen Arap), 24.000 Türk köle ve 40.000 Sudanlı köle vardı.³⁸ Tolunoğulları ordusunda Sudanlı kölelerin kullanılması, Sudanlılarla Türklerin ilk kurumsal temasını teşkil etti. Tolunoğulları'nın başlatmış olduğu bu uygulama Mısır'da hüküm süren sonraki devletler tarafından da sürdürüldü.³⁹ Özgür Araplar yerine hususi sadakat ile hanedanlara hizmet eden köle askerlerin cazibesi, Akşidler'i de Sudanlı kölelerden ordu kurmaya yöneltmişti.⁴⁰

1172 yılında Selahaddin Eyyübi⁴¹'nin kardeşi Turan Şah zamanında Sudan topraklarına seferler yapıldı. "Sudan'da İslam'ın daha geniş kesimlere yayılması Memluklar dönemine rastlamaktadır."⁴² Memluklu Devleti'nin resmi ismi "Ed-Devletü't Türkiye/Türkiye Devleti"dir.⁴³ Memlukler⁴⁴ devletinin gerçek kurucusu kabul edilen ve El-Melikü'l Zahir unvanıyla 1260 yılında tahta çıkan⁴⁵ sultan Baybars da Sudan'a (Nübe) bir sefer düzenledi. Böylece Türk İslam etkisi Nübe ve bugünkü Eritre taraflarında daha da sağlamlaşmaya başlamış oldu. 1276 ise Memluk yöneticileri buraya Müslüman bir vali atadılar.⁴⁶ 1320 yılından sonra Hıristiyan krallıklar olan Dongola, Nube ve Mukurra fethedilerek ele geçirildi. Ancak gene de Nübyeliler arasında

³⁵ Kavas, Osmanlı-Afrika, a.g.e., s.28.

³⁶ A.g.e., s.29.

³⁷ Ahmet Türkan, "Tolunoğulları", <http://www.e-tarih.org/sayfa.php?sfid=93> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

³⁸ Mahmood Mamdani, **Saviors and Survivors**, Pantheon Books, New York, 2008, s.125.

³⁹ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.460.

⁴⁰ Mamdani, a.g.e., s.125.

⁴¹ Eyyubiler: Ön Asya'da 1171-1250 yıllarında hüküm süren Müslüman Türk devleti.

⁴² Ahmet Kavas, "Sudan Cumhuriyeti", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/770/sudan_cumhuriyeti (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

⁴³ Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, kırmızı yayınları, İstanbul, 2001, s.191.

⁴⁴ Memluklar (Mısır Türk Sultanlığı): Kafkaslar ve Maveraünnehir bölgesinden getirilen ve "Memluk" olarak adlandırılan köle askerler tarafından Mısır ve Suriye'de kurulan ve 1250-1517 yılları arasında hüküm süren devlet. Osmanlıların Mısır'ı fethettikleri tarihe kadar varlıklarını korumuşlardır. Mısır, bir Arap ülkesi olmasına rağmen, ortaçağ haritalarında, Memluk hâkimiyetinden ötürü, "Türkiye" olarak adlandırılmıştır. A.g.e., s.191.

⁴⁵ Kavas, Osmanlı-Afrika, a.g.e., s.33.

⁴⁶ "Sudan", <http://motherearthtravel.com/sudan/history.htm> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

İslamiyet yavaş yavaş yayıldı ve çoğunluğu hala Hıristiyan olarak kaldı. 1504 yılında Alve krallığı yerine Func krallığı kuruldu ve kral Amara Dunkus 1523 yılında İslamiyeti kabul eden ilk yönetici oldu.⁴⁷ Sinnar şehrini başkent yapan Func Sultanlığı, İslam'ın Afrika'nın içlerine doğru ve Habeşistan'a⁴⁸ yayılmasını sağladı. Ridaniye savaşı ile Memluk hâkimiyetinin yerini Osmanlı hâkimiyeti aldı ve bu bölgeye askeri unsurların yanında kadıların da gelmesi ile İslamiyet daha hızlı yayılmaya başladı.

1.2.YAVUZ SULTAN SELİM'İN MISIR'A GELİŞİ

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethiyle Sudan topraklarının bir kısmı (Nübye bölgesinin kuzey-batı kısımları) Osmanlı yönetimine geçmiş oldu. Bilindiği gibi, Sultan Selim Kahire'den fazla uzağa gitmemişti. Fetih ile Osmanlı toprağı olan Mısır'a ilk beylerbeyi olarak sefere de katılan Vezir-i Azam Yusuf Paşa atanmış ancak kısa sürede azledilmesi ile yerine Hayırbey beylerbeyi yapıldı.⁴⁹ Hadım Süleyman Paşa'nın Mısır Beylerbeyliği sırasında Özdemir Bey (Paşa), Mısır'ın güneyindeki bazı şehirleri ele geçirdi.⁵⁰ Osmanlı himayesine girmeyen bazı Memluk yöneticileri de güneye Sudan topraklarına doğru hareket ederek oralarda kendilerine yaşam alanları tesis ettiler. Dongola'ya yerleşen Memluklar burada kendi yönetimlerini kurdular. Memlukların, Func Sultanlığı⁵¹ ile mücadeleleri 1821'de Sudan'ın Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından fethine kadar sürdü.

Yavuz Sultan Selim Sudan ile fazla ilgilenemedi. Osmanlılar, fetihden sonra kısa bir süre için Mısır'ın idaresi ile meşgul oldular.⁵² Mısır'da uzun yıllara dayanan güçlü Memluk askeri ve idari yapılanması vardı. Mısır'da Osmanlı idari yapılanması

⁴⁷ Kavas, Sudan Cumhuriyeti, <http://www.tasam.org/tr/> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

⁴⁸ Tarih boyunca Habeşistan olarak bilinen bölge günümüzdeki Sudan, Etiyopya, Eritre, Somali, Cibuti, Uganda ülkelerinden oluşmaktaydı. Kavas, Osmanlı-Afrika, a.g.e., s.49.

⁴⁹ Kavas, a.g.e., s.41.

⁵⁰ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII.Dizi-Sayı 175, s.22.

⁵¹ Osmanlı Devlet adamları Func Sultanlığı topraklarında oturan halkı, daha doğrusu aşiretleri asi saymışlardır. Func Federasyonu'nu oluşturan aşiretler, ticari bakımdan çıkış noktaları olan Sevakin ile bağlantılarının kesilmesine rağmen Osmanlı idaresini kabul etmedikleri için bu şekilde adlandırıldılar. Orhonlu, a.g.e., s.75-76.

⁵² F.Robert Hunter, **Egypt Under the Khedives, 1805-1879**, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1984, s.22.

kurulmak istenmiş, ancak geçiş döneminde halkı Osmanlı idaresine alıştırmak amacıyla mahalli gelenek ve kanunları bilmelerinden bu güçlü Memluklu (Kölemen) unsuru, idarî ve askeri mekanizmadaki mevcut yerlerinde bırakıldılar.⁵³ Bununla birlikte Mısır'ın fethinden sonra Memlukların etkisinin kırılmaması Osmanlı idaresi süresinde bu eyaletteki isyanların kaynağı olarak görüldü.⁵⁴ Mısır'ın fethinden sonra Sudan'a bazen güçlü yerel yöneticiler Osmanlı temsilcileri olarak atanmışlardı. Çoğunlukla da kabile hanedanlıkları kendi sahip oldukları topraklardan daha büyük alanları Osmanlı Devleti adına yönetmişlerdi. Bu durum Osmanlı Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından, 1821 yılında değiştirildi.

1.3. HABEŞ BEYLERBEYİ ÖZDEMİR PAŞA

Sudan tarihçileri Osmanlı dönemi Sudan ilişkilerinde Özdemir Bey'in (1555-1560) Sudan'daki faaliyetleri üzerinde hemen, hemen hiç durmamaktadırlar. Sanki Özdemir Bey Sudan'a hiç girmemişti. Bunun sebebi belki de Osmanlılar o devirde Sudanlıların içişlerine karışmamış, sadece beylerbeyliğine gelir sağlayacak işlerle uğraşmış olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁵ Özdemir Bey'in daha çok Habeşistan ve Eritre'de mücadele edip, Sudan'a karışmadı açıklaması da çok yeterli olmasa gerek. Çünkü Osmanlılar güneyde Nübye'ye Kanuni (1520-1566) zamanında Özdemir Paşa'nın komutasındaki orduyla girmişlerdi.⁵⁶ Böylece Aşağı Nübye XVI. yüzyılın ortalarında Özdemir Paşa tarafından Osmanlı Mısır'ına dâhil edildi.⁵⁷ İbrim ve Derr kaleleri, Mağrak ve Say şehirlerini ele geçirdi.⁵⁸ Say'da bir kale inşa ettirdi. Sevakın adıyla bir sancak kurup burayı Mısır'a bağladı.⁵⁹ Görüldüğü gibi Sudan ile hem siyasi hem de ekonomik ilişkisi var. Bunu Sudanlı tarihçilerin göz önüne almamaları kendi eksiklikleridir.

⁵³ Afyoncu, Sorularla Osmanlı, a.g.e., s.193; Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.41.

⁵⁴ Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.41.

⁵⁵ Topuz, a.g.e., s.151.

⁵⁶ Ataöv, a.g.e. s.75; P.M.Holt, M.W.Daly, **A History of the Sudan**, Fifth Edition, Pearson Education Limited, Malaysia, 2000, s.27.

⁵⁷ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.460.

⁵⁸ Holt-Daly, a.g.e., s.26.

⁵⁹ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.461.

Aslen Memluk kökenli olan Özdemir Bey, Sultan Selim'in yenilgiye uğrattığı Memluk sultanı Kansu el-Gavri'nin hısıımıydı.⁶⁰ Fetihden sonra Osmanlı sultanının hizmetine girmişti. Süleyman Paşa'nın Hindistan seferinde başarı gösterince yıldızı parladı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan ayrılması ile Osmanlıların Sudan ve Kızıl Deniz'e olan ilgileri azalmış ancak Kanuni döneminde bölgeye olan ilgileri tekrar artmıştı. Mısır beylerbeyi Süleyman Paşa, hem güvenilir ve iyi asker olması hem de "Arapçayı bilip, bölgeyi iyi tanınması"⁶¹ hasebiyle 1538 yılında Özdemir Bey'i Mısır'ın güney bölgelerine bir akın yapması için görevlendirdi. Özdemir Bey, Nil boyunca güney Mısır'a doğru bir keşif gezisi niteliğinde sefer yaptı. İkinci seferinde yanında daha fazla silah ve asker alarak ileri bölgelere giderek Sudan'ın kuzey doğusu ile Habeşistan'ın kuzeyindeki Müslüman ve Hıristiyan kabile ve sultanlıkları himayesine aldı.

Bu bölgeler çöllük ve kırsal alanlardı. Fazla da bir ürün yetişmiyordu. Hatta "giden ordunun bile ihtiyacı karşılanamıyordu."⁶² Bölgede en fazla gelir getiren Sevakin limanından batıya giden kervan yoluydu. Bu yol hem ticareti, hem de ulaşımı sağlıyordu. Arap yarımadası ve Mısır'dan Afrika'nın içlerine doğru bir geçiş güzergâhını oluşturuyordu. Özellikle Batı Afrika'dan gelen Müslüman zenciler hac farızası için Mekke'ye giderken ya Kahire'den geçerler, ya da Masavva veya Sevakin limanlarını kullanırlardı.⁶³

Özdemir Bey'in bu bölgeyi ve Sevakin limanını alma sebepleri arasında Mısır eyaletinin gelirlerini arttırma önemli bir etkendi. Sevakin liman ve gümrük gelirleri, kervanlardan alınan vergi ve asker temini⁶⁴ için gerekliydi. Ayrıca Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması, Portekizlilerin Kızıldeniz'den uzaklaştırılması, Cidde'nin savunulması, Hint Okyanusundaki Müslümanları İngiliz, Fransız ve Portekiz saldırılarına karşı korumak için stratejik önemde bir liman kentiydi.⁶⁵

⁶⁰ Ataöv, a.g.e., s.75; bakınız Holt'tan nakleden Ataöv: P.M.Holt, **A Modern History of the Sudan**, London, Widenfeld ,1965, s.23.

⁶¹ Topuz, a.g.e., s.150.

⁶² A.g.e., s.151.

⁶³ A.g.e., s.151.

⁶⁴ Mısır beylerbeyliği Padişah'a 300 atlı ve 200 piyade asker göndermekle yükümlüydü. A.g.e., s.151.

⁶⁵ Holt-Daly, a.g.e., s.26-27.

Sevakin limanı, Masavva ve Beylül gibi Biladus Sudan'da doğu- batı yönündeki önemli uğrak yerleriydi. Uzun süre önemini ve değerini koruyan baharat ve esir ticareti buralar için de geçerliydi. Hindistan'dan gelen baharat yüklü gemiler uğradıkları her limana yüklerinden bırakırlardı. Gümrük rüsumları hatırı sayılır bir gelir elde edilmesini sağlıyordu. Ticaret yolları ve limanların elde tutulması bu gelirin sürekliliği için önemliydi. Bu yolların açık ve güvenli olması gelirin sürekliliğini sağlıyordu. Bu nedenle Func Sultanlığı Sevakin'i, Habeş krallığı da Masavva limanını elde tutabilmek için zaman, zaman savaşmak zorunda kalmışlardı.

Doğu ticareti iki rota üzerinden yapılmakta idi. Biri Hindistan'ın batısından Basra körfezine, oradan Dicle ve Fırat yolu ile kervanlarla Suriye limanlarına ulaşıyordu. Diğer yol ise Kızıldeniz'den Süveyş'e, oradan kara yolu ile İskenderiye'ye, oradan da İskenderun ve Akdeniz limanlarına gelen güzergâhtı. "Bu ticaretin en önemli maddelerini şeker, hurma, fil dişi, kıymetli taşlar, sinameki, turunçgiller, pamuk, madenler, çeşitli boyalar, uzun elyafli yün ve baharat teşkil ediyordu."⁶⁶ Sevakin limanından Cidde'ye özellikle hac zamanı yiyecek, deve, sığır ihraç ediliyordu. Sevakin civarında yaşayan Bedevilerin ürettiği hasırlar da buradan sevk edilirdi.⁶⁷

Sevakin limanının ticaret emtiaları Hindistan ve Doğu ticareti ile kıyaslanamayacak derecede sınırlıydı. Ancak Habeşistan ve Sudan altın ihracında eskiden beri adları geçen bölgelerdi.⁶⁸ Kızıldeniz'den çıkarılan incinin hem avcılığı hem de ticareti önemli bir gelir kaynağı idi. Buradan elde edilen gelir de hayli önemli bir miktardı. Hatta bir keresinde asker maaşları ödenemeyince inci ticareti yapan kimselerden borç para alınarak askerin maaşı verilebilmişti.⁶⁹

Bu bölgede esir ticareti de hatırı sayılır bir konumdaydı. Esirler Sudan ve Habeşistan'dan toplanıp, Mısır, Hindistan ve Arabistan dolaylarına sevk ediliyorlardı.⁷⁰ Bu esirler Darfur'un güneyinden, Bahrül Gazel'den, Sinnar'ın güney kısımlarından ve

⁶⁶ Orhonlu, a.g.e., s.3.

⁶⁷ A.g.e., s.139.

⁶⁸ A.g.e., s.3; bakınız Fadl Hasan'dan nakleden Orhonlu: Yusuf Fadl Hasan, **The Arabs and the Sudan**, Edinburg, 1967, s.47, 50.

⁶⁹ A.g.e., s.106.

⁷⁰ A.g.e., s.3.

Habeşistan'ın ilkel dinlere inanan, animist (hem ecdada ibadet, hem de tabiat ruhlarına inanma), pagan (putperest) topluluklarından elde edilip, Sevakın'de hadım edildikten sonra sevk ediliyorlardı.

Özdemir Paşa, Sudan'dan sonra Eritre tarafına doğru hareket ederek, kıyılarda bazı yerleri alarak Mısır beylerbeyliği topraklarına eklediği anlaşılıyor.⁷¹ Ayrıca Osmanlı Devleti Habeşistan'daki Harar Emirliğini, Hıristiyan Habeş krallığına karşı destekledi.⁷² Hem Hıristiyanları desteklemek hem de Habeşistan'a ait önemli bir liman olan Masavva'yı kullanmak isteyen Portekizliler de Hıristiyan Habeş krallığına destek verince durum Osmanlı-Portekiz mücadelesine dönüştü. "XVI. Yüzyılda dünyanın en teşkilatlı ve muntazam ordusuna sahip bulunan ve aynı zamanda ateşli silahlar bakımından da gayet iyi donatılmış bir durumda bulunan Osmanlı ordusunun"⁷³ desteğini alan Harar Emiri Ahmet İbni İbrahim El Gazi (1508-1543), namı diğer Ahmet Gran karşısında Hıristiyan Habeş kralı Lebna Denguel ve daha sonra oğlu Galaoudeous'un fazla bir şansı yoktu. "Habeş krallığı, o çağlarda Hıristiyanlığın Afrika'da en büyük kalesidir"⁷⁴ ve Osmanlıların desteklediği Müslüman Habeş kuvvetleri karşısında sürekli erimiştir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti yönetime karışmayıp Harar Emirliği'ne asker ve silah yardımı yaparak destek olmaktadır.⁷⁵ Hıristiyan Habeş krallığına yardım eden Portekizlilerin başarısı Osmanlıya Kızıldeniz, Yemen, Mısır, Sudan ve Arap yarımadasında sıkıntı çıkaracaktı. Afla'da 1542 yılında yapılan iki savaşta da Portekizler yenilmişti. Osmanlıların geri çekilmesi sonucu Şubat 1543'te tekrar saldırıya geçen Portekizliler Ahmet Gran'ı öldürünce⁷⁶ bölge istikrarsızlaştı.

Özdemir Paşa 1554 yılında İstanbul'a gelerek Padişah'a Habeş ülkesinin Mısır'a, Cidde'ye yakınlığını ve önemini anlatıp sefer için izin aldı. 1554 yılında Seraskerliğe tayin edilerek fetih için görevlendirildi. Gerekli olan silah ve asker temin edildi.

⁷¹ Topuz, a.g.e.,s.158; bakınız Öztuna'dan nakleden Topuz: Yılmaz Öztuna, **Türkiye Tarihi**, cilt 5, Hayat Yayınları, 1966, s.117.

⁷² Kavas, Osmanlı-Afrika, a.g.e., s.40.

⁷³ Orhonlu, a.g.e., s.44.

⁷⁴ Topuz, a.g.e., 159.

⁷⁵ Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.40.

⁷⁶ Topuz, a.g.e., s.160.

Mısır'dan da asker ve bir kısım malzeme alınarak sefere çıkıldı. Sevakin'e varınca burada Habeş eyaletini resmen kurdu⁷⁷ (5 Temmuz 1555) ve burasını eyaletin idari merkezi yaptı.⁷⁸ Bu kararı tek başına veremeyeceği için İstanbul'da iken bu konuda Padişah'ın iznini almış olması gerekmektedir. Eyalet teşkilatı için gerekli olan Kadılık⁷⁹ ve Mali teşkilatı⁸⁰ kurdu. Kendisine Beylerbeyilik salyanesi olarak 14 kere 100.000 (yüz bin) akça (1.400.000) olarak tespit edilmiş ve verilmiştir. Fakat bir müddet sonra bu miktar indirilmiştir.⁸¹

Özdemir Paşa komutasındaki Habeşistan seferi 1555 yılı son baharında başladı.⁸² Bu seferde Harar emirliği⁸³ ile ilişki kurularak birilte harekât edildiği düşünülebilir.⁸⁴ İlk önce Masavva limanı (1557) ve çevresi fethedildi. Günümüzde Eritre Devleti sınırları içinde bulunan Masavva liman şehri, bu eyaletin ikinci merkezi yapılıncaya, Sevakin şehri de buraya bağlı bir sancak haline geldi.⁸⁵ Ancak, eyalet başkentinin buraya taşınmasına rağmen kadılık Sevakin şehrinde bırakılmıştı.⁸⁶ Habeşistan ticareti için çok önemli olan bu limandan sonra diğer önemli bir liman olan Arkiko ele geçirildi.⁸⁷ Tigre eyaleti de 1558 yılında tamamen alındı. Daha sonra da Agame bölgesindeki Debra-Damo alındı. Yetersiz kuvvetlerle iç kısımlara doğru hareket edilmesi ve alınan yerlerin elde tutulabilmesi için gerekli olan takviye kuvvet isteği merkez tarafından yerine getirilmedi.⁸⁸ Bu imkânsızlıklar ile iç kısımlara yapılan seferde iklim(aşırı sıcaklar) ve arazi şartlarından dolayı sonuç alınamadı.

Habeşistan'da İslam'ın yayılmasını ve Hıristiyanlığın geriletmesini sağlayan, Portekizlilere karşı amansız mücadeleler vererek ilerlemelerini durduran, Habeşistan'ın önemli bir kısmı ile kıyılarını fetheden ve Habeş eyaletini kuran Özdemir Paşa, 1560

⁷⁷ Orhonlu, a.g.e., s.37.

⁷⁸ Kavas, Osmanlı-Afrika, a.g.e., s.46.

⁷⁹ İlk kadı Abdülvehab'dır. Tayin tarihi 30 Kasım 1555 dir. Orhonlu, a.g.e., s.38.

⁸⁰ İlk nazır-ı emval Ahmet Bey'dir. Tayin tarihi 17 Kasım 1555 dir. A.g.e., s.39.

⁸¹ A.g.e., s.103.

⁸² A.g.e., s.43.

⁸³ Türklerin yardımı ve Habeş eyaletinin tesis edilmesi Harar emirliğinin daha bir iki yüzyıl yaşamasında sebep olmuştur. A.g.e., s.70.

⁸⁴ A.g.e., s.70.

⁸⁵ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.461.

⁸⁶ Orhonlu, a.g.e., s.38.

⁸⁷ A.g.e., s.43; bakınız Kutbeddîn Muhammed Mekki'den nakleden Orhonlu: Kutbeddîn Muhammed Mekki, **Berku'l Yemani fi Fethi'l Osmani**, Riyat, 1965, s.120.

⁸⁸ A.g.e., s.46.

yılında Debarva'da öldü ve aynı yere de gömüldü.⁸⁹ Özdemir Paşa'dan sonra yerine geçen oğlu Osman Paşa⁹⁰ mezarını Masavva'ya taşıdı ve bir türbe yaptırdı⁹¹. Bugün bile mezarı ziyaret edilmektedir.⁹²

1.4. HABEŞ EYALETİ'NİN KURULUŞU

Osmanlı müellifleri çok geniş bir sahayı Habeşistan olarak tanımlamaktadırlar. Onların tariflerine göre Habeşistan Mısır'ın güneyinden başlamakta ve Doğu-Afrika'da Zengibar'a⁹³ kadar uzanmaktadır.⁹⁴ Mısır'ın fethinden sonra Habeşistan Osmanlı Devleti açısından daha da önem kazanmış oldu. Osmanlı Devleti zaman içinde Afrika'da beş tane eyalet kurmuştu. Bunlar Mısır, Tunus, Cezayir, Trablusgarp ve Habeş eyaletleriydi. Yukarıda da belirtildiği gibi Habeş eyaleti resmen 5 Temmuz 1555 (15 Şaban 962) tarihinde Özdemir Paşa tarafından tesis edilmişti.⁹⁵ İdari merkez önce Sevakin olmuş, daha sonra Masavva'ya taşınmıştı.

Eyalet kurulduğu zaman kapladığı topraklar henüz fiilen ele geçmiş değildi.⁹⁶ Bu da Habeş eyaletine özel bir durumu teşkil etmektedir. Bunun sebebini de Özdemir Paşa'nın kişisel karizmasının yanında Mısır'dan bu bölgenin yönetilmesi zorluğu olarak görülebilir. Kuvvetle muhtemeldir ki Özdemir Paşa'da buradan bir eyalet salyanesini karşılayacak kadar gelir elde edemeyeceğini biliyordu. Ancak başka nedenler de mevcuttu. Yukarıda da belirtildiği gibi Mısır'ın fethiyle Osmanlı, Portekiz güçleri ile karşı karşıya gelmişti. Portekizliler, Kızıldeniz, Hint Okyanusu, Basra körfezinde büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Cidde'ye saldırmaya cüret etmişler, hatta Haremeyn-i Şerife'nin işgalini bile düşünür olmuşlardı. Afrika'nın batı kıyıları boyunca ve Kenya, Somali limanlarını ele geçiriyorlardı. Buralardaki Müslümanlar Osmanlıdan yardım

⁸⁹ Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.46.

⁹⁰ Babası gibi o da yaklaşık beş yıl Habeş beylerbeyi olarak görev yaptı. (1561-1567). A.g.e. s.49,52.

⁹¹ Topuz, a.g.e., s.162.

⁹² Orhonlu, a.g.e., s.47.

⁹³ Günümüzde Mısır devletinin güneyinden Mozambik devletine kadar uzanıyordu.

⁹⁴ Orhonlu, a.g.e. s.21; Piri Reis'den nakleden Orhonlu: Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, neşreden Fevzi Kurtoğlu-Ali Haydar Alpogut, TTK Basımevi, İstanbul, 1935, s.33,34.

⁹⁵ “Özdemir Paşa'ya vilayet-i Habeş on dört kere yüz binle emr olunmağın Sevvakin'ı müşarunileyhe ta'yin edüp zabt etdüresüz deyü buyuruldu, Sevvakin on beş kesedir, 15 Şa'ban 962” (KK,nu.213, s.212); Orhonlu,a.g.e., s.37.

⁹⁶ A.g.e., s.176.

istiyordu. Çünkü Memluk devletinin ne bunlara yardım edecek ne de Portekiz güçleriyle hem denizde hem de karada mücadele edecek güçleri kalmamıştı. Yemen Sultanı Emir İskender Osmanlıdan yardım istemişti. Portekizliler Babül Mendeb boğazını kapatarak Endonezya ve Hindistan Müslümanlarının Hacca gelmesini engelliyorlardı. İşte bu zorunluluklarla Yemen seferi yapıldı ve bu bölgede Portekiz tehlikesi biraz azaltıldı. Şüphesiz ki Hadım Süleyman Paşa ile birlikte gittiği Yemen seferinde Özdemir Bey, Kızıldeniz'in her iki kıyılarının da ne kadar önemli olduğunu, fethedilmesi gerektiğini anlamıştı. Kızıldeniz'in batı kıyılarının da Babü'l Mendeb'e kadar ele geçirilmesinin elzem olduğunu anladığı için, Habeş eyaletini kurup buraları, hiç olmazsa kıyı bölgelerini ele geçirerek Kızıldeniz'in güvenliğini sağlarken Avrupalı Hıristiyan etkisinin en azından kuzey-doğu Afrika'ya sıçramasını engellemeye çalıştı. Kendisi daha iç kısımların da fethedilmesi gerektiğine inandığı için yaşlılığına rağmen Habeşistan'ın içlerine doğru sefer yapmıştı. Ancak merkezi idare, hâkimiyetin sağlanmasının ve idaresinin güç olacağını düşündüğü için, bu kadar ileri gidilmesini onaylamayıp, takviye kuvvet vermemişti. Kızıldeniz ve Hint denizinde kıyıları olan bu ülkeyi alıp, doğu ticaretini kontrol ederek, hem gelir elde etmek hem de rakibi olan devletlerin gelir elde ederek güçlenmesinin önüne geçmek için Habeş eyaleti önemliydi. Ayrıca, Amerika'nın keşfine kadar ticaret doğudan batıya doğru akıyordu. Baharat yolu da Basra Körfezi'nden ve Kızıldeniz'den yapılıyordu. Ama bu yollar çoğunlukla Müslüman devletlerin ellerindeydi. Coğrafi keşifler işte bu durumu bozmak için başlatıldı. Doğu Hint adalarına ulaşmak isteği onları Amerika'yı keşfe götürdü. Bu keşif ile Doğu-Batı aksında işleyen ticarete Batı-Doğu hattı da eklenmiş oldu. İspanyollar o güne kadar hayal bile edemeyecekleri miktarda altını Avrupa piyasalarına sürünce gümüşün değeri düştü, altının ki de yükseldi. Piyasalarda altın krizi baş gösterdi. Her devlet artık altın bulmanın derdine düştü. İspanyolların gemiler dolusu altına sahip olması Afrika, Amerika ve Asya'ya doğru uzanan bir sömürge yarışını başlattı. Osmanlı da eskiden beri bilinen Sudan ve Habeşistan altınlarından yararlanabilmek için Habeş eyaletini teşkil etmiş idi. Habeş topraklarını altının terazi ile alış verişi edildiği yer olarak bilinmekteydi. Terazi ile alış verişi, şüphesiz ülkede sikke olmadığı için mübadele maksadı ile yapıla gelen bir uygulamaydı.⁹⁷

⁹⁷ A.g.e., s.32.

Beylerbeyilik salyane ile idare edilen eyaletler arasındadır. Yani Habeş, Mısır, Bağdat, Basra, Yemen, Lahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarb, Tunus eyaletleri salyane ile idare edilmekte idi. Bu usulün cari olduğu eyaletlerde bütün mahsulat defterdarlar tarafından zabtedilir; salyane ve askerin ulufesi eyalet mahsulünden verilirdi.⁹⁸ Ancak Habeş eyaletinin gelirleri düşük olduğundan, gelir-gider dengesi tutturulamadığı için de bütçesi açık veriyordu. Merkezden alınan izin ile ve geri ödemek kaydıyla Mısır'dan zaman, zaman borç alınıyordu. Ancak bu da Habeş beylerbeyi ile Mısır beylerbeyinin arasının açılmasına sebep olabiliyordu. Habeş eyaleti sürekli Mısır eyaletinin gölgesinde kalmıştır. İdarecilerinin çoğu Mısır'da görev yapanlar arasından seçiliyordu. Takviye para ve asker ihtiyacı buradan karşılanmaya çalışılıyordu.

Habeş eyaletine tayin edilen idareciler genelde buraya yakın bölgelerde yetişmiş veya yakın bölgelerde görev yapmış kişilerden seçiliyordu. Özdemir Paşa'da Mısır'da, Yemen⁹⁹ de görev yapmıştı. Oğlu Osman Paşa'da aynı şekilde bölgeye yakın yerlerde görev yapmıştı. Ayrıca, Mısır'da Circe sancak beyi iken Habeş eyaletine tayin edilen Süleyman Bey, Mısır beylerinden olup Yemen'de hizmet gören Hızır Bey, Mısır'da sancak beyliği yapan Mustafa Bey gibi isimler zikredilebilir.¹⁰⁰ XVI. yüzyılda bu uygulama devam etmiştir ancak XVII. yüzyılda bu düzen bozulmuş, genelde Mısır'daki sancak beyleri tayin edilir olmuştur. Bu da eyalete fazla önem verilmediğini, kurumsal zafiyetlerin oluşmaya başladığının başka bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık Habeş valileri idareleri altındaki topraklarla fazla ilgilenmiyor, yerlerine temsilciler gönderiyorlardı. Bu topraklar artık yavaş, yavaş mahalli idarelerin eline geçmeye başlamış idi. Bu mahalli idareciler genelde yerli kadınlardan doğan yeni nesil arasından seçilen naiblerdi.¹⁰¹ XVIII. Yüzyılda Habeş eyaletinin fazla bir önemi kalmamış idi. 1701 yılından itibaren Habeş eyaleti Mekke-i Mükerrerme şeyhlülharemligi ve Cidde sancakbeyliği ile birlikte idare edilmeye başlanmıştı.¹⁰²

⁹⁸ A.g.e., s.103.

⁹⁹ Özdemir Paşa'nın fazla bilinmeyen bir özelliği de kahve'ye olan tutkunluğu idi. Habeşistan'da sevip aldığı kahveyi 1547 yılında Yemen'e tayin olunca yanında götürmüş idi. Bugün yemen kahvesi olarak türkülere bile geçen, Yemen'in en önemli gelir kaynağını oluşturan kahve, Yemen'deki varlığını Özdemir Paşa'ya borçludur. <http://www.mustafaarmagan.com.tr/sudandaki-osmanli-izleri.html> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

¹⁰⁰ Orhonlu, a.g.e., s.95.

¹⁰¹ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.461; Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.47.

¹⁰² Orhonlu, a.g.e., s.178; Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.47.

Mısır'da Hıdivlerin güçlü idaresi üzerine Habeş eyaleti de Mısır idaresine bırakılmıştı (1867). Bu dönemde Sudan içlerine yapılan seferlerden sonra Sevakin limanı tekrar önem kazanmaya başladı. Bu yüzyıl artık Habeşistan'da Müslüman krallıklar ile Hıristiyan krallıkların birbirleri ile savaşları, kabileler arası çatışmalar, sömürgeci güçlerin işgalleriyle doludur. İngiltere, Fransa ve İtalya buralardan pay kapma çabasıdadır. Fransızlar Cibutiye yerleşmişlerdir. İtalyanlar Habeşistan'ı, İngiltere'de tüm batı Afrika ile Arap yarımadasını sömürgesi altına almaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti, müstemlekeci devletlerin güney-doğu Afrika sahillerine yerleşmeleri karşısında, diplomasi yolu ile Habeş eyaleti dâhil, Babü'l Mendeb'e kadar olan toprakların kendi mutlak hükümrânlığı altında olduğunu iddia ediyordu.¹⁰³ Fakat İtalya 1885 yılında Masavva'ya, 1886 yılında da Kızıldeniz sahillerine yerleşti. İngilizler Mısır'ı işgal edince de Osmanlı bu kayıpları ancak diplomatik olarak protesto edebildi. Artık Osmanlı'nın sömürgecilere karşı koyacak gücü kalmadığından XIX. yüzyılın sonuna gelmeden artık Osmanlı Habeşistan'da da yoktur.

1.5. MISIR VALİSİ KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA

Kavalalı Mehmet Ali Paşa¹⁰⁴ Kavala'da 1769 yılında doğmuştu. Babasını genç yaşta kaybedince, Kavala Mütesellimi olan amcasının himayesine girdi. Ancak kısa süre sonra amcası görevindeki ihmalden dolayı idam edilince hükümete karşı bir kin duymaya başladı.¹⁰⁵ Kavalada Leon isminde bir Fransız tüccarının yanına girdi ve böylece Fransızlarla ilk teması da başlamış oldu. 18 yaşına gelince askere yazıldı ve burada yükselmeye başladı. Napolyon Bonapart, Temmuz 1798'de Mısır'a saldırdı. Bu bir Avrupa devletinin Osmanlı'nın Arap topraklarına karşı ilk saldırısıydı.¹⁰⁶ Fransızlar Mısır'ı işgal edince Osmanlı Devleti İngilizlerle birlik olup Fransızları çıkartmak için bir ordu hazırladı. Osmanlı güçlerinin bir kısmı da Kavala bölgesinden temin edilmişti.

¹⁰³ A.g.e., s.179.

¹⁰⁴ "Yalnız tarihte oynadıkları rol bakımından değil, aynı zamanda biri diğeri üzerine yaptıkları tesir bakımından da 1769 senesinde doğan üç şahsiyet özellikle dikkat çekmektedir. Bunlar: Napolyon, Mehmet Ali ve Wellington'dur". Altundağ, a.g.e., s.21.

¹⁰⁵ A.g.e., s.22.

¹⁰⁶ Ömer Kürkcüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, A.Ü.S.B.F. Basımevi, Ankara, 1982, s.11.

Bu kuvvetlerin başında bulunan Ali Ağa'nın yardımcısı olarak Mısır'a gelen Mehmet Ali Paşa, daha sonra da bunların başına geçti.

Osmanlı ordusunun, Fransızlara karşı yaptığı mücadelede yer alan Mehmet Ali iki ordu arasındaki farkı gördü. Bu fark Mehmet Ali'ye bir taraftan Avrupa ilim ve tekniğine karşı ilgi uyandırmış, diğer taraftan Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu acizliği göstermiş oldu. Böylece de Mehmet Ali'nin Osmanlı'ya karşı olan bağlılık ve hürmeti erimeye başladı.¹⁰⁷

Mısır'daki Yeniçeriler ile Memluklar arasında ki mücadele ve rekabet Napolyon'un işgali sırasında iyice artmıştı. Bu sırada Osmanlının Mısır Valisi olan Ebu Bekir Paşa'yı Çerkez Murat Bey etkisizleştirerek yönetimi ele geçirmişti.¹⁰⁸ Zekâsından ve şansından kimsenin şüphe duymadığı Mehmet Ali Paşa içinde bulunduğu durumu kendi lehine çevirmesini bilmişti. Napolyon'un Mısır işgali ile büyük darbe yiyen ve Mısır'da merkezi otoritenin kurulmasına engel teşkil eden Memluklar, Mehmet Ali Paşa'nın ayak oyunları ile güçlerini kaybedip günden güne kaybolurken, Mehmet Ali çeşitli entrikalar ile Osmanlı valilerini¹⁰⁹ de teker, teker saf dışı bıraktı. Mısır'daki çeşitli gruplar ile Osmanlı Devleti'ni birbirine karşı kullanarak da durumu kendi lehine çevirdi.¹¹⁰ Memluk ocaklarının yıkılması ve bürokrasi ile idari yapının teşekkülü sonucu siyaset sokaktan sarayın kontrolüne geçmiş oldu.¹¹¹

Babıali, gönülsüz olarak senelik bir vergi ile birlikte, Hicaz'da sorun olan Vahhabilerle mücadele edip, buralardan temizlemek şartıyla, 1805 yılında Mısır valiliğini Mehmet Ali Paşa'ya vermek zorunda kaldı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali olması ile Osmanlı Devleti'nin bu eyaletteki durumu ve ilişkileri de farklı bir hal aldı.¹¹² Babıali, Mehmet Ali Paşa'nın Memluklardan daha tehlikeli olduğunu çabuk anlamış ve onu başka bir yere vali yaparak Mısır'dan uzaklaştırmak istemiş ise de

¹⁰⁷ Altundağ, a.g.e., s.24.

¹⁰⁸ Naci, a.g.e., s.47.

¹⁰⁹ Mısırın son valileri Husrev, Tahir, Ali ve Hurşit Paşalardır. Altundağ, a.g.e., s.24.

¹¹⁰ Afyoncu, Sorularla Osmanlı, a.g.e., s.197.

¹¹¹ Hunter, a.g.e., s.31.

¹¹² Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.41.

bunu 1806 yılında başlayan ve 6 yıl süren Osmanlı Rus savaşından dolayı gerçekleştirememiştir.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı işgal etmek isteyen İngilizleri 1807 yılında durdurdu.¹¹³ Vehabileri Mekke'den çıkarttı ve Hicaz ve Habeşistan valiliklerini aldı. Sudan'a sefer yaparak büyük bir kısmını ele geçirdi ve Memluk¹¹⁴ kalıntılarını bertaraf etti. Yunan isyanını bastırarak Girit valiliğini aldı. Daha sonra Suriye'yi alarak İstanbul'a doğru hareketini sürdürdü.

Mehmet Ali Paşa zeki, kurnaz, plancı, şartları iyi kullanan ve hatta şartları kendi lehine çevirerek biraz da şansın yardımı ile Ortadoğu'da 19. yüzyıla damgasını vuran güçlü bir devlet adamı olarak karşımıza çıkıyor. Bunu yaparken de son derece gaddar ve insafsızca hareket etti. Hatta Osmanlı tarzı mutedil idari anlayışa aykırı olarak hareket ettiği için Bab-ı Ali tarafından uyarılmasına rağmen, Mısır'ı bir firavun gibi yönetti.¹¹⁵ Bunun yanında Mısır'ın sahip olduğu özellikler ve kurmaya başladığı yeni düzen Mehmet Ali Paşa'nın ilerlemesini ve güçlenmesini sağlıyordu.¹¹⁶ Çünkü Mısır ilk çağlardan beri dünyanın en bereketli bölgelerinden biriydi ve firavunlar zamanından beri karın tokluğuna çalışmaya alışmış insanlar bulunmakta idi. Doğal hayat şartlarının değişmeyen kanunları sonucu olarak kolektif çalışmaya, yani angaryaya alışmış bir millete hüküm sürmeğe başladı ki, bu durum Mehmet Ali Paşa'nın akıllara durgunluk verecek derecede hızlı ilerlemesini sağladı.¹¹⁷

¹¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V.cilt, 7.baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.126.

¹¹⁴ Memlukların bir kısmı Dongola taraflarında hüküm sürerken-bunlar Sudan seferinde temizlenecekler-bir kısmı hala Mısır'da idi. Mısır'dakilerin çoğu Fransızlarla yapılan savaşta yok edilirken, kalan kısmını da ordunun hicaz seferi için hareket edeceği gün, 1 Mart 1811, kaleye davet ederek öldürttü. (Altundağ, a.g.e., s.26; Karal, Cilt V, 7.baskı, a.g.e., s.126-127) Memluk'ları ortadan kaldırmaya Yavuz Sultan Selim bile kalkışmamıştı. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI.cilt, 5.baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.88.

¹¹⁵ Altundağ, a.g.e., s.37.

¹¹⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, V.cilt, a.g.e., s.127.

¹¹⁷ Altundağ, a.g.e., s.25.

1.5.1. MEHMET ALİ PAŞA'NIN SUDAN'A GELİŞİ

Osmanlı Devleti adına Mısır'ı yöneten Mehmet Ali Paşa, Sudan'a 1820 yılında 3400 piyade, 1500 süvari ve 500 diğer olmak üzere yaklaşık 5400 kişilik¹¹⁸ bir ordu gönderdi. Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'nın Arabistan ve Suriye taraflarına doğru bir niyetinden endişelendiği için onu Sudan'a doğru yönlendirmesi ihtimal dâhilindedir.¹¹⁹ Ancak Vali'nin Babîâli'den Sudan'ın fethi için herhangi bir izin aldığına ya da bu teşebbüsün ona verildiğine dair herhangi bir kanıt yoktur.¹²⁰ Sudan'daki Berberi Emiri Nasruddin,¹²¹ Mehmet Ali Paşa'yı Sudan davet etmişti.¹²² Bunda Mehmet Ali Paşa'nın kıyımından kaçan ve Dongola taraflarına yerleşen Memlukların yerel halkın düzenini bozmasının etkisi olsa gerektir.

1820–1824 yılları arasında yapılan seferlerle ele geçen Sudan, Mehmet Ali Paşa açısından birçok sebeple sefere çıkılan ve ileriki hedefler için gerekli bir yer olma hükmünü taşımaktaydı.¹²³ Kendisine Mısır hâkimiyetini temin eden Arnavut birlikleri tehlikeli bir nizamsızlık içinde oldukları için, Sudan gibi uzak bir yerde meşgul etmek sureti ile onlardan bir müddet kurtulmayı düşünmüştü.¹²⁴ Hayalini kurduğu büyük Arap imparatorluğu¹²⁵ için para ve askere¹²⁶ ihtiyacı vardı. Mehmet Ali Paşa'nın altın ile diğer değerli madenler¹²⁷ ve esir elde etmek için Sudan seferine girişmiş olduğu da sebepler arasındadır.¹²⁸

¹¹⁸ Mehmed Muhsin, **Afrika Delili**, El-Fellah Ceridesi Matbaası, Kahire, 1312, s.305.

¹¹⁹ Ali Arslan, "Sudan'ın Hukuken Türkiye'den Ayrılma Süreci", **Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan: Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul, DA Yayıncılık, Birinci Baskı Nisan 2003, s.104.

¹²⁰ Richard Hill, **Egypt in the Sudan**, London, 1959, s.7-8.

¹²¹ Muhsin, a.g.e., s.305.

¹²² Naci, a.g.e., s.50; Mehmed Mihri, **Sudan Seyahatnamesi**, Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1326, s.140.

¹²³ Youssef M. Choueiri (Haz). **Orta Doğu Tarihi Dini Siyasi Kültürel ve Ekonomik Perspektiften**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s.289.

¹²⁴ Orhonlu, a.g.e. s.142; bakınız Holt'tan nakleden Orhonlu: Holt, a.g.e. s.36-37.

¹²⁵ Altundağ, a.g.e., s.141,142.

¹²⁶ Mehmed Ali Paşa, Mısır'a Vali oluncaTürk ve Arnavutlardan oluşan askeri bir yapı kurmuştu.

Sudan'ın fethinden sonra Şaykiye'lerden gayri nizami (başıbozuk veya delatiye) kuvvetler sağlandı. Daha sonra da kölelerden oluşan düzenli birlikler oluşturuldu. Hillelson, a.g.e., s.780.

¹²⁷ Altın Roma döneminden beri Biladüssudan'ın önemini arttıran bir etkendi. Roma döneminde küçük Atlas dağlarında gümüş, batı Sudan'da da altın elde edebilmek için buralara ulaşan yollar bile yapılmıştı. Choueiri, a.g.e., s.205.

¹²⁸ Orhonlu, a.g.e., s.143; Hill, a.g.e., s.7; Mihri, a.g.e., s.139.

Mehmed Ali Paşa'nın Sudan fethinin arkasındaki en önemli sürükleyici sebebi Sudan'dan köle elde etme arzusuuydu.¹²⁹ Sudan seferinden önce Defterdar Hüsrev Paşa'ya söyledikleri dikkat çekicidir. “Bilmelisin ki, bizim bu çabamızın ve harcamalarımızın sebebi zencileri ele geçirmektir. Lütfen, bizim arzumuz olan bu mali konuyu gerçekleştirmek için azami gayret gösterin.”¹³⁰ Fetihden önce (1819–1820) Mehmed Ali Paşa Mısır'a gelen ve aralarında köle, fildişi, zamk'ın da olduğu Sudan mallarına devlet tekeli koyduğunu, “Vekaletül Cellabe”¹³¹ denilen köle tacirleri locasını kontrolüne aldığını ve köle satışının da kendisine geçtiğini ilan etmişti.¹³² Mısır'da köleler ile ilgili satışı eline geçirmiş, Sudan'ın fethi ile de kaynağına ulaşmıştı.

Esir ticareti Sudan'ın en büyük gelirini teşkil ediyordu.¹³³ İslam'da Müslüman'ın Müslüman'ı köleleştirmesi yasak olduğu için Nuba dağları ve Beyaz Nil bölgelerindeki putperest zencilerin yıllık on binlercesi esir yapılarak Mısır'a gönderiliyordu. Asvan'da büyük bir esir kampı yapılmıştı. Burada esirler temizlenip, giydiriliyor ve temel İslami bilgiler veriliyordu.¹³⁴ Ancak bu esirlerin bir kısmı ev işlerinde çalıştırılmak yani uşak ve hizmetçi olarak kullanılmak için ayrılırken, güçlü kuvvetli olanları Vali'nin Fransız tarzı eğitilen ordusuna dâhil ediliyorlardı. Bunlara *Cihadiye* denilmekteydi.¹³⁵ Suriye, Arabistan ve hatta 1863-1867 yılları arasında Meksika'da ki Fransız askeri seferinde kullanıldılar.¹³⁶ Türk-Mısır rejiminin askeri kuvveti güney Sudan'daki esir kökenli birlikler ile reisleri idaresinde süvari olarak hizmet eden Şaykiye başıbozuklarından meydana gelmişti.¹³⁷

¹²⁹ Mamdani, a.g.e., s.126.

¹³⁰ Abd Al-Rahim Muddathır, **Imperialism and Nationalism in the Sudan**, Oxford University Pres, 1969, London, s.14; Hill, a.g.e., s.13.

¹³¹ R.S. O'Fahey, **The Darfur Sultanete A History**, Hurst &Company, London, 2008, s.253.

¹³² Mamdani, a.g.e., s.126.

¹³³ Biladüssudan'ın en önemli ihraç kalemi olan köle ve altın, 12.yy'da Avrupa pazarının gelişmesi ile Avrupa'da talebi artan ve aranan ticari emtialar oldular. Choueiri, a.g.e., s.210.

¹³⁴ Muddathır, a.g.e., s.14; Dominic Green, **Armies of God**, Arrow Books, United Kingdom, 2008, s.29.

¹³⁵ Orhonlu, a.g.e., s.143.

¹³⁶ Sa'id'in hidivliği zamanında Paşa'nın arkadaşı olan III.Napolyon'un birliklerinde mücadele ettiler. Muddathır, a.g.e., s.14; Hill, a.g.e., s.24, 28, 104; Mamdani, a.g.e., s.126; ed. Richard Hill, **The Sudan Memoirs of Carl Christian Giegler Pasha 1873-1883**, Oxford university Press, London, 1984, s.183.

¹³⁷ Orhonlu, a.g.e., s.143; bakınız Hill'den nakleden Orhonlu: Richard Hill, **On the frontiers of İslam**, Oxford, 1970, s.17,51,189; P.M.Holt, a.g.e., s.47.

Kızıldeniz ticaretinin yalnız kıyı boyundaki kısmı Mehmet Ali Paşa için yetersizdi. Sudan'dan Kızıldeniz'e ve Mısır'a yapılan ticareti de kontrolüne almak istedi.¹³⁸ Afrika içlerinden gelen kervanlar Mısır'a vergi vermemek için taşıdıkları yüklerini Sudan limanlarından gemilere yüklüyorlardı.¹³⁹ Darfur'dan Sevakin'e kadar olan tüm ticaret yollarını ele geçirerek, geliri eline almaya çalıştı. Ticaret yollarının üç tanesi tarih boyunca önemini koruyarak varlığını devam ettirmişti. Bunlardan ilki ve en önemlisi olan Biladüs Sudan'ın batısından başlayıp Bornu, Waday, Darfur ve Func Sultanlığı'nı geçerek Kızıl Deniz limanlarına ve Hicaz'a ulaşan (Biladüs Sudan'da doğu-batı hattında uzanan) ticaret yoluydu. İkincisi ise 40 Gün Yolu (Darb el Erbain) olarak bilinen ve Batı Biladüs Sudan'ı Akdeniz'e bağlayan kervan yolu idi. El-Faşir'in 40 km kuzeyindeki Kobbey'den başlayıp Maydub Dağı, Libya Çölü'ndeki Bir Natrun, Lağıyye yerleşimlerinden geçip Selime, El Şef, Herce ve Asyut yolu ile Mısır'a ulaşan güzergâhtı.¹⁴⁰ Yaklaşık 1750 km uzunluğunda olan bu yol ile Afrika'nın içleri ile Çad ve Darfur bölgelerinden getirilen köle, deve, fildişleri, kösele¹⁴¹ gibi mallar bin yıldan fazla bir süredir Mısır'a ulaştırılıyordu.¹⁴² İslamiyet'in bu bölgelerde yayılması ile de Doğu-Batı rotası ile birlikte Hac yolu olarak kullanılmaya başlandı. Üçüncü güzergâh ise Sahra Çölü'nün başlangıcı olan Fizan'dan Trablusgarp ve Tunus'a uzanan yoldu. Dördüncü ise 1810'lu yıllarda önemini yitirmeye başlayan batıdaki kervan yollarının yerine kuzey Libya'daki Bingazi ile Kufra Vahası'nı geçerek Vaday'a ulaşan yoldu. Bu güzergâh üzerine Şeyh Senusi'nin zaviyesini kurmasından sonra tüccar ve hacıların yoğun olarak kullanması sonucunda önemi arttı.¹⁴³ Bu güzergahın oluşturularak kullanılmasını sağlamaktaki temel düşüncesi, insanları Gazve denilen savaşlardan ve yağmacılıktan vazgeçirerek namusluca ticaret yapmalarını sağlamaktı.¹⁴⁴

Oğlu İsmail Paşa komutasındaki birlikler Dongola'ya girerek buraya yerleşen Memluk kalıntılarını Forti denilen mahalde bir saatlik bir muharebe ile temizledi.¹⁴⁵

¹³⁸ Choueiri, a.g.e., s.289.

¹³⁹ Topuz, a.g.e., s.152.

¹⁴⁰ Musa Abdul-Jalil, Adam Azzain Mohammed, and Ahmed Yousuf, "Native Administration and Local Governance in Darfur", ed. Alex de Waal, **War in Darfur and the Search for Peace**, Harvard University Press, New York, 2007, s.41.

¹⁴¹ Ömer Kamil, **Sudan-ı Mısri**, Matbaa-i Ceride-i Askeriye, İstanbul, 1304, s.27.

¹⁴² Abdul-Jalil, a.g.e., s.41.

¹⁴³ A.g.e., s.41.

¹⁴⁴ Karasapan, a.g.e., s.174.

¹⁴⁵ Mihri, a.g.e., s.140.

Bunların bazıları teslim oldu, çoğu da güney taraflarına kaçarak yerlerini terk ettiler. Şaykiye denen göçebe kabileleri¹⁴⁶ ikiye ayrılmışlardı ve bunların bir kısmı Kurti bölgesi civarlarında bozguna uğratıldı.¹⁴⁷ Böylece Dongola'yı ele geçiren İsmail Paşa, Func sultanlığının topraklarını ele geçirmek için Güney'e doğru hareket etti. Sinnar'a yaklaşınca Func¹⁴⁸ sultanı VI. Bedi', İsmail Paşa'dan sadakatini kabulünü istedi ve önemsiz şekilde olsa da yerini korudu. İsmail Paşa buradan güneye doğru hareketini sürdürdü ancak ormanlık araziler başlayıp hareket imkânı kısıtlanınca geri döndü.¹⁴⁹ Mehmet Ali Paşa, damadı Defterdar Mehmet Hüsrev Bey komutasındaki 4000 kişilik orduyu da Kordofan'a gönderdi;¹⁵⁰ 20 Nisan 1821 de Darfur askeri birliklerini yenerek¹⁵¹ Kordofan'a, daha sonra da Ubeyd'e giren ordu Sudan'ın fethinin çoğunu tamamlamış oldu.¹⁵²

Sudan tarihinde çok önemli değişikliklere sebep olacak¹⁵³ ve modern Sudan devletinin kurulmasının temellerinin atıldığı yeni bir dönem 1821 itibari ile başlamış oldu.¹⁵⁴ İbrahim Bey hastalandığı için erkenden dönmek zorunda kaldı. Yerine bakan İsmail Bey teşkilatlanmayı yapmaya çalışırken, vergiler konusundaki anlaşmazlık sonucu isyan çıktı. İsyan bastırılmadı ve 1822 yılında İsmail Bey Şendi'de öldürüldü. Kordofan'dan gelen Defterdar Husrev Bey kanlı bir şekilde isyanı bastırdı ve idari yapılanmayı tamamladı. Defterdar Husrev Bey de dönünce yerine Şubat 1824 tarihinde Osman Bey geçti ve garnizon kurmak suretiyle de Hartum şehrinin temellerini atarak Sudan da yeni bir dönem başlamış oldu.

¹⁴⁶ Şaykiye aşireti, Güney Dongola'daki Cebel Dayka ile Dördüncü Şelale arasındaki bölgeye yayılmıştı. Orhonlu, a.g.e., s.76; Macmichael'den nakleden Orhonlu: H.A. Macmichael, **A History of Arab tribes in the Sudan**, I, Cambridge, 1922, s.215-216.

¹⁴⁷ A.g.e., s.142; Topuz, a.g.e., s.153; Muhsin, a.g.e., s.305.

¹⁴⁸ Osmanlı Devleti, Func sultanlığını önemli bir siyasi varlık kabul etmeyerek bir kabileler topluluğu addetmiştir. A.g.e., s.77.

¹⁴⁹ A.g.e., s.142; P.M.Holt, **A Modern History of the Sudan**, London, 1961, s.38,39,40,41.

¹⁵⁰ Muhsin, a.g.e., s.305.

¹⁵¹ Hillelson, a.g.e., s.780

¹⁵² Orhonlu, a.g.e., s.143.

¹⁵³ Milli kimliğin oluşması, yabancı idareye karşı direnişlerin başlaması ve sonuçta bağımsız Sudan devletinin teşekkülü bu devir ile alakalı olaylar zincirinin sonucudur.

¹⁵⁴ Tarık M. Nour, "İngilizlerin Sudan'da Türk Dönemine Son Vermesi", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8 (2005), s.115.

Mehmet Ali Paşa'nın diğer oğlu olan İbrahim Paşa, 1832 yılında tekrar Sudan'a sefer yaptı. 1840 yılında Kessele'deki Beca kabilesine karşı yapılan seferde ordunun başında Mehmet Ali Paşa vardı. 1865 yılında ise orta ve batı Sudan da alınarak, Sudan Mısır'ın bir eyaleti haline geldi. 1867 yılında Mısır yönetimine geçen İsmail Paşa zamanında Sudan'ın doğu tarafları ile güney tarafları ele geçirildi. Bir ferman ile yüzlerce senedir Hicaz ve Yemen vilayetlerine bağlı olan Masavva ile Sevakin kaymakamlıklarının idaresi Hıdiv İsmail Paşa'ya verildikten bir yıl sonra da Zeyla ile Karin beldesi ve Elat, Berke, Kadarif şehirleri ve çevresi Mısır Hıdivliğinin idaresine geçti.¹⁵⁵ Bahrül Gazel alınarak topraklar Kongo'nun 50 km kuzeyindeki Ongoro bölgesine kadar genişletildi.¹⁵⁶ Bahrül Gazel ve Nuba dağları bölgesi Sudan'daki esir ticaretinin yapıldığı en önemli yerlerden biriydi. Esir ticaretini önlemek bahanesi ile Mısır yönetimi altındaki İngilizler de buralara gelmiş ve bölgenin haritalarını çıkararak ileriki zamanlar için hesaplamalarını yapmışlardı.¹⁵⁷

Sudan'ın fethinden sonra Mısır için hayati önemdeki Nil'in kaynağını bulmak, Nil nehri hakkında daha fazla bilgi edinmek arzusunda olan Mehmet Ali Paşa, Selim Kaptan isimli Türk binbaşısını bu iş için görevlendirdi.¹⁵⁸ Bu keşif gezisi, M.Ö.60 yılında Roma İmparatoru Neron'un talimatıyla Nil'in kaynağına ulaşmak için Afrikalı olmayan birinin yaptığı teşebbüsten sonraki ilk keşif gezisiydi.¹⁵⁹ Selim Kaptan ile yardımcısı Kâşif Süleyman Seyit'in¹⁶⁰ yaptıkları bu cesurca hareket, Beyaz Nil'in yukarılarına doğru yapılması arzulanan ancak vahşi kabileler ve coğrafi engellerden dolayı gerçekleştirilemeyen keşif gezilerine yönelik engelleyici düşünceleri de kırmış oldu.¹⁶¹ Avrupalıların da ilgisini çeken bu arzudan dolayı Selim Kaptan'dan bir yıl sonra 1840 yılında Thibaut, D'Arnaud, Sabatier adlı üç Fransız ile Warne isimli bir Alman, Selim Kaptan'ın keşfettiği yoldan güneye doğru seyahat yaptılar.¹⁶² 1850'den sonra Livingston, Burton, Speke, Duveyrier, Grant, Mauch, Nachtigal, Rohffs ve Schweinfurth gibi birçok kişi de Afrika'nın içlerine ve Nil'in kaynağına doğru keşif

¹⁵⁵ Mihri, a.g.e., s.142.

¹⁵⁶ Naci, a.g.e., s.50.

¹⁵⁷ A.g.e., s.51.

¹⁵⁸ Topuz, a.g.e., s.154.

¹⁵⁹ A.g.e., s.154; bakınız Cornevin'den nakleden Topuz: Robert Cornevin, **Histoire de l'Afrika**, Paris, Vol. II, s.235.

¹⁶⁰ Mihri, a.g.e., s.142.

¹⁶¹ P.M.Holt, **Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922**, Longmans, London, birinci baskı, 1966, s.206.

¹⁶² Topuz, a.g.e., s.154-155.

gezileri yaptılar.¹⁶³ Ancak bu keşifleri Selim Kaptan ile Kâşif Süleyman önderliğindeki Türk ekip başlatmış olmasına rağmen batılı kaynaklarda bu konuda fazla bilgi yoktur.

Selim Kaptan, 1839–1842 yılları arasında yaptığı bu keşif gezilerinde Mehmet Ali Paşa'nın fethettiği toprakların ilerisindeki Arapça konuşan kabilelerden çok daha uzaklardaki bölgelere, yaklaşık Ekvatorun 5° kuzeyine, kadar ilerledi.¹⁶⁴ Cebel Irmağı ve Gazel Irmağı No gölünde birleşirler ve Beyaz Nil de buradan doğar. Romalılar No gölüne kadar gelmiş, Beyaz Nil'in buradan doğduğunu zannederek daha ileri gitmemişlerdi.¹⁶⁵ Cebel ırmağına ulaşan ilk beyaz olan Selim Kaptan, günümüzdeki Uganda sınırından yaklaşık 200 km. içerdeki Gondokoro denilen yere kadar ilerlemişti.¹⁶⁶ Buranın Hartum'a uzaklığı da yaklaşık 1.600 km. dir. Günümüz şartlarında bile böylesine zor ve tehlikeli bir coğrafyada bu kadar uzak bir mesafeye yapılan keşif gezisinin zorluğu düşünüldüğünde, Selim Kaptan'ın keşif gezisi o günün şartları altında büyük bir başarı öyküsünü ifade etmektedir.

Sudan'ın güneyindeki filler bölgesine ulaşan yolu ilk bulan Selim Kaptandı.¹⁶⁷ Emperyalist düşüncelerle hareket etmeyen Selim Kaptan ve yanındakiler, bu keşif gezisi sonunda Yukarı Nil bölgelerini ne işgal ettiler, ne de buralara yerleştiler. Türk-Mısır yönetimi de güneye giriş imkânlarını engelleyici tedbirler aldı. Eski dönemlerde fildişi, bilardo topu, bıçak, tarak, piyano tuşu yapmak için önemli ve aranan bir üründü. Selim Kaptan'ın filler bölgesine ulaşan yolu bulduğunun duyulması ile özellikle Hartum'daki Avrupalı tüccarların bölgeye ilgisi hemen arttı. 1851'den sonra Katolik misyonerler ve Avrupalı tüccarların baskıları sonucu bu bölgelere giriş kısıtlamalarının kaldırılması ile Yukarı Nil bölgelerindeki kabileler için felaket yılları da başlamış oldu.¹⁶⁸ Uzaklığından dolayı Hartum veya Kahire'nin idaresinde olmayan bu bölge Avrupalı tüccarlar ve yerli işbirlikçileri tarafından yağmalanmaya başlandı.¹⁶⁹ Cebel Irmağı üzerinde duraklar, yeni yerleşim birimleri, korunaklı karakollar, köle depolama alanları kuruldu. Nil nehri boyunca Fildişi elde etmek için yapılan yağmalar daha sonra köle ticaretini de kapsar

¹⁶³ A.g.e., s.154.

¹⁶⁴ Holt, Egypt and the Fertile, a.g.e., s.206.

¹⁶⁵ Topuz, a.g.e., s.154.

¹⁶⁶ A.g.e., s.154.

¹⁶⁷ A.g.e., s.154.

¹⁶⁸ Holt, Egypt and Fertile, a.g.e., s.206; Green, a.g.e., s.29.

¹⁶⁹ Green, a.g.e., s.29.

hale geldi. Fildişini taşıyacak insan bulunamayınca, köle avcılığı başlamış daha sonra da köle ticareti fildişi ticareti ile birlikte yapılır olmuştur.¹⁷⁰ Yağmacı, sömürgeci Avrupalıların yanında Zubeyr Rahme gibi yerel figürler de bu ticaretle hayli zengin ve güçlü konuma geldiler. 1870 yılında Zubeyr Paşa'nın buradan gönderdiği fildişi 12 bin kg, köle sayısı da 1.800'dür.¹⁷¹ Bahrü'l Gazel eyaleti 1875 yılına kadar esir tüccarlarının elinde kalmış¹⁷², bu tarihten sonra Mısır idaresine geçmesi ile merkezi bir idare kurularak köle ticareti engellenmeye çalışılmıştır.

Sudanlılar yeni gelenlerin hepsine *el-Etrak* (Türkler), kurdukları rejime de *el-Türkiyye* dediler.¹⁷³ Sudan, Orta Çağ'dan beri gerçek anlamda Mısırlılar tarafından yönetilmemiş, ancak Mısır hâkimiyeti, ülkenin, Osmanlı'nın Mısır eyaletine bağlı olması ile ilişkilendirilmiştir. Mısırlı Araplar yönetimde ve ordu kademesinde genellikle alt düzey görevlere atanırken, yönetici grubunu Türkçe konuşan elitler oluşturmuştur.¹⁷⁴ Bunun sonucunda, Türkçe konuşan bu yöneticiler, etnik kökeni ne olursa olsun "Türk" olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁵ Bugün Sudan tarihinde XIX. Yüzyılın altmış yılını içine alan sürece Türkiye Dönemi manasına gelen (Ahdü't-Türkiye) denilmektedir.¹⁷⁶ O dönemde Anadolu'da bile Türkiye ismi kullanılmamakta olmasına rağmen, Sudanlıların bu şekilde isimlendirme yapmaları da ayrıca dikkate değerdir.

1824–1841 tarihleri arasında Osmanlı Valileri tarafından yönetilen Sudan, bu tarihten sonra Sudan'ın yönetimi bir ferman ile Mehmet Ali paşa'ya "veraset hakkı olmamak" kaydıyla verildi.¹⁷⁷ Bu ferman ile Sudan'da verilen yerler: Nuba, Darfur, Kordofan, Sinnar ve bunlara bağlı yerlerdi.¹⁷⁸ Kızıl Deniz gümrüklerinin idaresi de bu ferman ile Mehmet Ali Paşa'ya verildi.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Topuz, a.g.e., s.155.

¹⁷¹ A.g.e., s.155.

¹⁷² Kamil, a.g.e., s.33.

¹⁷³ Ataöv, a.g.e. s.75; Holt, a.g.e., s.37.

¹⁷⁴ Sudan'ı yöneten (1821-1844) ilk üst düzey şöyleydi: Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Kâmil Paşa, damadı Mehmet Hüsrev Bey, Osman Bey, Urfalı Mehhü Bey, Ali Hurşit Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın damadı Ahmet Paşa Ebu Vida.

¹⁷⁵ Yusuf Fadl Hasan, "Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri", çev: Hasret D. Bilgin, **Yükselen Afrika ve Türkiye**, ed. Ahmet Kavas, Hasan Öztürk, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s.288.

¹⁷⁶ Ahmet Kavas, **Geçmişten Günümüze Afrika**, Kitapevi yayınları, İstanbul, 2005, s.67.

¹⁷⁷ Arslan, a.g.m., s.114; Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.41.

¹⁷⁸ Hillelson, a.g.e., s.776; Karal, Osmanlı Tarihi, VI.Cilt, a.g.e., s.88; Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.41.

¹⁷⁹ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VI, a.g.e, s.85.

Mehmet Ali Paşa başarılı, güçlü bir vali ve önemli bir eyaletin yöneticisi olarak idari ve iktisadi olarak gerileyen Osmanlı Devletine karşı isyan etmişti. Paşa'nın başarıları ve bunun sonucu olan isyanı ile tehlikeye düşen Osmanlı Devleti değil, Osmanlı hanedanı idi.¹⁸⁰ Hanedanı değiştirmeye o güne kadar Mehmet Ali Paşa dışında kimse cüret edememişti. Mehmet Ali Paşa'nın başarıları ve Babiâli'nin otoritesini sarsıcı gayret ve çabaları, Hindistan yolu üzerinde güçlü ve muktedir bir devlet istemeyen İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin varlığını güçsüz de olsa devam ettirmesi yönünde gayret sarf etmesine sebep oldu. Ayrıca Rusya'da Osmanlı İmparatorluğunun başına hırslı ve Avrupa tekniğini almış, medeniyetini kabul etmiş ve bunu da gayet iyi bir şekilde kullanan bir hanedanın geçmesi düşünemezdi. "Mehmet Ali Paşa, Osmanlı saltanatını yıkarak Osmanlı İmparatorluğunu kâmilten idaresi altına alamayacağını, böyle bir hadisenin bütün Avrupa devletlerini silahlı olarak kendi karşısına çıkaracağını anlamıştı. Bu sırada İbrahim Paşa'nın gayesi Tunus'dan Bağdad'a kadar Arapça konuşan ülkeleri ve milletleri müstakil olarak, Mısır'ın idaresi altında toplamak,¹⁸¹ Mehmet Ali'ninki ise daha mutedildi ve Mısır Kölemen İmparatorluğunu ihya ve Filistin ve Suriye'den maada Anadolu'nun cenup kapılarını elde etmeği amaçlıyordu."¹⁸²

Mehmet Ali Paşa 1846 yılında bunama belirtileri göstermeye başlayınca tebdili hava için Napoli ve Malta taraflarına gönderildi ve Mısır oğulları ile torunlarından oluşan bir meclis ile yönetilmeye çalışıldı ise de bazı mahsurlardan dolayı İbrahim Paşa Vali tayin edildi.¹⁸³ Fakat İbrahim Paşa da üç ay sonra vefat edince (1846), Valilik Mehmet Ali Paşa'nın torunu Abbas Paşa'ya geçti.¹⁸⁴ 20 Ağustos 1849 tarihinde vefat ettiğinde Mısır'ın Sudan'daki etkisi Nil'in yukarı kısmında Faşoda'ya (günümüzde Kodok) ve Beja memleketinde Kessele'ye (günümüzde Eritre civarı), Habeşistan hududunda

¹⁸⁰ Altundağ, a.g.e. s.99.

¹⁸¹ Afrika'da Mısır, Nubya, Senar, Darfur ve Kordofan'dan Acem körfezine kadar Arap memleketlerinin cümlesinden ve bütün Suriye de dahil olmak üzere, buradan Fırat nehrinin şark sahiline kadar olan bütün bu sahadan bir Arap devleti teşkil etmek. A.g.e. s.142.

¹⁸² A.g.e. s.98-99; bakınız Davut Berekat'tan nakleden Altundağ: Davut Berekat, **al-Batal al-Fatih İbrahim Başa**, s.89-90.

¹⁸³ Karal, Osmanlı Tarihi, VI.Cilt, a.g.e., s.87.

¹⁸⁴ Mehmet Ali Paşa'dan sonraki üç Vali: Abbas Paşa (1848-1854), Sait Paşa (1854-1863), İsmail Paşa (1863-1879).

Take'ye kadar ulaşmıştı.¹⁸⁵ Mehmet Ali Paşa emellerinin hepsine ulaşamasa da, kurmuş olduğu hanedanlık Mısır'ı 1945 yılına kadar yönetti.¹⁸⁶

Mehmet Ali Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde akli, zekası ve idaresiyle Türk dehasının bir örneğini başarıyla temsil etti.¹⁸⁷ Firavunlar döneminden beri uyuyan Mısır'ı canlandırdı.¹⁸⁸ Ancak Sudan'da halk tarafından fazla sevilmedi. Bunun başlıca sebebi Sudan'ı altın, fildişi ve köle kaynağı olarak görmesi ve ilerdeki hedeflerini gerçekleştirmek için kaynak sağlayabileceği bir bölge olarak hareket etmesiydi. Asıl amacı olan Osmanlı hanedanını yıkıp Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek olduğu için mali ve askeri olarak buralardan yararlanmanın yolunu aradı. İngiltere ve Fransa ile iyi geçinmek, kendisine arka çıkmalarını temin edip, Avrupalıların bilgi birikimi ve tecrübesinden yararlanabilmek için kendi idaresi altındaki bazı bölgelere Avrupalıları vali olarak atadı. Belki bunda mazur görülecek taraflar da olabilir. Çünkü kendisi ve II. Mahmut uygulamaya çalıştıkları Batılılaşma hareketi ile Batının diğer kurumları yanında insanların da istihdam etmişlerdi. Ancak vali, yönetici olarak gelen bu insanlar, halkta hoşnutsuzluğa sebep olmuş, yönetim ile halkın arasını açmıştı. Esasında yerel idarelere karşı olan hareket, daha sonra merkezi yönetimi hedef almıştır. Bunun yanında ilerde temas edeceğimiz gibi bu hareketin iktisadi ve sosyal boyutları da farklı şekil arz etmektedir.

1.5.2. MEHMET ALİ PAŞA'NIN SUDAN'A KAZANDIRDIKLARI

Sudan tarihinde önemli bir yere sahip olan Mehmet Ali Paşa, Sudan'ın kalkınmasında ve modern Sudan'ın kuruluşunda göz ardı edilemeyecek katkılara sahiptir. Bazı sert ve ağır muamelelerde bulunmuşsa da yaptığı hizmetlerde kayda değer seviyededir.

¹⁸⁵ Orhonlu, a.g.e., s.147.

¹⁸⁶ Afyoncu, Sorularla Osmanlı, a.g.e., s.199.

¹⁸⁷ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VI, a.g.e., s.87.

¹⁸⁸ A.g.e., s.89.

1.5.3. HARTUM ŞEHRİNİN KURULUŞU

Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a gönderdiği orduda komutan olan ve Defterdar Hüsrev Mehmet Bey'e 1824 Şubat'ında halef olan Osman Bey,¹⁸⁹ iki Nil'in birleştiği yerin stratejik öneminden dolayı¹⁹⁰ hem askeri sevkiyat için hareket noktası, hem de tüccarların yerleşebileceği güvenli bir merkez olabilmesi için¹⁹¹ buraya bir kale inşa ettirmek sureti ile garnizon kurarak Hartum¹⁹² şehrinin, dolayısıyla modern Sudan Devletinin, temellerini 1823 yılında attı.¹⁹³ Kadim yerleşim birimi olan Soba'nın 24 km kuzeyinde,¹⁹⁴ eski birkaç balıkçı kulübesinin olduğu bölge¹⁹⁵ olan Hartum,¹⁹⁶ kısa zamanda çarşılarıyla, camileriyle ve diğer idari binalarıyla büyük insan kitleleri tarafından yaşanabilir hale Türkler tarafından dönüştürüldü.¹⁹⁷ Hartum'un bulunduğu konum itibarıyla Sinnar, Kadukli, Kordofan, Takal, bölgelerinin doğal bir irtibat noktası olduğu dikkate alınarak, zamanında Romalıların İskenderiye şehrini Akdeniz'in ticaret merkezi olarak kurmaları gibi Mehmet Ali Paşa'da Hartum'u Afrika kıtası için böyle bir ticaret merkezi yapmak maksadıyla kurdu.¹⁹⁸ Tam bir idari, ticari ve yerleşim merkezi¹⁹⁹ olan Hartum²⁰⁰ da ticaret²⁰¹ hızla gelişmiş, konsolosluklar açılmış,²⁰² camilerin yanında Osmanlı hoşgörüsünün ve adaletinin simgesi olarak Katolik ve Kıpti kiliseleri ve misyoner okulları da açılmıştır.²⁰³ Bugün hala kullanılmakta olan Cumhurbaşkanlığı sarayı da Türk döneminden kalmadır. Hartum'un yanı sıra Kesele ve Famka şehirleri de bu dönemde kuruldu.²⁰⁴ Ömer Kamil eserinde Hartum nüfusunu

¹⁸⁹ İbrahim Paşa 1821 yılında Mısır'a dönmüştü, İsmail Paşa'da 1822'deki isyanda öldürüldü, şehrin kurucusu Osman Bey'dir. Orhonlu, a.g.e., s.143.

¹⁹⁰ Erdoğan Ashyüce, **Dört Kıta Sekiz Ülke**, Yesevi Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.30.

¹⁹¹ Mihri, a.g.e., s.142.

¹⁹² İki Nil'in birleştiği yer fil hortumuna benzediğinden; Hartum, Arapça el-hartum sözünden gelmektedir.

¹⁹³ Orhonlu, a.g.e., s.143.

¹⁹⁴ "Khartoum", <http://en.wikipedia.org/wiki/Khartoum> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

¹⁹⁵ Kamil, a.g.e., s.39; Mihri, a.g.e., s.142.

¹⁹⁶ İki Nil birleştikten sonra oluşan üç yarımada fil başına benzediğinden "Re'esü-l Hortum"-Hortum'un Başı manasına şehre Hartum ismi verilmiştir. Kamil, a.g.e., s.39.

¹⁹⁷ Kavas, Geçmişten Günümüze, a.g.e., s.67.

¹⁹⁸ Kamil, a.g.e., s.39.

¹⁹⁹ Ashyüce, a.g.e., s.30-31.

²⁰⁰ Askeri garnizon olarak kuruldu, önce Sudan'ın yönetim merkezi, sonra da resmi başkenti oldu.

²⁰¹ Özellikle fildişi ve köle ticareti.

²⁰² Kısa zamanda gelişen Hartum'da 1851'de büyük devletlerin konsoloslukları vardı. Orhonlu, a.g.e., s.143. Konsololar, Mehdi güçlerinin Hartum'u almaları ile burayı terk etmek zorunda kaldılar.

²⁰³ Kavas, Geçmişten Günümüze, a.g.e., s.67.

²⁰⁴ Arslan, a.g.m., s.104; ed. Kavas, Tepebaş, Sahra Altı Afrika, a.g.e., s.79.

kırk bin olarak vermekte ve bunun on beş ila yirmi bin kadarının Avrupalı, Suriyeli Kıpti, Türk, Arnavut ve Yahudilerden oluştuğunu belirtmiştir.²⁰⁵ Bu rakam Mehdi güçlerince ele geçirilmesinden önceki Hartum merkezindeki nüfusu ifade etmektedir. Mehmet Muhsin ise kitabında 1895’li yıllarda Hartum nüfusunu 750.000 olarak vermektedir.²⁰⁶ Bu rakam Hartum, Umdurman ve Bahri ile Kuzey Hartum’un toplam nüfusunu ifade etmesi daha muhtemeldir.

Hartum’un Türkler tarafından kurulması ile günümüzde Afrika’nın en büyük ve modern şehirlerinden birine Türk damgası vurulmuş oldu. Hartum şehri Mavi ve Beyaz Nil nehirlerinin burada birleşmesinden dolayı üç parçadan oluşmaktadır. Esas Hartum idari ve askeri birimlerin bulunduğu, yabancıların ve Sudan seçkinlerinin yaşadığı mahaldir. Kuzey Hartum ve Bahri bölgesi ise son zamanlara kadar daha çok sanayi bölgesi olarak kullanılmakta idi ve halen Sudan’ın en önemli sanayi tesisleri yoğunlukla buradadır. Umdurman bölgesi ise gelir seviyesi düşük Sudanlılar ile Afrika kökenlilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgedir.²⁰⁷ Hatta burası o kadar kozmopolit bir yerdir ki belki de Mekke dışında dünyada hiçbir yer bu kadar küçük bir alanda bu denli farklı ırkları bir arada toplayamamıştır.²⁰⁸ Türk, Hintli, Ermeni, Yunanlı, Suriyeli, İranlı, Lübnanlı ve diğer Orta Doğulu milletler ile bir çok Avrupa ülkesi vatandaşları, Falaşalar, Eritreliler, Etiyopyalılar, Afrika’nın batı sahillerinden gelenler, Araplar, Nilotikler, Nubalılar, Zenciler, Berberiler, diğer karışık ırka sahip olanlar ile kabilelere mensup insanlara burada rastlamak sıradan bir hadisedir. Sudan Afrika’nın küçültülmüş halidir, Umdurman ise daha da küçük bir şeklidir. İngiliz-Mısır ortak birliklerini yendikten sonra yeni yönetimi ve farklı yapısal değişimi vurgulamak için Mehdi güçleri kendi idari merkezini burada kurmuştu. Çünkü Umdurman²⁰⁹ ne kadar Afrikalı ise, Hartum da o kadar Avrupalıdır.²¹⁰

²⁰⁵ Kamil, a.g.e., s.40.

²⁰⁶ Muhsin, a.g.e., s. 356.

²⁰⁷ Gunther, a.g.e., s.21.

²⁰⁸ Mamdani, a.g.e., s.137.

²⁰⁹ Küçük bir köy iken Sufi Hamad VI.Muhammed’in (1646-1730) burada yaşadığı kaynaklarda yazılıdır. Aslıyüce, a.g.e., s.46; Mehdi’nin türbesi de Umdurmandadır.

²¹⁰ Mamdani, a.g.e., s.137.

1.5.4. DEVLET TEŞKİLATININ KURUMSALLAŞTIRILMASI

Func Sultanlığı'nın ortadan kaldırılmasından sonra idari merkezin Sinnar'dan Hartum'a taşınması ile Sudan'da yeni bir dönem başlamış oldu. Osmanlı Devleti bürokratik mekanizmalar bütününden oluştuğu için fethettiği yerlerde devlet kurumlarını ivedilikle oluşturmaktaydı. Yeni idare Sudan'da ilk defa bölgeler arası bir devlet bürokrasisinin yerleşmesini sağladı.²¹¹ Türklerin fethi ile çağdaş Sudan'ın bilinen tarihinde ilk defa kuzey ve güney parçaları tek bir politik varlık olarak bir araya getirildi.²¹² Çünkü Türkler gelmeden önce bu ülke tek bir idari birim olarak var olamamıştı. Güney "Kara Afrika" olarak bilinen, ganimet ile köle elde etmek için saldırılar yapılan bir yer durumunda iken, Kuzey ise Sinnar, Halfa'ya ve Faşir'de birkaç güçlü kabilenin birbirleri ile rekabet ettiği ortaçağ kalıntısı sultanlıklardan oluşan bir yerdi.²¹³ Osmanlı kurumlarının yerleşmeye başlaması ile bugünkü çağdaş Sudan'ın (bölünmeden önceki) sınırları da şekillenmeye başladı. Türk döneminde ayrıca şehirleşme ve merkezleşme yeni bir ivme kazandı.²¹⁴ Mehmet Ali Paşa'nın en önemli reformlarından birisi merkezi bürokrasiyi kurmasıydı.²¹⁵ 1824 yılında Mehmet Ali Paşa, Kahire'den köylere ulaşan bir idari yapılanma kurmaya karar verdi.²¹⁶ Türk yönetiminin ademi merkezîyetçilik ile kabile tarzı idare anlayışını yıkararak kurmaya çalıştığı merkezleşme ise İngiliz-Mısır ortak yönetimi zamanında tekrar eski haline çevrildi.

Defterdar Hüsrev Bey zamanında ilk defa yapılan düzenlemeye göre, büyüklüklerine göre 15–30 arasındaki köyleri kontrol etmek için başlarına tayinle getirilen kaymakamların olduğu idari birimler oluşturuldu. Her kaymakamlıkta vergi toplamak, asayişini temin etmek için 10 Arap süvari, 14 piyade askeri vardı; 10 kaymakamlık birleştirilip başına bir maiyetle *Kâşif* tayin edildi.²¹⁷ Ali Hurşid²¹⁸ zamanında ki idari yapılanma ile ihdas edilen *Müdürlük*, valinin karşılığı olarak kullanıldı ve müdürlükler de kâşifliklere ayrıldılar. Ayrıca her kâşiflik de Şeyhü'l-meşayihliklere ayrıldı. Bir

²¹¹ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.462.

²¹² Mamdani, a.g.e., s.136.

²¹³ Muddathır, a.g.e., s.2-3.

²¹⁴ Mamdani, a.g.e., s.136.

²¹⁵ Hunter, a.g.e., s.17.

²¹⁶ A.g.e., s.18.

²¹⁷ Orhonlu, a.g.e. s.143; bakınız Hill'den nakleden Orhonlu: Richard Hill, On the Frontiers, a.g.e., s.43.

²¹⁸ 1826 yılında Sudan genel valisi oldu.

köyün idaresine Şeyh, her on bir köye de Şeyhü'l-meşayih bakardı.²¹⁹ 1835 yılında mülki ve idari baş olarak vali yerine “hükümdar”²²⁰ lakabı kullanılmaya başlandı ve genel vali de *Hükümdar-ı Umum el-Sudan* olarak isimlendirildi.²²¹

Mehmet Ali Paşa zamanında başlayarak, Sudan’da ve tabii ki Mısır’da, bazı üst düzey makamlara yabancılar Paşalık unvanı dahi verilerek yönetici olarak atandılar. Bundaki amaç onların bilgi ve deneyimlerinden devlet idaresinde yararlanmak ve Afrika’da büyük bir güç olmaktı.²²² Genel bilindik şekliyle Sudanı yöneten “Türkler” çeşitli milletlerden oluşan geniş bir yapının (Türkler, Yunanlılar, Çerkezler, Arnavutlar, v.b.) parçaları olarak Osmanlı İmparatorluğunda birleştirilmişlerdi. O nedenle az okumuş Sudanlıya göre “Türk” kelimesi ülkesinin yabancı yönetici sınıfı manasına geldi. Hatta böylece, İngiliz-Mısır yönetiminin İngiliz rejimi (1899-1955) bile sıklıkla “Türkler” olarak gösterildi ve onların yönetimine de “İkinci Türkiye” denildi.²²³

Yeni idarenin yöneticileri olan Osmanlı-Mısır ordusunun Çerkez, Türk, Avrupalı ve Ermeni subaylarına yönetimin daha düşük seviyesindeki Sudanlı şeyhler ve kabile liderleri yardım ettiler. Bununla beraber Müslüman olan ve ülkeyi iyi bilenler, yüksek memurluklardan dışlanmadılar. Böylece, Sudanlılar da eyalet valiliklerine atandılar veya Paşa yapıldılar.²²⁴ Birçok garnizon kasabası, oluşan güven ortamından dolayı gelişerek etraflarındaki farklı yerleşim birimlerinin idari merkezleri haline dönüştü. Yukarı Nil, Bahrü'l Gazel ve Ekvator (Hatt-ı İstiva) eyaletlerinde olduğu gibi. Şaykiye²²⁵ denen başıbozuklar vergi toplama ve düzensiz süvari birliği olarak kendi şeyhleri idaresinde yeni yönetime hizmet etmeye başladı. Böylece geniş bir bürokrasi ağının oluşturulması ile devlet otoritesi kuruldu ve Sudan, devlet idaresinin nimetlerinden yararlanarak gelişmeye başladı.

²¹⁹ Orhonlu, a.g.e. s.145; bakınız Hill’den nakleden Orhonlu: On the Frontiers, a.g.e., s.43.

²²⁰ Muddathır’ın kitabında ‘Hakimdar’ olarak verilmiş (s.16).

²²¹ Orhonlu, a.g.e., s.145.

²²² Kavas, Geçmişten Günümüze, a.g.e., s.67.

²²³ Muddathır, a.g.e., s.2.

²²⁴ A.g.e., s.16.

²²⁵ Şaykiye’ler askeri hizmetlerden zevk aldıklarından eskiden İngiliz sömürge dönemindeki Sudan Savunma Gücü’nün ve Polisi’nin Arap birliklerinin çoğunluğu bu kabileden oluşturuluyordu. Hillelson, a.g.e., s.778.

İsmail Paşa'nın Mısır'a getirdiği en önemli yeniliklerden birisi Kasım 1866'da kurulan temsilciler meclisi idi.²²⁶ Bu meclis ile çoğunluğu oluşturan köy başkanları gerek kırsal bölgelerde, gerekse merkezi hükümet üzerinde daha fazla bir etki sahibi oldular. Bu sayede temsil tabana yayılırken merkezi idare güçlendirilmeye çalışıldı. Hidiv İsmail, 1870–1875 yılları arasında bütün Nil havzası Mısır yönetimi altına aldı²²⁷ ve Sudan eyaletini de Hartum merkez olmak üzere on altı sancaklık bir idari yapı kurdu.²²⁸ Sudan'ı kalkındırmak ve askeri, idari bakımdan denetlemek için Avrupalı ve ABD'li uzmanlar getirtti. Ancak Hıdiv İsmail'in kendi adına da olsa Sudan'ın İngiliz ve diğer gayrı-müslim valiler ve uzmanlar tarafından yönetilmesine izin vermesi ve bu gayrı-müslim unsurların Osmanlı-Türk idari anlayışına zıt uygulamaları ilerde Mehdi isyanı gibi önemli sıkıntıların çıkmasına vesile oldu.²²⁹ Modern Sudan devletinin (bölünme öncesi) sınırları 1874 yılında Darfur'un katılımıyla Türk yönetimi zamanında şekillenmiş oldu. Bugünkü Sudan Devleti'nde daha önceki asırlarda böylesine geniş topraklar aynı anda merkezi bir idare altında hiç toplanmamıştı.²³⁰

1.5.5. POSTANE VE TELGRAF TEŞKİLATININ KURULMASI

Elektronik iletişim araçları çıkıncaya kadar haberleşme için önemli bir araç olan mektup ve bu mektupların gönderilmesi için merkez teşkil eden postaneler 19.yüzyılda Avrupa'da ve Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmaya başladı. Batı tarzı çağdaş kurumları mümkün olduğunca çabuk Osmanlı topraklarına getirmek fikri ve modernleşme gayretleri sonucu postaneler imparatorluğun her yerinde açılmaya başlandı. Sudan'da ilk postane Hidiv İsmail zamanında,²³¹ 1867 yılında Sevakin ve Vadi Halfa'da açıldı. 1873 yılında Dongola ve Hartum'da açılan postaneleri, 1877 yılında açılan Sinnar, Kadarif, Ubeyid, Faşir ve Faşoda (günümüzde Kodok) takip

²²⁶ "İsmail Paşa", <http://yesilcimen.com/ismail-pasa/> (Erişim Tarihi: 21.01.2013).

²²⁷ Bu teşebbüs ileride Nil Vadisi Siyasi Birliği düşüncesinin doğmasını sağladı.

²²⁸ Karal, Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, s.48.

²²⁹ Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.41.

²³⁰ Ahmet Kavas, "Osmanlı - Darfūr Münasebetleri", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/202/osmanli_-darfur_munasebetleri. (Yayın Tarihi: 14.12.2006-Erişim Tarihi: 23.09.2012).

²³¹ Hidiv İsmail zamanında yapılan çalışmalar ile "Mısır artık Afrika'da değildir" vecizesi ortaya çıkmıştı. Karal, Cilt VII, a.g.e., s.41.

etti.²³² Ancak Mehdi ayaklanmasından dolayı postaneler 1884 yılında kapatıldı ve posta hizmeti 1896 yılında sınırlı olarak sadece askeri birlikler için pulsuz olarak tekrar başlayana kadar durduruldu. 1899 yılında tam olarak tekrar başladı.²³³

Uzunca bir süre mektupların üstünde Mısır pulları kullanıldı. İngiliz posta pulları 1885 yılının mart ve temmuz ayları arasında Sevakin’de kullanıldı. 1884–1899 yılları arasında Sevakin’de Hindistan pullarının kullanıldığı da bilinmektedir.

İlk Sudan pulu ise 1 Mart 1897 tarihinde kullanıldı. Mısır posta pulları Fransızca SOUDAN ve Arapça olarak basıldı. Değerleri ise 1,2,3 ve 5 millieme (lira) ve 1,2,5 ve 10 piastre(kuruş) olarak görüldü. Baskısı da the Imprimerie Nationale, Boulaq, Cairo, Egypt de yapılmıştı. 1 Mart 1898 yılında ‘Deve’ veya ‘Çöl Adamı’ pulları Thos De La Rue&Co tarafından basılarak piyasaya çıktı. Bu resimli pul 1948’e kadar Sudan’ın bilinen pulları olarak kullanılmaya devam etti.²³⁴

1908 yılında, Bern Posta İttihadı (Alman Posta Birliği), ilgili ülkelere yazdığı yazı ile Sudan Posta İdaresi’nin göndermiş olduğu kıymetli pul, açık muhabere evrakları, pullu zarf ve mektup gibi her çeşit gönderinin Sudan Posta İdaresi’nce de doğrudan doğruya Bern Posta İdaresi yoluyla, diğer bağımsız idareler gibi sınıflandırma ve dağıtımına katılmasında bir mahzur olmadığını genel bir yazı ile ilgili ülkelere bildirmişti. Bu durum Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti’nin isteği ile Meclis-i Vükela’da (Bakanlar Kurulu) 5 Temmuz 1908 (22 Haziran 1324) tarihinde görüşüldü. Bakanlar Kurulu kararına göre Sudan Posta İdaresi’nin doğrudan doğruya Bern Posta İttihad Kalemî ile Posta işlemi yapması Osmanlı “hukukuna ve nokta-i nazarına muvafık görülmemiş”, önceden beri uygulama ne şekilde “meri ve cari ise yine o vecihle muamele olunması lazım geleceğinden ona göre icra-yı icabı”nın yapılması Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti’ne tebliğ ve Dâhiliye Nezareti’nin bilgilendirilmesine karar verildi.²³⁵ Bu kararlar Osmanlı Devleti fiilen yönetimi altında olmayan Sudan üzerindeki hukuki

²³² “Post Office”, <http://en.wikipedia.org/wiki/post-office> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

²³³ “Notes from the Past, Sudan’s First Stamps” [http://www.stampnotes.com/Notes from the Past/pastnote406.htm](http://www.stampnotes.com/Notes%20from%20the%20Past/pastnote406.htm) (Yayın Tarihi: 22 Ağustos 2000-Erişim Tarihi: 09.08.2012).

²³⁴ <http://en.wikipedia.org/wiki/post-office> (Bu bölüm çoğunlukla mezkur eser kullanılarak yazılmıştır.)

²³⁵ Arslan, a.g.m., s.110; bakınız arşivden nakleden Arslan: 22 Haziran 1324 (15 Temmuz 1908) tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası; BOA,MV,119/81.

hâkimiyetini göstermiş olurken İngiltere'nin Sudan üzerindeki hâkimiyetini arttıracak bir uygulamayı da engellemiştir. Osmanlı Devleti, 1908'de Sudan'da Posta İdaresi üzerinden bile olsa hukuki otoritesini devam ettirmiştir.

Kahire-Hartum arasında inşa edilen telgraf hattı Hartumda Mavi Nil nehrinin karşı kıyısına 1870 yılında ulaştı ve 1874 yılında da nehrin altından döşenen kablo ile Hartum'un içine ulaştırıldı.²³⁶ Telgraf hattının faaliyete geçmesi ile Kahire-Hartum arasındaki haberleşme ve yönetim kabiliyeti önemli oranda arttı. Hattın Hartum'a ulaşması ile planın ikinci aşamasına geçilmiş ve hat güneye doğru uzamaya başlamıştı. 1875 yılı Mayıs ayının ortalarında Mavi Nil boyunca uzanan hat Sinnar'a ulaştı ve buraya istasyon kuruldu.²³⁷ Darfur'daki çalışmalar Ocak 1877 tarihinde tamamlandı.²³⁸

1.5.6. DEMİRYOLUNUN İNŞAASI

19.Yüzyılda insanların ve yüklerin nakli daha hızlı ve devasa miktarlarda, demiryolu ile yapılmaya başlandı. Demiryolunun yapım maliyeti yüksekti ancak yolculuk daha hızlı ve güvenli idi. O güne kadar görülmemiş miktarlardaki yükün hem miktarı artmış hem de çok daha fazla hızlı olarak nakli gerçekleştirilmeye başlanmıştı. Sudan'da demiryolu yapma fikri ilk önce Mehmet Ali Paşa zamanında başladı. Ancak o devirde gerçekleştirilemeyen fikir, Hidiv İsmail Paşa zamanında demiryolu inşaatına başlanması ile hayata geçmiş oldu.²³⁹

Vadi Halfa ile Ambakal arasında 266 km olarak inşa edilen ve 1875 yılı Nisan ayında hizmete giren ilk hat ile Sudan'da demiryolu hayali de gerçekleşmiş oldu. Bu hattın yapımı esnasında hattın geçeceği güzergah üzerindeki dev kayalardan dolayı çalışmalar bir süre durdurulmak zorunda kalmış, yurtdışından kayaları kırmak için ekipmanlar getirilmesi ile sorun aşılabılmıştı. 1877 yılında demiryolu hattı Saras'a ulaştı. Ancak bu

²³⁶ Ed. Hill, The Sudan Memoirs, a.g.e., s.5.

²³⁷ A.g.e., s.50.

²³⁸ Posta ve Telgraf hatlarının 1880 yılında ulaştığı noktaları gösteren şema EK.3'de harita üzerinde belirtilmiştir.

²³⁹ "Sudan Railways", Historical Background, <http://www.sudanrailways.gov.sd/en/history.htm>, (Erişim Tarihi: 07.09.2012).

kez de mali imkânsızlıklardan dolayı hattın inşası burada Gordon Paşa tarafından durduruldu.

Askeri strateji hattın kaldığı yerden devam etmesini zorlayınca, çalışmalar 1884 yılında tekrar başladı. 141 km'lik ilave hat ile 1885 yılı Ağustosunda demiryolu Akaşa'ya kadar uzamış oldu. Gordon Paşa'nın birliklerinin Hartum'da yenilmeleri ile inşaat tekrar durduruldu. Hattın yapımına 1896 yılında üçüncü kez yeniden başlandı. 1897 yılı Mayıs ayında hat Karma'ya ulaştı. Aynı yıl hat Dongola şehrine ulaşmıştı.

Askeri ihtiyaçtan dolayı Halfa ile Hartum arasında yeni hattın inşa edilme ihtiyacı gerekli oldu. Hattın inşası 1897 yılında başladı ve Kasım 1897'de Ebu Hamid'e, 1898 Temmuzunda Atbara'ya ulaştı. 1899 yılı Temmuz ayında Atbara köprüsünün inşa edilmesi ile hat 31 Aralık 1899 tarihinde Halfaya'ya ulaştı. Demiryolu ve buharlı gemiler ile Kahire ile Hartum arasında doğrudan yolcu ve posta hizmeti 1901 yılında başladı ve 1963 yılında Asvan barajının bitmesi sonucu arkasında oluşan baraj gölünün Vadi Halfa kasabası ile iskelesini sular altında bırakması ile bu güzergâhtaki yolcu ve posta hizmeti Sudan hükümeti tarafından durduruldu.²⁴⁰ İthalat ve ihracat ürünlerinin naklini kolaylaştırmak için 1904 yılında başlanılan Sevakın ile Atbara arasında yeni bir hat Eylül 1905 tarihinde bitirildi. Hat boyunca istasyonlarda inşa edilirken Selim'de aktarma istasyonu yapıldı. Vadi Halfa'dan (Kuzey) gelen hat ile Sevakın'den (Doğu) gelen hat bu aktarma istasyonunda birleşiyordu. Port Sudan limanının açılması ile de 28 Ocak 1906 tarihinde Port Sudan- Selim arasında yeni hat açıldı. Bu hat ile Port Sudan'dan Kahire'ye, Süveyş'e, Port Said'e ulaşılabilirdi.²⁴¹ Hartum'dan güneye doğru hattın uzatılmasına 1909 yılında başlandı ve hat 1909'da Medeni'ye, 1911 yılında Ubeyid'e ulaştı. Daha sonra da Sinnar, Niyala, Waw, Damazin ve birkaç yere daha hat eklendi. İnşası İsmail Paşa zamanında başlayan demiryolunun uzunluğu 1960'lar da 4757 km'ye ulaşmıştı. Hükümet girişimi olarak başlayan demiryollarının karargâh ve istasyonlarında bağımsızlığa kadar askeri görevliler çalışıyordu. 1902 de siviller ancak istasyon görevlisi olarak çalışabiliyordu.

²⁴⁰ Ed. Hill, The Sudan Memoirs, a.g.e., s.7.

²⁴¹ Abdül Seni, **Yemen Yolunda**, Matbaa-yı Ahmed İhsan, İstanbul, 1325, s.121.

1950’li yıllarda, Kahire’den Hartum’a tren ile gitmek için üç aşamalı yolculuk yapmak gerekiyordu. Önce Nil nehri boyunca Luksor’a kadar gidilip burada şelaleden dolayı tren değiştirmek zorunluuydu. Diğer tren ile Şallal’a varılıyordu. Asvan’dan sonra ki durak Vadi Halfa idi. Buradan Hartum’a yolculuk tren ile 27 saat sürmekte idi.²⁴² Çölden geçilip Nil boyunca duraklara uğrayarak Hartum’a ulaşılmakta idi. İsimleri olmayıp sadece numaraları olan duraklar arası mesafe 50 km kadardı ve su bulunabildiği için en önemli durakta 6 numaralı olanıydı.²⁴³

1.5.7. EĞİTİM FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti ve Mısır Valisi, Osmanlı’da dolayısıyla da Mısır’da başlayan Batı tarzı eğitim kurumlarını imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Sudan’da 1850’li yıllarda açmaya başladılar. Farklı yerlerde ilk önce beş okul açılması kararlaştırıldı. Bu okullarda İslami eğitimin yanında aritmetik, Arapça ve Türkçe öğretiliyordu. Öğretmenler Mısır’lı idi. Türk döneminde başlayan eğitim alanındaki bu çağdaşlaşma hareketi, diğer alanlarda olduğu gibi, Mehdi döneminde (1881-1898) ortadan kaldırıldı.²⁴⁴

İngiliz işgal döneminde eğitim, sömürge mantığı ile uygulandı. İnsanlar cahil bırakılıyordu. Eğitimli insan ihtiyacı Mısır’lı askeri görevliler ile temin edilmeye çalışılıyordu. Halkın eğitim alanından ve dolayısıyla yönetimden uzak tutulması bir takım sorunları beraberinde getirince, alt kademelerde az miktarda da olsa Sudanlıları istihdam edilebilmesi için daha sonra Hartum Üniversitesi’ne dönüştürülecek olan “Gordon Memorial Koleji” ve Hartum’daki Askeri Okul kuruldu. Gordon Kolejinde hükümet için ihtiyaç duyulan alt kademe veya ikincil mevkiler için memur yetiştirilirken, Askeri Okulda alt kademe subay eğitimi verildi.²⁴⁵ Sudan’ın kuzeyinde eğitim, İngiliz işgal yönetimi ile işbirliği yapan varlıklı aileler ile palazlanmış tüccar

²⁴² Gunther, a.g.e., s.21.

²⁴³ A.g.e., s.21.

²⁴⁴ “Education in Sudan”, Egyptian Administration and Mahdi Period, http://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_Sudan (Erişim Tarihi: 07.09.2012).

²⁴⁵ M.W.Daly, **British Administration and the Northern Sudan 1917-1924**, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul, 1980, s.104.

kesimin çocuklarına açıktı. Bunun dışında kalan sıradan vatandaşın eğitim alma şansı yoktu. Bu koleje de seçilmiş ailelerin erkek çocuklarından başka öğrenci kabul edilmemiş, eğitim hakkı belli kesimler ile sınırlamıştı.²⁴⁶ Ortak yönetim zamanında Eğitim'e bütçenin ancak %5'i ayrılıyordu. Nüfus'un sadece %2'si okuma-yazma biliyordu. İngilizler yerlileri (Mısır ve Sudanlıları) kâtip, teknisyen ve demiryolu ihtiyaçlarına göre okutuyorlardı.²⁴⁷ İngiliz işgal yönetiminin Mısır ve Sudan'da eğitimden beklentisi, ne öğrencileri İngiliz hayranı olacak şekilde yetiştirmek, ne de işgal yönetimine sorun çıkaracak nesiller yetiştirmektir. Verilen sınırlı eğitimin amacı memur ve teknik eleman yetiştirmektir.²⁴⁸

Eğitim Güney Sudan da daha kötü durumdaydı. Sömürge yönetimi, eğitilmiş insanların milli bilincinin geliyeceği ve mevcut düzene karşı tehdit oluşturacağı korkusuyla insanları kasti olarak cahil bırakmıştır.²⁴⁹ Kapalı Bölge uygulaması ile de meydan Hıristiyan misyonerlere kalmış idi. İngiliz işgal yönetimi misyonerlik faaliyetlerini desteklemiş, insanların inanç, düşünce ve dillerini değiştirmeye çalışmıştır. Arapça ve İslamiyet'in etkisi azaltılırken, İngilizce ve Hıristiyanlık yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Kapalı Bölge uygulaması, Sudan'ın kuzey ve güney olarak farklılaşmasını da beraberinde getirdi.

Türk yönetimi zamanında insanlara çağdaş eğitim de verebilmek için açılmaya başlayan okulların yanında, geleneksel olarak eğitim veren ve "Halve" denilen eğitim kurumları vardı. Buralarda 7-15 yaş arasındaki çocuklara 8 yıl süren ve Maliki fikhını temel alan Kur'an eğitimi veriliyordu. İngiliz sömürge döneminde bu eğitim kurumları toplumu etkilediği için uzun süre engellendi ve sadece din eğitimi verilmesine müsaade edildi.²⁵⁰ Sömürgecilik öncesinde her köyde bir Halve varken, 1961 yılına gelindiğinde bütün Sudan'da bunların sayısı 250'ye, 1971'de 181'e kadar düştü. Halveler'de eğitimi tamamlayan gençler dört yıllık yüksek eğitime devam edebiliyorlardı.²⁵¹

²⁴⁶ Robert O. Collins, **A History of Modern Sudan**, Cambridge University Press, New York, 2008, s.36.

²⁴⁷ Ataöv, a.g.e., s.80.

²⁴⁸ Ahmet Yaramış, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883-1907)", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt IX, Sayı 2 (Aralık 2007), s.129; bakınız Goldschmid'den nakleden Yaramış: Arthur Goldschmid, **Modern Egypt**, Colorado, 1989, s.48.

²⁴⁹ Collins, a.g.e., s.43.

²⁵⁰ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.464.

²⁵¹ A.g.e., s.464.

İngiliz sömürge idaresi başlangıçta laik eğitim sistemini uygulamaya koymuş idi. Ancak buralardan yetişen eğitilmiş gençler arasında sömürge yönetimine karşı direniş organize eden gruplar oluşmaya başladı. Buralardan mezun olanlara “efendi” deniliyordu. Bunlar sömürge idaresine karşı mücadele verdikleri için Sudan idaresinde ilerlemeleri engellendi. Bu okulların yerine tekrar “halve” denilen ve geleneksel eğitimi sürdüren okullara ağırlık verildi.²⁵²

1.5.8. ADLİ YAPININ KURULMASI

Osmanlı İmparatorluğu’nda bir yere kadı tayin edilmesi, o yerde devletin kanun ve nizamının, daha doğrusu hukuk ve devlet anlayışının hüküm sürmekte olduğu anlamındadır.²⁵³ Kanunların tatbiki ve adaletin sağlanması Kadılar eliyle yapılıyordu. Yeni bir yer fethedildiği zaman oraya Kadı, Defterdar ve Sancakbeyi veya Beylerbeyi tayin ediliyordu. Kadılar Hanefi fihhına göre hüküm vermekle beraber yerel adet ve gelenekleri de göz önünde bulunduruyorlardı.

“Adalet hizmetleri, yine merkezden atanan ve merkeze karşı sorumlu olan, Validen bağımsız, Şer’i hukukun yanı sıra Örfi hukuk doğrultusunda, bölgelerinde her türlü adli işlemler hakkında karar verme yetkisine sahip, toplumsal hayatın sosyal, iktisadi ve beledi işlerinde son söz sahibi olan Kadılar ve onların Naipleri vasıtasıyla sunulmakta idi. Osmanlı Devleti, Adalet (Kaza) teşkilatını da diğer kurumlarda olduğu gibi, önceki Türk ve İslam devletlerin uygulamalarından yararlanarak oluşturmuş ve geliştirmiştir. XVI yüzyılda Osmanlı Adalet teşkilatı Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Rumeli Adalet teşkilatı Rumeli Kazaskerine, Anadolu ve Mısır Adalet teşkilatı ise Anadolu Kazaskerine bağlı olarak yürütülmekteydi.”²⁵⁴

²⁵² A.g.e., s.465.

²⁵³ Orhonlu, a.g.e., s.38.

²⁵⁴ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt I, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, s.263.

Sudan ahalsinin Maliki mezhebine bağı olmasına rağmen bu ülkede asırlarca devam eden Osmanlı idaresinin etkisiyle şer'î mahkemelerde Hanefi fikhı yaygındı.²⁵⁵ Maliki fikhı, Hanefi fikhına göre daha mutedildir. Esneklikleri fazladır. Hanefi fikhı, kesin kuralları olan, taviz vermeyen yorumları ile Maliki fikhına göre uygulaması daha zordur. Aynı zamanda halkın bazı batıl inanç ve uygulamaları da Hanefi fikhı ile çeliştiğinden, Sudanlı Müslümanlar bu fikh uygulamasına karşı çıktılar. Maliki fikhı yerine Hanefi fikhına göre mahkemelerde karar verildiğinden dolayı, Osmanlı mahkemeleri halkın gözünde itibarını yitirdi.

Osmanlı coğrafyasında Batılılaşma modernleşme ile eş görülüyordu. 1830'larda II. Mahmut devri reformları kadı mahkemelerinin fonksiyonunu azaltmıştı. Bundan sonra şer'îyye mahkemeleri daha çok aileye, mirasa ve vakıflara ilişkin davalara bakacaktır.²⁵⁶ Osmanlı Devleti, Tanzimat ile birlikte bir takım yeni kurumları uygulamaya koymaya başlayınca, Hıdivlik de bunları kendi idaresi altındaki bölgelerde yerleştirmeye çalışıyordu. Bu modernleşme kurumlarından biri de yeni getirilen laik mahkemelerdi. 1850'lerde Paşalık, Mısır ve Sudan'da ceza ve ticaret kanunlarını laik mahkemelerde uygulamaya koyarak adli sistemi değiştirdi.²⁵⁷ Bu mahkemeler Kadıların otoritesini sarstı²⁵⁸ ve onları kişisel sorunlarla uğraşan basit dini karar verici konumuna düşürdü. Ancak bu da bir takım sorunları beraberinde getirdi. Sudan gibi dinin güncel yaşamda fazla yer aldığı ve tarikatlar yolu ile kontrol altında tutulduğu toplumda ters tepti. Otoritesi sarsılan Kadılar bu mahkemeleri dinsizlik ve dinden uzaklaşma olarak yansıtmaya çalıştılar. Mehdi de bu durumu kendi lehine değerlendirmiş, "Adaletin tesisi için İslam saflaştırılmalı" diyerek geniş kitlelere hitap etme imkânına kavuşmuştu.²⁵⁹ Sosyal hayattaki bu huzursuzluk köle ticaretinin de yasaklanmaya çalışılması ile de iktisadi bir hal almaya başlamıştı. İdareye gayri-müslimlerin ve Avrupalıların getirilmesi ve İngilizlerin Sudan'ı işgal edebilmek için Osmanlı yönetimine karşı alttan alta tarikat şeyhlerini ve kabile liderlerini kışkırtması ile Mehdi ayaklanması patlak verdi.

²⁵⁵ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.462.

²⁵⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.197.

²⁵⁷ "The Turkiyah,1821-1885", <http://www.mongabay.com/reference/country-studies/sudan/HISTORY.html> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

²⁵⁸ P.M.Holt, "Holy Families and Islam in the Sudan", School of Oriental and African Studies, University of London, London, 1967, s.8-10.

²⁵⁹ Mamdani, a.g.e., s.141.

1.5.9. İSLAMİYET'İN AFRİKA'NIN İÇLERİNE YAYILMASI

İslamiyet'in Sudan topraklarında daha fazla alanlara yayılması Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethini takip eden yıllara rastlar. Memlukların yıkılması ile Mısır ve Nube, Osmanlı'nın eline geçti. Dongola ve Nube'nin çoğunluğu hala Hıristiyan idiler. Mısır fethinden sonra güneye doğru inerek Sinnar'ı başkentleri yapan Func sultanlığı da Hıristiyan idi. Fethin ardından Osmanlı yöneticileri güney taraflarına İslam dinini anlatması maksadı ile âlimler gönderdi. Bu âlimler buralarda iyi karşılandılar. Func sultanı Amara Dunkus 1523 yılında İslam dinini kabul eden ilk yönetici oldu. Bu Müslüman sultanlar mescitler ve dini eğitim veren medrese tarzı eğitim kurumları yaptırıldı. Birçok öğrenci Hicaz'a ve Kahire'ye El-Ezher'de eğitim görmesi için gönderildi. Sinnar, Sudan'ın orta kesimlerinin dini merkezi haline gelmeye başladı. Bu ilişkiler karşılıklı etkileşime sebebiyet verdi ve Hicaz, Kuzey Afrika ile Mısır'dan ulemalar buralara tebliğ ve dini öğretmek için gelmeye başladılar. Bu da bölgenin İslamlaşmasını daha da arttı. Özdemir Paşa zamanında Dongola ve Habeşistan taraflarına yapılan seferler bu bölgelerdeki İslami yayılmayı da hızlandırdı. Doğu, Batı ve Orta Sudan'da Osmanlı'nın teşviki, Func sultanlarının da gayreti ile İslamiyet geniş bir alanda yaşanır hale gelirken, Hıristiyanlık gündün güne geriledi.

Batı Afrika Müslümanlarının hac ibadeti için kervanlarla bu bölgelerden geçerek Hicaz'a gitmeleri de İslamiyet'in tanınmasına ve kabulüne hatırı sayılır katkı yaptı. Özdemir Paşa'nın Aşağı Nube, Habeşistan ve İbrim sancaklarını alması ile bu bölgede de İslamiyet yayılma gösterdi. Mısır'ın fethinden sonra Dongola taraflarına kaçan Memluk ve Boşnak askerlerinin yerli kadınlarla evlenmeleri buranın da İslamlaşmasına sebep oldu.

Bahrü'l-Gazel, Yukarı Nil ve Hatt-ı İstiva (Ekvator) eyaletleri ele geçtiğinde²⁶⁰ halkın tamamı animistti. Mısır-Türk yönetimine geçince bunların da bir kısmı İslamiyet'i kabul ettiler. İslamiyet'in daha ilerilere doğru (Afrika'nın içlerine) yayılamamasına ise coğrafi engellerin büyük etkisi oldu.

²⁶⁰ Bu bölgeler Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde kazandığı topraklardır. Bu da gerileme döneminde de toprak kazanımlarının olduğunu göstermektedir.

Türkler Afrika’da farklı zamanlarda çeşitli devletler kurmuşlardı. Ancak en geniş sınırlarına Osmanlı Devleti zamanında ulaştılar. Osmanlı Devleti, Batı Afrika hariç Afrika’daki hemen, hemen bütün Müslümanları idaresi altına toplayarak buralarda İslamiyet’in yayılmasını sağladı ve Müslümanların korunmasının teminatı oldu.

1.6. MEHDİ DÖNEMİ- MİLLİ UYANIŞ

Modern Sudan Devletinin şekillenmesi, milli kimliğin oluşması ve yabancı yönetime karşı direnişlerin başlaması Türk döneminde görülmeye başlandı. Siyasi ve sosyal oluşum bu dönemde belirgin bir şekil aldı. Sosyal yaşamda, tarikatlar ve dini içerikli toplumsal oluşumlar, toplumu yönlendirmek ve toplumun haklarını savunup, fikirlerini ve ideallerini yerleştirmek için önemli roller oynamaktadırlar.²⁶¹ Sudan sosyal hayatında tarikatların geçmişten günümüze önemli bir yeri her zaman vardır. Mehdi’nin başlatmış olduğu Ensar hareketi de Sudan’da tarikat olarak doğmuş ve daha sonra toplumsal ve dini harekete dönüşerek günümüzde varlığını “Ümmet Partisi” olarak Sudan siyasi hayatında devam ettirmektedir.²⁶²

Temmuz/Ağustos 1844 yılında (Recep 1260)²⁶³ Nubalı bir ailenin çocuğu olarak²⁶⁴ Dongola’da doğan ve Muhammed El-Şerif bin Nuru’d-Daim’in (ö.1908) öğrencisi olarak Semmaniyye tarikatına 1861 yılında intisap eden Muhammed Ahmed,²⁶⁵ hayatını dini kurallara göre şekillendirmiş, tasavvuf hoşgörüsü ile yetişmesine rağmen, sonuçta aşırı uçta (fundamentalist) bir dini, daha sonra da siyasi figür olarak ortaya çıkmıştır. Muhammed Ahmed’i Mısır’a ve dolayısıyla Osmanlılara karşı bayrak açmağa yönelten nedenler ne olursa olsun, çağdaş Sudanlıların bir kısmı onu *Ebu’l-İstiklal*, “Bağımsızlığın Babası”; bir kısmı da İslam’ı yenileştiren *Müceddid* olarak kabul

²⁶¹ Choueiri, a.g.e., s.587.

²⁶² A.g.e., s.587.

²⁶³ R.Seaun O’Fahey, “Askıya Alınmış Sufilik-Sudan Mehdisi ve Sufiler”, Çev.Kadir Gömbeyaz, **Tasavvuf Dergisi**, sayı 24[2009/2],s.100. [Bakınız nakleden O’Fahey: Mehdi’nin oğlu Seyyid Abdurrahman el-Mehdi’dan gelen rivayet için bkz.eş-Şatır Buseyli Abdu’l-Celil, **Mealimu tarihi Sudan vadi’n-Nil** ,Kahire, 1955, s.196].

²⁶⁴ Delafosse, a.g.e., s.774.

²⁶⁵ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.462.

etmektedirler.²⁶⁶ Kendi hareketini İslamiyet'in ilk yıllarındaki Medine dönemine benzettiğinden, etrafındaki insanlara da *Ensar* (Hz. Muhammed'in (S.A.S) çevresindekilere atfen) deniliyordu. Muhammed Ahmed'in başlattığı hareket çeşitli kaynaklarda Mehdi, Ensar veya Derviş hareketi olarak isimlendirilmektedir. Türk-Mısır yönetimi ise Muhammed Ahmed'i *mütemehdi* (yalancı mehdi) olarak tanımlamıştı. Tüm İslam âleminin başına geçmeyi hayal eden Muhammed Ahmed, Müslüman hükümdarların geleneksel yetkilerinden biri olan para basmayı gerçekleştiren ilk Sudanlıydı.²⁶⁷

Çocukluğunda ilk temel dini bilgileri yöresel hocalardan aldıktan sonra, Kütranc ve Berber bölgelerinde geleneksel dini eğitime devam etti. Daha sonra da Muhammed eş-Şerif 'in yanında yedi yıl eğitim aldıktan sonra, Semmaniyye tarikatının bir şeyhi olarak almış olduğu bağımsız ders verme izni (icazet) ile Beyaz Nil üzerindeki "Aba" adasında kendi tekkesini kurmuştu. Burada önce Semmaniyye öğretisini, sonra da kendi tutucu, keskin fikirlerini yaymaya başlamıştı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Seyyid Muhammed bin Ali el-Senusi zamanında ve 1859'da ölümünden sonra da oğlu tarafından Senusilik Afrika Sahrasının derinlikleri ile Sudan taraflarına yayılmıştı.²⁶⁸ Muhammed Ahmed'in düşünceleri Vehhabilik ve Senusilik fikri altyapıları ile şekillendi.²⁶⁹ Bunlar İslamiyet'in ilk yıllarındaki yaşama dönüş, bid'alara ve yabancı tesire karşı çıkma, mezar ziyaretlerinin engellenmesi, tütün ve müziğin yasaklanması, mezhepler yerine Mehdiliğin ikamesi, Mehdilik fikri ile alakasız dini edebiyatın yasaklanması şeklindeydi. Fikirlerinin oluşmasında İbnül Arabi'nin etkisi de hatırı sayılır derecededir ve Mehdinin söylemlerine (özellikle Mehdiet konusu) fazlaca yansımıştır.²⁷⁰ Senusi tarikatı özellikle "İslamiyet'in eski haline rücu ederek canlanmasını, güçlenmesini ve kâfirlere

²⁶⁶ Ataöv, a.g.e., s.75-76.

²⁶⁷ A.g.e., s.76.

²⁶⁸ Celal Tevfik Karasapan, **Libya Trablusgarp Bingazi Fizan**, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960, s.175.

²⁶⁹ Hillelson, a.g.e., s.779.

²⁷⁰ O'Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.104.

karşı mücadeleyi (Cihad) ön görüyordu.”²⁷¹ Senusiler, Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan’a Hıristiyanlık ve Fransız emperyalizmini sokmamak için Cihad etmişlerdi.²⁷²

Muhammed Ahmed’in Sudan dışında çağrıda bulunduğu tek önemli sufi önder, kendisinin kurmaya ve Asrı Saadet’e benzetmeye çalıştığı yeni dini/siyasi yapı içerisinde Raşid halifelerin üçüncüsü Hz. Osman’ın (Osman bin Affan) halifeliğinin Mehdi idaresindeki izdüşümünü kendisine teklif ettiği Senusiyye tarikatı lideri Muhammed el-Mehdi el-Senusi’dir (ö.1902).²⁷³ Muhammed Ahmed, Senusilikten her ne kadar etkilenmiş ve onları kendi hareketine davet etmiş ise de, tarikat yapılanmasına sahip olan Senusiler hiçbir zaman Mehdi yönetimi ile yakın ilişkilere girmediler.²⁷⁴ Muhammed Ahmed’in kendisini Mehdi ilan etmesi doğal olarak tarikatları ve mezhepleri değersiz ve geçersiz kıldığından, bu da Mehdi’nin onların fesih edilmelerini emretmesinin gerekçesini oluşturmaktaydı.²⁷⁵

Senusilik, İslam’ın özüne dönmeyi öngördüğünden dini esasların uygulanmasında tavizsizdir.²⁷⁶ Berberistan, Sudan diyarları maliki mezhebine müntesiptir.²⁷⁷ Maliki mezhebi, Hanefi fikhına göre daha ılımlı ve mutedildir. Esnek tarafları vardır. Ancak Muhammed Ahmed, Senusiliğin de etkisiyle bu durumu dinde bozulma, bid’a şeklinde değerlendirmiş ve bu sebeple değiştirilmesi için mücadeleye girişmişti. Bu da ilk önce hocası ve şeyhi ile ters düşmesine sebep olmuştu. “Bir nakle göre, Muhammed eş-Şerif’in oğullarından birinin sünnetinde, eş-Şerif’in, Muhammed Ahmed’in şiddetle karşı çıktığı raks etmeye izin verince aralarındaki çekişme son raddeye ulaşmış”²⁷⁸ ve hocası tarafından “*Dunkulevi insan görünümünde bir şeytandır*” şeklinde nitelendirilmiştir.²⁷⁹

²⁷¹ Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.21.

²⁷² A.g.e., s.22.

²⁷³ O’Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.111.

²⁷⁴ Jay Spaulding, Lidwien Kapteijns, **An Islamic Alliance Ali Dinar and the Sanusiyya, 1906-1916**, Northwestern University Press, Illinois, 1994, s.27; bakınız Holt’dan nakleden Spaulding ve Kapteijns: P.M.Holt, **The Mahdist State in the Sudan**, 2.nd edition, Oxford:Clarendon, 1970, p.112-113; O’Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.111.

²⁷⁵ O’Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.106.

²⁷⁶ Çaycı, a.g.e., s.22.

²⁷⁷ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Cilt 10, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.891.

²⁷⁸ O’Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.101.

²⁷⁹ A.g.e., s.101; bakınız Holt’dan nakleden O’Fahey: P.M.Holt, **The Mahdist State in the Sudan 1881-1898**, İkinci baskı, Oxford,1970, s.46-48.

Hocasının halkasından atıldıktan sonra başka bir Semmaniyye şeyhine intisap etmiş ve daha sonra da Mehdi devriminin tabana yayılacağı esas merkez olan Kordofan'a²⁸⁰ yerleşerek tutucu ve eleştirel fikirlerini yaymaya devam etti. Buraya önceden yerleşmiş olan Dongula kökenli tüccarlar ile ulemanın nüfuzu hayli yüksekti.²⁸¹ Mehdi'nin Kordofan'ı seçmesinin en önemli sebebi de bu olsa gerektir. Köle ve hayvan ticareti ile meşgul olan Baggara kabilesi²⁸² sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı ona sahip çıktı.²⁸³ Bu kabile mensubu olan gelecekteki halifesi (kendisi gibi Semmaniyye tarikatı müntesibi) Abdullah bin Muhammed Kerrar bin Ali ile tanışarak birlikte hareket etmeye başladı. Kendisine destek ve taraftar arayan Muhammed Ahmed basit ama etkileyici bir sözle Baggara²⁸⁴ kabilesinin gönlünü fethederek yanına çekti: "Yabancıları öldür, vergiden kurtul".²⁸⁵ Çünkü vergiler köle olarak ödeniyordu ve bu işle uğraşan Baggara kabilesi de Mehmet Ali Paşa döneminden beri bundan şikâyetçiydi.

Mehmet Ali Paşa zamanında Sudan ele geçince vergiler ve bunun uygulanış şekli sorun olmuştu. Fetih öncesi dönemde Sudan'da vergiler erkek köleler ile ödeniyordu.²⁸⁶ Mehmet Ali Paşa ordusunu kölelerden meydana getirdiğinden dolayı sürekli bir şekilde köle talep etti. Köle ticaretini kontrolüne almak isteyince bundan nemalanan şehirli tüccar sınıf, bu işten zengin olan köle tacirleri (Cellab)²⁸⁷ ile özellikle Kordofan ve Darfur bölgelerinde yerleşik olan Baggara Aşireti buna karşı çıkararak 1821 yılında ayaklanmıştı. Darfur aynı zamanda esir kervanlarının Yukarı Mısır'a çöl yolu ile

²⁸⁰ Ömer Kamil eserinde Kordofan nüfusunu 280.000 olarak vermiştir. Kamil, a.g.e., s.32.

²⁸¹ Kamil, a.g.e., s.32.

²⁸² Bunlar 13.paralelin güneyinde, Beyaz Nil'den güney Kordofan'a ve Darfur'a kadar giden çok geniş bir mıntıkayı işgal ederler ve bugünkü Çad'ı oluşturan Vaday ve Bornu sınırına kadar taşarlar. Güneydeki otlaklarda yukarı Nil'in ve Bahrül Gazel'in zenci kabileleri ile sıkı münasebetleri vardır.Hillelson, a.g.e., s.777. Baggara kabilesi sığır yetiştiriciliği ile uğraştıkları için isimleri de Arapça sığır manasına gelen "bakara" kelimesinden gelmektedir. Sığır yetiştiriciliğinin yanında köle ticareti en önemli ticari faaliyetleriydi. Darfur, Kordofan ve Bahrül Gazel taraflarındaki köle ticaretine uzun süre hakim oldular. Baggara Kabilesi birkaç alt kabilelere ayrılıyordu. Bunlar Evladı Humeyd, Havazma, Mısıriyye, Humr, Riyazkat ve Teaşi'lerdi. Hillelso, a.g.e., s.777. Mehdi'nin halifesi olan Abdullah Muhammed'de Teaşi kabilesindendi.

²⁸³ Holt-Daly, a.g.e., s.78; Edward Hoagland, **African Calliope A Journey to the Sudan**, Random House, New York,1979, s.175.

²⁸⁴ Baggara, Manat, Cerar gibi bedevi kabilelerinin Kordofan'daki toplam nüfusu 114.000'dir. Kamil, a.g.e., s.32.

²⁸⁵ Holt-Daly, a.g.e., s.78.

²⁸⁶ Orhonlu, a.g.e., s.143.

²⁸⁷ A.g.e., s.101-102.

ulaştığı merkez konumunda idi.²⁸⁸ Özellikle 1821 yılından sonra köle ticaretine karşı yapılan her hareket Baggara Aşireti ile şehirli tüccar kesimi rahatsız ediyordu. 1843 yılına kadar köle ticareti Paşalığın tekelinde kaldı. Bu tarihte bazı tüccarlara izin verilerek köle ticaretine ortak olundu. 1854’de devlet ortaklığı bitirildi. 1869 yılında Hidiv İsmail bu ticareti kanun dışı ilan ederek, bu ticareti engelleme çabalarına başladı.²⁸⁹ Aynı yıl Samuel Baker’ı Hattı Üstüva (Ekvator) eyaletine göndererek idari birimler kurmak ve köle ticaretini engellemekle görevlendirdi.²⁹⁰ Bu görevin sonunda Mısır yönetimi Uganda ve Ongoro’ya kadar genişlediyse de Hartum’daki yöneticilerin engellemesi sonucu köle ticaretine fazla bir şey yapılamadı.

Hidiv İsmail’in kölelere dayalı ordudan, Avrupa tarzı modern bir orduya geçme düşüncesi köle ihtiyacını ortadan kaldırdı. 1815 tarihli Viyana Kongresi Nihai Senedi ile Afrika’da köle ticareti yasaklanmıştı.²⁹¹ İngiltere, Mısır ve Sudan da köle ticareti ile mücadele ediyordu. Bu şartlar altında köle ticaretiyle dönen Kuzey Sudan ekonomisi krize girdi ve huzursuzluk halk arasında yayılmaya başladı. Köle ticaretinin yasaklanması, köleye olan yerel ve bölgesel talebi patlatmış, dolayısı ile de köle fiyatları artmıştı.²⁹² Bu şartlar altında özellikle köle ticaretiyle uğraşan şehirli esnaf ile Baggara Aşireti çıkış yolu aramaya başladılar. Mehdi’nin tarikat merkezi Nil üzerindeki “Aba” adasıydı ve bölge köle sevkiyatı açısından önemli konuma sahipti. Bu tüccar kesim, Mehdi’nin yönetimdeki İngiliz ve Avrupalıların etkisine yönelik söylemini kullanarak yardımcısı ve halefi olan Baggara Aşireti mensubu Abdullah el-Teayişî vasıtası ile Muhammed Ahmed’e her türlü desteği verdiler. Kızıl Deniz taraflarında yaşayan Bedevi kökenli eski köle tüccarı Osman Digna’nın²⁹³ da Mehdi’ye desteği aynı sebeptendi.²⁹⁴

²⁸⁸ A.g.e., s.145.

²⁸⁹ Juan R.I.Cole, **Colonialism and Revolution in the Middle East**, The American University in Cairo Press, Cairo, 1999, s.172.

²⁹⁰ Hillelson, a.g.e., s.780.

²⁹¹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Basımevi, Ankara,1997, s.420.

²⁹² Mamdani, a.g.e., s.136.

²⁹³ Osman Digna; Annesi Kızıl Deniz tepelerinden Kesele’ye doğru uzanan geniş alanlarda yaşayan Hedendova kabilesindendi. Mehdi ayaklanmasından önce Mısır’da köle ticareti ile uğraşan Osman Digna, Mısır hükümeti 1877’den sonra köle ticaretine karşı sıkı tedbirler almasıyla bir süre hapis yattı. 1882’de Mısır’daki İngilizlere karşı yapılan Arabi isyanına katıldı. Hareket başarısız olunca da Sudan’a kaçtı. Mehdi isyanından sonra Ensar birliklerine katılarak yakından tanıdığı Beca’ları organize ederek Kasım-Aralık 1883’te Tokar yakınlarında Valentine Baker komutasındaki İngiliz-Mısır güçlerini yenilgiye uğrattı. 1891 yılına kadar Ensar birliklerinin bu bölgedeki mücadelesini verdi. Halife Abdullah’ın

Bu dönemde Mısır hükümetinin hizmetine giren Gordon Paşa (o zaman Miralay'dı), 1870 yılında Samuel Baker'ın yerine Hattı Üstüva eyaletine tayin edildi. Mısır askerlerinin başında olarak Albert Nyanza gölüne kadar gitti. Gordon Paşa köle ticaretini engellemek için özel askeri birliklere²⁹⁵ sahip olmayı yasakladı ve köle tüccarlarının kurduğu Dim ve Zerabe denilen korunaklı yapıları da yıktı.²⁹⁶

İngiltere'nin baskısı ile Gordon Paşa Genel Hükümdar (Umum Vali) unvanı ile Sudan yönetimini ele aldı (1877). Köleliği engellemeye dönük çalışmalarını tavizsiz uygulamaya devam etti. Köle ticareti üzerine dönen Sudan ekonomisi iyice bozuldu ve huzursuzluklar başladı.²⁹⁷ Yönetime karşı tepkiler artmaya başladı. Gordon Paşa, 1880 yılında görevinden ayrıldığı zaman Sudan'ı bir ihtilal için artık olgunlaştırmıştı.²⁹⁸ Bu durumu gören Hartum'daki yabancı tüccar ve konsoloslar Gordon'dan çekindikleri için onun döneminde seslendiremedikleri ama muzdarip oldukları gidişattan duydukları endişelerini bildiren resmi raporları Mısır'daki elçilerine yollamaya başladılar.²⁹⁹ Bu konsoloslar aynı zamanda tüccardılar. Gordon'un köleliği yasaklayıcı ve ticareti kısıtlayıcı uygulamaları bu Avrupalı tüccarların da ticaretini sekteye uğrattığı, güvenlik sorunları ile karşılaşmalarına sebep oluyordu. Giegler Paşa'nın uygulamaları da Gordon'un devamı niteliğindediydi. Yapılan uyarı ve ikazlara rağmen siyasetini değiştirmeyen Giegler Paşa, Konsolosların Mısır'daki elçilerine yazdıkları raporlara sansür uyguluyordu.³⁰⁰ Hatta hakaret edip aşağılamaya bile başlamıştı. Hartum'daki Avrupalıları iyice kızdıran ve araya soğukluğun girmesine sebebiyet veren son olay ise Giegler Paşa'nın yazdığı mektuptu: "Bence buradaki (Mavi Nil) insanlar Hartum'daki Avrupalılardan daha mantıklı ve saygılılar"³⁰¹

yenilgisiyle Hicaz'a kaçarken yakalandı ve sekiz yıl hapis yattı. Daha sonra Mısır'a yerleşerek ölene kadar burada yaşadı.

²⁹⁴ Holt-Daly, a.g.e., s.82.

²⁹⁵ Ed. Hill, The Sudan Memoirs, a.g.e., s.184.

²⁹⁶ Hillelson, a.g.e., s.780.

²⁹⁷ Holt-Daly, a.g.e., s.78.

²⁹⁸ Hillelson, a.g.e., s.780.

²⁹⁹ Ed. Hill, The Sudan Memoirs, a.g.e., s.xxviii.

³⁰⁰ A.g.e., s.xxix.

³⁰¹ A.g.e., s.xxix.

Sudan'da durum gittikçe kötüleşirken ve Mehdi güçleri günden güne taraftarlarını arttırırken, Mısır'da da kıpırdanmalar başlıyordu. Sudan'da dini karakterli görünen olaylar, Mısır'da milliyetçi söyleme sahipti. Ancak her iki olayın da temelinde iktisadi sebepler yatmaktaydı. Sudan'da köle ticaretinin yasaklanması, iktisadi hayatın bozulması, alım gücünün düşmesi, buna karşılık Mısır'da özellikle Hidiv İsmail zamanında yapılan aşırı harcamalar (bunlar arasında Demiryolu çalışmaları, kağıt fabrikası, iki tane dokuma fabrikası, on yedi tane yeni şeker fabrikası ile sulama sistemlerinin genişletilmesi vardı),³⁰² Süveyş kanalı için yapılan masraflar, başarısız Habeşistan seferi için harcanan muazzam paralar,³⁰³ alınan borçlar ve faizleri Mısır maliyesini zora soktu.³⁰⁴ Kanal hisselerinin 1875 yılında İngiltere'ye satılması³⁰⁵ da sıkıntıları bitirmedi. Alacaklı devletlerin baskısı üzerine Duyun-u Umumiye idaresi kuruldu. Halk üzerindeki vergiler arttırıldı.³⁰⁶ Bu tür olumsuzlukların sonucu İsmail Paşa'nın 1879'da yabancı güçlerin baskısıyla azli³⁰⁷ de tepkileri arttırdı. Vataniler (Milliyetçiler) denilen³⁰⁸ ve Albay Arabi liderliğindeki isyancılar 9 Eylül 1881'de ayaklandılar. İngiltere ile Fransa'nın Mısır üzerindeki iktisadi ve mali dolayısıyla siyasi baskıları, sonunda halkı hem Osmanlı egemenliğine, hem de yabancı müdahalesine karşı isyana sebebiyet verdi.³⁰⁹ Arapları Türklere karşı ayaklanması için teşvik eden Avrupalılar, 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın Arap topraklarını işgal etmeye başladıkça Arap Milliyetçiliğine karşı mücadele vermek zorunda kaldılar.³¹⁰ Ancak bu mücadeleleri verirken de Osmanlı idaresindeki Arap topraklarında, Mısır ve Sudan'da Türk düşmanlığını yaymaya devam ettiler.³¹¹

Süveyş Kanalı şirketinin hisselerini almayarak hata yapan İngiltere, İmparatorluk Yolu'nu (Imperial Road) Fransa'nın eline vermiş oldu.³¹² Kanalın açılması doğu

³⁰² Hunter, a.g.e., s.40.

³⁰³ Armaoğlu, a.g.e., s.407.

³⁰⁴ Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.42

³⁰⁵ Soy, a.g.e., s.19.

³⁰⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.408.

³⁰⁷ Padişah II.Abdülhamid Haziran 1879'da Hidiv İsmail Paşa'yı görevinden aldı.

³⁰⁸ "Mısır'ın işgalinden sonra Pan-Arapçılığın içinde ayrı bir "Mısır Milliyetçiliği" doğdu. Böylece, Mısır, enerjisini geniş çerçevedeki Arap milliyetçiliğinin arkasından alarak, daha dar çerçeveli Mısır milliyetçiliğinin hizmetine sunmuş oluyordu." Kürkçüoğlu, a.g.e., s.15.

³⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.409.

³¹⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.15.

³¹¹ A.g.e., s.15.

³¹² Armaoğlu, a.g.e., s.407.

Akdeniz bölgesini de İngiltere açısından daha önemli bir şekilde sokmuştu.³¹³ İngiltere, 1878’de Kıbrıs’ı bunun için işgal etti. Hindistan, İngiliz sömürgeleri arasına katılınca İngiliz emperyal sisteminin temel taşı ve can damarı olmuştu.³¹⁴ İngiltere dışişleri bakanı Lord Stanley bir konuşmasında “Süveyş Kanalı üzerinden yapılacak ticaretten bizim milletimiz kadar yarar sağlayacak başka bir millet yoktur” diyerek kanalın önemini belirtmişti.³¹⁵ İngiltere Kraliçesi Victoria, “Mısır’da, hem Hindistan sömürgeimizin güvenliğini ve hem de Doğu’da üstünlüğümüzü sağlayacak bir pozisyona sahip olmamız kesin bir zorunluluktur” diyerek Kanal’ın dolayısıyla da Mısır’ın neyi ifade ettiğini belirtmiştir.³¹⁶ Hatasını düzeltmek için de uygun şartlar arayan İngiltere, şartları oluşturmasını ya da kendi lehine çevirmesini iyi bilmekteydi. Zaman içinde hem kanal hisselerini satın alarak (1875) hem de Mısır’daki nüfuzunu iktisadi, politik ve sosyal olarak arttırmak suretiyle açıktan,³¹⁷ Türk yönetimine karşı halkı galeyana getirmek için de gizliden Mısır ve Sudan’da teşebbüslere girişmiş, Mısır’ı(1882) ve Sudan’ı (1898) işgal etmişti. Mısır ve Sudan’a iyice yerleşen İngiltere, Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri’ne karşı savaşa girmesiyle buralardaki işgalini ilhaka çevirerek de yeni bir durum oluşturdu.³¹⁸

Mehdi Hareketi, Hıdiv³¹⁹ İsmail (1863-1879) zamanında İslam memleketinde (Daru’l İslam) kabul edilemez bir durum olmasına rağmen İngiliz ve Avrupalıların vali olarak Mısır adına Sudan yönetiminde görev almaları,³²⁰ Batılı tarz yeni okul, mahkeme gibi kurumların getirilmesi ile Sudan’ın İslam’dan uzaklaştırılarak, dinin erozyona uğratıldığı ileri sürüldü. Bunlar da İslamiyet’i benimsemiş Sudan halkı arasında var olan huzursuzluğu had safhaya çıkardı. Muhammed Ahmed, Mısır yönetimini suçlayıcı açıklamalardan sonra, bunları düzeltmek için Allah tarafından

³¹³ Soy, a.g.e., s.6.

³¹⁴ A.g.e., s.211; Metin Hülagü, **Pan-İslamizm Osmanlı’nın Son Umudu**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006, s.27.

³¹⁵ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VII, a.g.e., s.44.

³¹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.411-412.

³¹⁷ Soy, a.g.e., s.211.

³¹⁸ A.g.e., s.21-22.

³¹⁹ Mehmet Ali Paşa’nın gayri resmi kullanmasına rağmen, Sultan Abdülaziz tarafından 8 Haziran 1867 yılında ferman ile Hıdiv unvanı resmen İsmail Paşa’ya verildi. Hıdiv farsça bir kelime olup vezir manasına gelmektedir. Naci, a.g.e., s.48. 20 Aralık 1914 tarihinde İngilizler tarafından Mısır tahtına “Sultan” unvanıyla oturtulan Hüseyin Kamil Paşa’ya kadar da bütün Mısır Valileri Osmanlı Padişahına bağlılığı da ihtiva eden Hıdiv unvanını kullandılar. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III., Kısım I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.407.

³²⁰ Holt-Daly, a.g.e., s.78.

görevlendirildiği iddiası ile 29 Haziran 1881'de³²¹ kendini Mehdi (El-Mehdi el-Muntazır- Beklenen Mehdi)³²² ilan etti³²³ ve müritleri ile beraber *Cihad*'a başladı. Mehdi tarafından başlatılan Cihad iddiası yerel bir iddia olmaktan daha çok Batı Afrika'dan alınmış bir iddiaydı.³²⁴ O zamana kadar Sudan'da Cihad iddiası görülmemişti. Cihad, gayri müslüm unsurlara karşı yapılan İslami bir farzdır. Muhammed Ahmed'in Cihad ilanı Türk-Mısır yönetimi tarafından görevlendirilen gayri-müslim yöneticilere ve işgalci emperyalist İngiltere'ye karşıydı.³²⁵ Emperyalist emellerle hareket eden İngiltere, bu dönemde askeri ve ticari faaliyetlerle Sudan'da hâkimiyet kurmaya çalışmaktaydı.³²⁶ Mısır'ın (dolayısıyla Sudan'ın) İngiltere tarafından işgali, sömürge karşıtı ve güçlü dini hassasiyetlere sahip Mehdi'nin emperyalistlere karşı hareketini de hızlandırdı.³²⁷

İslam'da Mehdi beklentisi hemen, hemen her dönemde var olagelen bir inançtı. Batı Afrika'dan gelen göçmenler ve hacılar arasında yaygın olan Mehdi beklentisi 19. yüzyılın sonlarına doğru Darfur taraflarında iyice artmıştı.³²⁸ Ahir zamanda çıkacak olan Mehdi görüşü ile Mehdi'nin kerametleri hakkındaki halk inanışları da tabanın gelişmesinde etkili oldu.³²⁹ Adalet reformu ile otoritesi zayıflayan Kadıların, Mehdi hareketine destekleri ile de taban genişledi. Sudan'da iktisadi ve idari gayri memnun kitleler aradıkları lideri din bayrağı altında bulunca, yönetime karşı isyan da başlamış oldu. İsyân iktisadi sebeplerden beslenerek, önce dini karakterli başlamış, sonra siyasi ve sosyal boyut kazanarak bütün Sudan'a yayılmıştı. Kordofan'ın Mehdi takipçileri tarafından ele geçirilmesi ilk büyük başarılarını oluşturdu.³³⁰ Her türlü donanımsızlıklarına rağmen Mehdi güçlerinin Mısır yönetimi ve İngiliz kuvvetleri karşısında başarı kazanması hareketi hızlandırdı.

³²¹ Holt, *Holy Families*, a.g.e., s.10.

³²² Muhsin, a.g.e., s.315; Green, a.g.e., s.96.

³²³ Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.42.

³²⁴ Mamdani, a.g.e., s.137.

³²⁵ Çaycı, a.g.e., s.22; Nour, *İngilizler'in Sudan'da*, a.g.e., s.115; Yaramış, a.g.e., s.125-126; bakınız Richmond'dan nakleden Yaramış: J.C.B. Richmond, *Egypt 1798-1952*, London, 1977, s.142.

³²⁶ Nour, *İngilizler'in Sudan'da*, a.g.e., s.123.

³²⁷ Hülagu, a.g.e., s.110.

³²⁸ Mamdani, a.g.e., s.137.

³²⁹ Hillelson, a.g.e., s.779-780.

³³⁰ Holt-Daly, a.g.e., s.75.

Sudan'a yeni atanan Rauf Paşa'nın olayları önce ciddiye almaması ve ekonomik tedbirleri geciktirmesi, Mehdi hareketine katılımları arttırdı. Mehdi, Valinin yönetim zafiyetinden faydalanarak hareketini ulusal ayaklanmaya dönüştürme başarısını gösterdi. Bir süreliğine başarılı olması, idari makamların ona karşı gelmek için yetersiz tedbirler alması sonucudur.³³¹

Yönetimdeki zafiyet hareketin siyasi temelinde belirleyici oldu. Mısır'daki Hıdivler, iktisadi sıkıntı, borç ve Avrupa devletlerinin müdahaleleri ile uğraştıklarından Sudan ile ilgilenemiyorlardı. Mehmet Ali Paşa'dan sonra gelen üç Vali de yeteneksizdi. Hıdiv İsmail de aldığı borçların altında eziliyordu. İsmail Paşa 1867 yılında yönetime geldiğinde 7 milyon olan dış borçlar, 1876'da 100 milyon sterline ulaşmıştı. Mayıs 1876'da Mısır'ın borçlarının ödenebilmesi için bir İngiliz ve bir Fransız'dan oluşturulan Kamu Borçlar İdaresi Komisyonu (Caisse de la Dette) kuruldu³³² ve Mısır Maliyesi yabancıların eline geçti.³³³ Mısır, Osmanlı Devletinden uzaklaştıkça Avrupa'ya siyasi ve ekonomik olarak daha çok bağımlı hale geliyordu. Halkın yönetime karşı güvensizliği de artmaya başlamıştı. Sudan Müdürü olan Rauf Paşa'nın yetersizliği de güvensizliği fazlalaştırdı.

Muhammed Ahmed, yönetici ve dini önderler ile toplumda sözü geçen ileri gelenlere mektup gönderip³³⁴ kendisine destek olunmasını talep etmeye başlayınca,³³⁵ Sudan Müdürü olan Rauf Paşa, tedbir ve sükûnet için Muhammed Ahmed'e "Nasihât Heyeti" yolladı.³³⁶ Heyet tarafından kendisine içinde bulunulan durumun vahameti anlatıldı ve Hartum'a davet edildi. Ancak Muhammed Ahmed toplantıda tekliflerin hepsini reddetti. Ortam gerilmişti. Heyette bulunan bir Osmanlı subayı ise silahını çekip zorla götürmek isteyince kargaşa çıktı. Osmanlı subayının silahından çıkan kurşun ile Mehdi'nin yandaşlarından biri vurulunca, Osmanlı subayı orada Muhammed Ahmed'in müritleri

³³¹ Hillelson, a.g.e., s.779.

³³² Yaramış, a.g.e., s.123.

³³³ Osmanlı Devleti'nin 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile kabul ettiği Duyunu Umumiye İdaresi, Osmanlıdan önce Mısır'da kurulmuş oldu.

³³⁴ "Mart 1881'deki resmi ilanı ile Hartum'un ele geçirilişinden altı ay sonra Haziran 1885'teki ölümü arasında, Mehdi, devrimin sebep olduğu teorik ve pratik pek çok meseleye dair binin üzerinde mektup, ilan (menşur), uyarı (inzar), müşahede [vision] (hadra) ve karar yazdı veya dikte ettirdi." O'Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.104.

³³⁵ Ed. Hill, The Sudan Memoirs, a.g.e., s.181.

³³⁶ Naci, a.g.e., s.52; ed. Hill, The Sudan Memoirs, a.g.e., s.175-176.

tarafından linç edildi.³³⁷ Rauf Paşa görevinde pasif kaldığından aldığı tedbirler ve çabaları sonuç vermedi. Böyle bir vukuat ile de olaylar kontrolden çıkınca da görevinden alındı. Sudan, doğu, batı ve orta olarak üçe bölündü ve Babı Ali'ye bağlı olmak üzere Kahire'de Sudan İşleri Bakanlığı kuruldu.³³⁸

Mehdinin, Haziran 1881 yılında başlattığı hareket, mesajının³³⁹ geniş kitlelerce benimsenmesi, kabileler arası mücadelenin bir kenara bırakılarak ortak hedefe odaklanması ve Eylül 1882 tarihinde Mısır'ın³⁴⁰ (dolayısıyla Sudan) İngilizlerce işgal edilmesi sonucu³⁴¹ Ensar hareketi kısa zamanda geniş bir alana yayıldı. Hidiv Tevfik'in içinde bulunduğu sıkıntılar ve yönetim zafiyetinden dolayı bu hareketi bastırma imkânı zaten yoktu. Osmanlı Devleti de Balkanlardaki sıkıntılarla uğraşıyordu. 1882 yılında Sudan İşleri Bakanı Abdülkadir Paşa az bir kuvvetle Hartum'a gelmiş ancak yanındaki Mısır'lı askerlerin çoğu Mehdi tarafına geçmişti. İşgal kuvvetleri komutanlarından olup Mısır Hükümeti'nin hizmetine (?) girmiş olan Colonel William Hicks yönetimindeki 10.000 kişilik Mısır ve İngiliz askerlerinden oluşan birliğin 5 Kasım 1883'te Şayken'de³⁴² (el-Abid civarında Karğıl boğazında)³⁴³ Mehdi güçlerince yenilgiye uğratılması ile hareket daha da hızlandı.³⁴⁴ O meşhur efsane de artık kulaktan kulağa daha fazla yayılmaya başladı: “Şeyh ile müritlerine kurşun bile işlemiyor.” 1884 yılında Beyker Paşa tarafından Sevakin ve Berberi tarafından Mısır kuvveti ile daha sonra da Türk, Mısır ve İtalyanlardan oluşan bir başka kuvvette Mehdi güçlerince bozguna uğratıldı.

Kuvvet ile bu sorunun halledilemeyeceğinden midir, yoksa Mehdi'nin daha fazla güçlenmesi arzulanmadığı için midir bilinmez, Gordon Paşa Mehdi'ye mektup yazarak:

³³⁷ A.g.e., s.52; Muhsin, a.g.e., s.316.

³³⁸ A.g.e., s.52.

³³⁹ Haziran 1881'de Sudan ileri gelenlerine yolladığı mektuplarda “yeryüzünde adaleti tesis için Allah'ın seçtiği ve gelmesi beklenen Mehdi” olduğunu ilan etmiştir. Ataöv, a.g.e., s.75.

³⁴⁰ Özellikle askeri alanda ihtiyaç duyulan insan kaynağı başta olmak üzere bütün düşmanlarına karşı en büyük siyasi desteği İstanbul'dan alan bu eyaletler (Cezayir, Tunus, Trablusgarb ve özellikle Mısır) Osmanlı'dan gerekli yardımı alamayınca birer, birer Avrupalılar tarafından işgal edildiler. Kavas, Geçmişten Günümüze, a.g.e., s.67.

³⁴¹ A.g.e., s.74.

³⁴² Kordofan eyaletinin el-Ubeyid şehri yakınlarında bir bölge.

³⁴³ Muhsin, a.g.e., s.361.

³⁴⁴ Ed. Richard C. Martin, **Encyclopedia of Islam and the Muslim World**, vol.II, New York, 2004, s.422; Muddathır, a.g.e., s.19-20.

“İngiltere’nin kendisini Batı Darfur sultanı olarak tanıdığını, esir ticareti yapmakta serbest olduğunu,³⁴⁵ bu ticaretten dolayı oluşacak verginin yarısını ödeyebileceğini söylemiş”, bir çok hediyeler ile birlikte sırmalı, süslü bir kaftan (Zübeyr Paşa’ya verilene benzer) ve fes göndermiştir. Mektubu okuyan Mehdi teklifi kabul etmedi ve hediyeleri de geri gönderdi. Gordon’a yazdığı cevabi mektupla da “İslam Ol” diyerek dine davet etti.³⁴⁶ Burada üç önemli konu dikkate değerdir. Birincisi; Gordon Paşa’nın Muhammed Ahmed’e söylediği “İngiltere’nin kendisini Batı Darfur sultanı olarak tanıdığı” ki bu şekilde Gordon’un İngiltere adına hareket ettiği ve Muhammed Ahmed’in de İngiltere’ye karşı mücadele ettiği ortaya çıkmakta; ikincisi, Muhammed Ahmed’in Gordon Paşa’ya “İslam Ol” diyerek onun gayri-müslim olmasından dolayı İslam’a davet etmekte, bunu yapmadığı için de ona karşı “Cihad” ettiğini söylemesi; üçüncüsü ise, “Köle ticaretinde serbest olacakları ve verginin de yarıya indirileceği” teklifiyle Muhammed Ahmed’in etrafındaki dervişlerin dağılması ve hareketi bölmek amaçlanmıştır.

1884 yılının Nisan ayının başlarında Ensar güçleri Hartum için tedbir almaya başladılar.³⁴⁷ İngiltere ve Mısır hükümetleri, Gordon Paşa’yı Hartum’u tahliye etmesi için kesin emir ile görevlendirerek 1884’te Hartum’a gönderdiler.³⁴⁸ İngiltere, Hartum’daki Türk-Mısır güçlerinin ve memurlarının tahliyesi için Hidiv’e baskı yaptı. Buna karşı çıkan Şerif Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı ve İngilizler’in adamı olan Ermeni asıllı Nubar Paşa tarafından yeni hükümet kuruldu.³⁴⁹ İngiltere’nin baskı yaparak Hartum’daki Türk-Mısır güçlerinin tahliyesini sağlamaya çalışması, fiilen ve hukuken Osmanlı toprağı olan Sudan’daki Türk nüfuzunu azaltmak ve uygun şartlar oluşunca Sudan’ı işgal etmek içindi. Ancak Gordon Paşa biraz tahliye yaptıysa da, kendi planına göre şehirde kalıp savunma yapmayı düşündü.³⁵⁰ Gordon’un buradaki planı Türk-Mısır yönetimi tarafından kısmen boşaltılmış olan Hartum’u savunmak ve yardıma gelecek olan İngiliz kuvvetleri ile Mehdi güçlerinin yenilgiye uğratılması sonucu, Sudan’ın İngiltere tarafından işgal edilmesi ve nüfuzu zayıflatılan Türk-Mısır

³⁴⁵ Bu öneri ile Gordon’un sorunun sebebinin iyi tespit ettiği anlaşılıyor.

³⁴⁶ Naci, a.g.e., s.52.

³⁴⁷ Muhsin, a.g.e., s.336.

³⁴⁸ Yaramış, a.g.e., s.126; Nour, İngilizler’in Sudan’da, a.g.e., s.115.

³⁴⁹ Nour, İngilizler’in Sudan’da, a.g.e., s.115.

³⁵⁰ Yaramış, a.g.e., s.126.

yönetiminin de bu suretle bertaraf edilmesidir. Nitekim beklenen yardım kuvveti General Wolseley komutasında 28 Ocak 1885 tarihinde yani Gordon'un ölümünden ancak iki gün sonra Hartum'a gelebilmişti.³⁵¹

Eylül ayında Hartum'un karşı kıyısındaki Umdurman'a³⁵² yerleşen Ensar güçleri şehri kuşattı. Şehir, 26 Ocak 1885 tarihinde Mehdi güçlerinin eline geçti.³⁵³ İngiliz işgalinin temsilcisi olan müstemleke valisi Gordan Paşa (Chinese Gordon) Genel Valilik Konağının merdivenlerinde³⁵⁴ Ensar güçleri tarafından öldürüldü. Hartum'un Ensar güçlerince alındığı ve Gordon'un da öldürüldüğü öğrenilince, General Wolseley komutasında gelen İngiliz yardım kuvveti, İngiliz Hükümeti'nin emri ile Vadi Halfa ve Asvan'a geri çekildi.³⁵⁵ Hidiv memurlarını ve askerlerini geri çekti, daha sonra da bütün Avrupalılar Sudan'ı terk etti.³⁵⁶ Ensar yönetimi tarafından yeni başkent Umdurman yapıldı. Türk-Mısır yönetimindeki topraklar tamamen Mehdinin eline geçmesi ile Türkiye dönemi fiili olarak bitmiş, ancak hukuki olarak devam etmiştir. İngiltere, Mısır ile daha fazla ilgilenmek ve bir süreliğine de olsa uygun şartlar oluşuncaya kadar Sudan'ı Mehdiye bıraktı.³⁵⁷ İngiltere, Sudan'ı işgal planını zayıflamış, savaş yorgunu, hafif silahlara sahip, siyasi ve iktisadi desteği olmayan Ensar güçlerini 1898 yılında Umdurmanda yenerek gerçekleştirecektir.

Mehdi, 22 Haziran 1885'de Tifodan³⁵⁸ ölünce yerine Abdullah ibni Muhammed el-Teayişî geçti ve "*Halife el-Mehdi*" unvanını aldı.³⁵⁹ Darfur'un Baggara³⁶⁰ kabilesine

³⁵¹ A.g.e., s.126.

³⁵² Ummu Durman (Durman'ın Annesi) kelimesinin yuvarlanması ile Umdurman olarak kullanılmaktadır.

³⁵³ Muddathır, a.g.e., s.23.

³⁵⁴ Aslıyüce, a.g.e., s.32.

³⁵⁵ Yaramış, a.g.e., s.126; bakınız Richmond'dan nakleden Yaramış : Richmond, a.g.e., s.142-144; Tom Little, **Modern Egypt**, New York, 1967, s.47.

³⁵⁶ Ed. Hill, *The Sudan Memoirs*, a.g.e., s.182.

³⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.413.

³⁵⁸ Hikmet Naci adı geçen eserinde Mehdi'nin çiçek hastalığından öldüğünü belirtmiştir (s.52); Mamdani ise adı geçen eserinde hastalık demiş ancak isim vermemiş (s.141); Edward Hoagland ise adı geçen eserinde tifo ihtimalini söylemektedir (s.174). Hartum'da, Haziran ve Temmuz aylarında havadaki rutubet artmakta ve tifo salgınları görülmektedir. Kamil, a.g.e., s.40. Bizce de Tifo ihtimali daha yüksek görünmektedir.

³⁵⁹ Ataöv, a.g.e., s.76.

³⁶⁰ Baggara kabilesi Darfur'da köle ticareti ile uğraşıyorlardı. Köleliğin yasaklanması ile köle ticaretinden elde ettikleri gelir azalınca, şehirli tüccar kesim ile Baggara Arapları huzursuz oldu. Muhammed Ahmed'i yönetime karşı desteklemelerinin kendileri açısından temel sebebi buydu.

mensup olan Halife Abdullah³⁶¹ zamanında dini devlet, askeri despot bir yönetim şekline dönüştü.³⁶² Mehdi hayattayken gücü hiçbir zaman tekeline almamış, ikincil durumdaki üç halifesi ile yönetimi sağlamaya çalışmıştı.³⁶³ Halife Abdullah, Mehdi'nin ölümünden bir yıl sonra Kızıl Deniz bölgesini kontrol eden Osman Digna ile 1887 yılında değiştireceği Bahrül Gazel eyaletinin valisi dışındaki bütün eyalet yöneticilerini kendi akrabaları ile değiştirmişti.³⁶⁴ Abdullah Teaişi'nin despotik askeri idare şekline karşı çıkan diğer halifeler, 1886 ve 1891 yıllarında iki kez halife Abdullah'ı yıkararak gücü ele geçirmeye çalışmışlarsa da başarılı olamadılar.³⁶⁵ Eski bir köle taciri olan Osman Digna ise Mehdi yönetimine destek verdi ve kendi gibi köleci Halife Abdullahi'nin Hedandova bölgesi ile Kızıl Deniz sahillerinin kontrolünü elinde tutan vali-komutanı olarak döneminin sonuna kadar yerini korudu.

Baggara Kabilesi mensuplarının savaşçı ruhları, köle yakalamak için baskınlar yaparak tatmin olurken Mehdi devrinde, Ensar birliklerinin çoğunluğunu oluşturdu.³⁶⁶ Bunların yüzyıllarca Güney Sudan'ı kana bulayan köle elde etmek için yaptıkları vahşice şiddet, Ensar birlikleri olarak Sudan'da yaptıkları gaddarca saldırılar ve uygulamalarda yeniden canlandı.³⁶⁷ Bu dönemde bütün Sudan daha önce hiçbir zamanda görmediği kadar baskı ve gaddarca şiddete maruz kaldı. Bunu hem güneyde köle ticaretini yeniden canlandırarak, hem de kuzeyde Mehdilik dışındaki İslam'ın diğer ifade şekillerini (özellikle tarikatları) baskı altına alarak ve Darfur'dan Umdurman'a kabileleri zorla sürgün ederek yaptı.³⁶⁸ Darfur'da 1885-1888 yılları arasında ilk başta Razeygat ve daha sonra da Fur kabilesi bir çok defa Mehdi yönetimine karşı isyanlar çıkardılar.³⁶⁹ Baggara sürgünü, 1888'de Abdullah Teaişi'nin askeri gücü tarafından dağıtma ve yok etme tehditleri altında başlatıldı.³⁷⁰

³⁶¹ *Halife el-Sıddık* olarak da isimlendirildi, kendilerini ilk İslam toplumuna benzettikleri için. Ed. Martin, a.g.e., s.422. Hz. Ebubekir' in Sıddık sıfatına binaen.

³⁶² Hillelson, a.g.e., s.780.

³⁶³ Holt, Holy Families, a.g.e., s.11.

³⁶⁴ Holt-Daly, a.g.e., s.87.

³⁶⁵ Holt, Holy Families, a.g.e., s.11.

³⁶⁶ Hillelson, a.g.e., s.777.

³⁶⁷ Mamdani, a.g.e., s.140.

³⁶⁸ A.g.e., s.140; Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.43.

³⁶⁹ Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.43.

³⁷⁰ Mamdani, a.g.e., s.142.

Tarikatlara karşı baskısının en bariz örneğini, “Mehdi’nin eski şeyhi Muhammed El-Şerif’in öfke dolu hislerle yazdığı uzun kasidesinde yoldan çıkmış Muhammed Ahmed’i mütemehdi olarak itham etmesine”³⁷¹ rağmen, sonradan Mehdi’ye bağlanmak zorunda kalmasında görmekteyiz. Kabilelere karşı baskının tipik örneği ise: yeterince uysal ve itaatkâr olunmadıkları düşünülen Kababiş kabilesinin, İbrahim Adlan komutasındaki birlikler tarafından ağır bir muameleye maruz bırakılarak, malları ve hayvanlarına da el konulmasıdır.³⁷² Beja ve Baggara kabile şefleri de bu uygulamalardan nasibini fazlasıyla almışlardı. İleriki yıllarda ise savaş için özellikle Baggara kabilesinden olmak üzere bütün kabilelerden kuvvet talep ederek, bu talebi reddedenleri ise vahşice cezalandırarak, askeri gücünü arttırmak suretiyle hem içerde mücadelelere, hem de İtalyan, Habeş, Mısır, İngiliz güçlerine karşı cephede yeni seferlere girişti.³⁷³

Bu dönemde önemli sosyal, siyasal, iktisadi ve askeri birçok önemli gelişme meydana geldi. Yeni yönetimin birlikleri, Batıda Darfur’u aldı, doğuda Habeş Hıristiyanları ile mücadele etti, güneyde Faşoda, Bor ve Recaf alınarak Ekvator vilayet’ine sefer yapıldı. Mısır ve İngiliz idareciler gönderildi, Batı tarzı okullar kapatıldı, laik mahkemeler kaldırıldı, iktisadi hayat bozuldu ve Sudan nispeten sıkıntılı bir sürecin içine girdi. Hidiv İsmail zamanında başlatılan modern tarım süreci ile ticari hayat özellikle 1881’den sonra durma noktasına geldi. Savaş, kötü yönetim, sürgünler ve baskıların yanında kıtlık sebebiyle açlıktan ölümler gibi peşi sıra gelen felaketler, Mısır sınırından Juba’ya, Darfur’dan Kızıl Deniz kıyılarına kadar bütün Sudan’ın üzerine kara bulut gibi çöktü.³⁷⁴ Mehdi hareketini ekonomik olarak çökertmek ve Sudan halkını cezalandırmak isteyen İngiliz işgal yönetiminin ülkeye mal giriş çıkışını engelleyici ambargosu da halkı iktisadi olarak sıkıntıya sokarak insani felaketin boyutunu genişletti.

Ensar yönetimi altındaki Sudan, batıda Fransa, kuzeyde İngiltere, güneydoğuda İtalya ve güneybatıda Belçika gibi güçlü sömürge devletlerinin idaresindeki bölgeler arasında korumasız olarak kaldı. Afrika’nın sömürgeci güçlerin eline hızla geçtiği bir dönemde hamisiz olarak ne kadar yaşayabilirdi ki. Bunun belirtileri daha Mehdi yönetimi

³⁷¹ O’Fahey, Askıya Alınmış, a.g.e., s.110.

³⁷² Mamdani, a.g.e., s.141.

³⁷³ A.g.e., s.142.

³⁷⁴ Hoagland, a.g.e., s.175.

kurulmadan görülmeye başlamıştı. Kızıldeniz’de günden güne güçlenen İngiltere 3 Ocak 1883 tarihinde yayınlamış olduğu “Mısır’da Osmanlı hükümlerini tanıdığını ancak “lüzum gördüğü müddetçe” burada kalacağını açıklayan”³⁷⁵ beyanname Sudan üzerindeki niyetini zaten göstermişti. İtalya’nın Habeşistan’ı himayesine alması ve İngiltere ile bunu karşılıklı olarak onaylamaları da Sudan’ın üzerine gelen tehlikeyi gösteriyordu.³⁷⁶ Meclis-i Vükela’da 22 Aralık 1889 tarihinde yapılan toplantıda, İtalya’nın Habeşistan üzerindeki himayesi, Sudan dâhil olmak üzere Osmanlı hukukuna karşı olmamak şartı ile kabullenilmesi karara bağlandı.³⁷⁷ Bu karar bize göstermektedir ki Osmanlı Devleti fiili olarak yönetimi altında olmasa da (Ensar İdaresi döneminde) Sudan’a yönelik İtalya’nın herhangi bir müdahalesini kabul etmeyeceğini açıklamış oluyor. Buraları İslam toprağı ve hukuki olarak Osmanlı mülkü gördüğü için II.Abdülhamid, Sudan’a karşı İtalya ve İngiltere ortak müdahalesi olacağı duyumunun araştırılmasını ve eğer gerçek ise saldırının “önünü alacak surette tedbir ittihaz kılınması(nı) mukteza-yı irade-i seniyye-i canib-i Hilafetpenahi” olduğunu ferman etmiştir.³⁷⁸ Bunun manası Ensar yönetimindeki Hartum’a karşı İngiliz ve İtalyan müdahalesinin engellenmesini Halife olarak II.Abdülhamid emir buyurmaktadır.³⁷⁹ Osmanlı Devleti, Sudan’ın Kızıl Deniz kıyıları hariç diğer bölgelerini Mısır’ın fethi ve Habeş eyaletinin kurulmasından sonra kendisine bağlı kalmak şartı ile içişlerini mahalli sultan ve beylere bırakan bir siyasete sahipti. Bu idare tarzı Kafkaslardan Arabistan ve Afrika’nın içlerine kadar elde ettiği topraklarda uygulanan bir idari tarzıdır.³⁸⁰ Emperyalist düşüncelere sahip olmadığı için Osmanlıyı tanımak şartı ile İslam toprağı olması ve öyle kalması amaçlanmıştır. Önemli olan İslam’ın temsiliydi. Bu şartlar yerine getirilince yönetimde kimin olduğu Osmanlı Devleti için çok da önemli değildi. Emperyalist ve misyonerlere karşı İslam topraklarının muhafazası ve İslam’ın temsili Ensar güçlerinin elinde bulunan Sudan için de geçerliydi.

³⁷⁵ Arslan, a.g.m., s.105-106,114; bakınız Kramers’ten nakleden Arslan: J.H.Kramers, “Mısır”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt VII, İstanbul, 1988, s.253.

³⁷⁶ A.g.m., s.107.

³⁷⁷ A.g.m., s.107; bakınız arşivden nakleden Arslan:[10 Kanunuevvel 1305 (22 Aralık 1889) tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası; BOA,MV,49/77].

³⁷⁸ A.g.m., s.107; bakınız arşivden nakleden Arslan :[4 Ağustos 1310 (16 Ağustos 1894) tarihli İrade-i hususiye; BOA, İrade-i Hususiye, 1312.S. 13.no:77].

³⁷⁹ A.g.m., s.107.

³⁸⁰ A.g.m., s.103.

Jeopolitik açıdan hayli önemli bir konumda olan Mısır ve Sudan, Fransızlar için de önem arz ediyordu. Fransa, Mısır'ın İngiltere tarafından işgalini kabul etmemiş, Mısır'ın İngiliz işgalinden kurtulmasını sağlamak ve Cibuti-Dakar hattını birleştirerek Afrika'nın doğusu ile batısı arasında Fransız eksenini oluşturmak için iki birliği harekete geçirmişti. Birisi Habeş Kralı adına Yukarı Nil bölgesinde hak iddia edebilmek,³⁸¹ diğeri de bugünkü Orta Afrika Cumhuriyeti'nden (Ubangi) Nil'e doğru kendilerine yol açmaya başladılar.³⁸² Habeşistan yolu ile gelen birlik 1898 Haziran sonunda Yukarı Nil'in doğu sahiline gelerek Fransız bayrağını dikmiş ancak fazla kayıp verdiklerinden geri dönmüştü.³⁸³ Orta Afrika'dan gelen Fransız birliklerinin 10 Temmuz 1898'de Faşoda'ya ulaşarak bayrak çekmesi ile tarihe Faşoda krizi olarak geçen süreç başlamış oldu. Berlin Kongresi'nde alınan karara göre *'tanınmış herhangi bir devlet tarafından resmen ve fiilen işgal edilmemiş Afrika toprakları kuvvet ve idaresini ilk kuran (bayrak çeken) devletin olur'* hükmü kabul edilmişti. Faşoda krizinde olduğu gibi Fransızlar, cüretkâr ve maceracı subaylarının gayretleri sayesinde bazen de temsili kuvvetlerle Batı Afrika'daki üstlerinden kalkarak Afrika'nın içlerinde birkaç bölük kuvvetle ulaşabildikleri yerlere Fransız bayrağı dikerek, bütün bir bölgeyi işgal edebiliyorlardı.³⁸⁴

Ancak bu krizin temelleri daha önceden atılmıştı. Fransa ile İngiltere'nin Afrika kıtasındaki amansız sömürgecilik mücadeleleri ile Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi ile başlamış, İngiltere ve Fransa'nın Mısır-Sudan ilgisi yüzyıl sonra Faşoda'da çatışma durumuna gelmişti. 7 Ekim 1798 tarihinde Direktuvar hükümetine yazdığı mektupla Napolyon, "Mısır'a hakim olan Avrupa kuvveti Hindistan'a da hakim olur" demişti.³⁸⁵ Hindistan yolunun güvenliği, hiçbir İngiliz hükümetinin risk alamayacağı derecede önemli bir konudur.³⁸⁶ Bunun temel nedeni Hindistan'ın, İngiltere ticaret ve ekonomisi için hayati öneminden kaynaklanıyordu. 1870'li yıllarda Hindistan, ithalatının yaklaşık %80'ini İngiltere'den karşılamaktaydı.³⁸⁷ Almanların önde gelen politika yazarlarından Dr. Paul Rohrbach : *"İngiltere'ye Avrupa'dan sadece bir noktadan saldırılabilir ve ölümcül darbe vurulabilir-Mısır. Mısır'ın kaybı İngiltere'nin sadece Süveyş*

³⁸¹ Çaycı, a.g.e., s.93.

³⁸² Muddathır, a.g.e., s.24.

³⁸³ Çaycı, a.g.e., s.93.

³⁸⁴ Karasapan, a.g.e., s.176.

³⁸⁵ Altundağ, a.g.e., s.23.

³⁸⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.424.

³⁸⁷ Yaramış, a.g.e., s.123.

*Kanalı'ndaki hâkimiyetinin ortadan kalkması ve Hindistan'a, dolayısıyla Uzakdoğu'ya ulaşımının engellenmesi anlamına gelmez, aynı zamanda Orta ve Doğu Afrika'daki hâkimiyetini kaybetmesine de sebep olabilir*³⁸⁸ diyerek Almanların Mısır ve Süveyş Kanalı hakkındaki görüşlerini açıklamıştır.

Süveyş Kanalı'nın İngiltere için hayati önemi,³⁸⁹ Mısır ve Sudan için tedbir almayı gerekli kılıyordu. Fransa ile arasının bozulup, sömürgelerindeki pazarlarının elinden gideceğini düşünen İngiltere, Süveyş Kanalı'nın açılmasına karşı çıkıp, engellemeye çalıştı.³⁹⁰ Önce bunun mühendislik açısından imkânsız olduğunu, daha sonra da pahalı olduğunu savunarak önüne geçmeye çalıştı. İngiltere ne kadar engel olmaya çalıştıysa, Fransa da o kadar bu projeyi gerçekleştirmek için çabaladı. Hukuken Mısır'ın sahibi olan Osmanlı Devleti de Fransa'ya avantaj sağlayacağı, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sorun yaratma potansiyeli ve boğazlardakine benzer sıkıntılara sebebiyet vereceğinden dolayı bu projeye karşıydı.

Kanal fikri Fransızlar tarafından Mehmet Ali Paşa'ya da teklif edilmişti. Mısır'ın ekonomik ve ticari olarak kalkınmasına fayda sağlayacağı düşüncesi ile önce kabul görmüştü.³⁹¹ Ancak Kanal için gerekli keşiflerin yapıldığını duyan İngiltere Mehmet Ali Paşa'ya kısa ama uyarıcı bir soru sormuştu: “Açılacak Kanal'ı Mısır hükümeti kendi kuvvetleri ile savunabilir mi?”³⁹² Bu soru Mehmet Ali Paşa'nın dikkatini celp etmiş ve projeden hemen vazgeçmesini sağlamıştı. Daha sonra bunun etkisi ile “Boğazlar Osmanlı Devleti'nin sebebi felaketi oldu. Ben de Mısır'da bir boğazlar meselesi yaratmak istemem”³⁹³ diyerek Kanal fikrini rafa kaldırdığını ifade etmişti.

Babası gibi oğlu Sait Paşa da Mısır'ın kalkınması için azim bir gayret içindeydi. Fransız elçisi Ferdinand de Lesseps'in etkisi ile babasının rafa kaldırdığı projeyi hayata geçirmek için 30 Kasım 1854 tarihinde Fransa'ya Kanal'ın açılması için şirket kurma

³⁸⁸ Soy, a.g.e., s.223.

³⁸⁹ Seni, a.g.e., s.125.

³⁹⁰ Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VI ,a.g.e., s.92.

³⁹¹ Armaoğlu, a.g.e., s.405.

³⁹² Naci, a.g.e., s.49.

³⁹³ Armaoğlu, a.g.e., s.405; Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VI, a.g.e., s.91.

imtiyazını verdi.³⁹⁴ 1859 tarihinde kazılara başlanmış ve 17 Kasım 1869'da Kanal deniz trafiğine açıldı. Hidiv İsmail zamanına denk gelen açılış muhteşemdi. Açılışa krallar, kraliçeler, prens ve prensesler katıldı. 130 gemi geçit töreni yaptı.³⁹⁵ Açılıшта 1.150.000 şişe şampanya patlatıldı.³⁹⁶ Hidiv İsmail tören için milyonlarca lira para harcadı.³⁹⁷

İngiltere muhalif olduğu bu projenin açılış törenine davetli olduğu halde katılmadı. Ama 1882 yılında Mısır'ı işgal ederek Mehmet Ali Paşa'ya sorduğu sorunun da cevabını almış oldu. Mehmed Muhsin *Afrika Delili* adlı kitabında dediği gibi "Süveyş'te içilen şampanyaların sarhoşluğunu, on iki yıl sonra Mısırlılar çekti."³⁹⁸ İngiltere için hayli önemli olan Mısır'ın ayrılmaz bir parçası olan Sudan da 1898 yılında işgal edildi. 1890'lı yıllarda Fransa ve İtalya gibi diğer sömürgeci Avrupa Devletleri, Doğu Afrika'da sömürgeler elde etmeye çalışıyordu. Mısır'daki İngiliz nüfuzunun devamını sağlamak ve Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması için Nil Vadisi'nin tamamının kontrol altına alınması gerekiyordu.³⁹⁹ İngiltere, Mısır'ı işgal ettikten sonra Hıdiv ailesini yönetimde bırakmış,⁴⁰⁰ Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hukukunu da tanımaya devam etmişti.⁴⁰¹ Faşoda müzakerelerinde hem İngiltere, hem de Fransa bölgenin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul etmişlerdi.⁴⁰²

Bu gelişmeler olurken yepyeni ve beklenmeyen bir durum ortaya çıktı. Halife Abdullahi Kesele'de İtalyanlara saldırma hazırlığı yaparken, Habeşler işgalci İtalyanlara karşı halifeye işbirliği teklifinde bulundular. Bu önemli gelişme karşısında panikleyen İtalya, Londra'daki büyükelçisi vasıtasıyla İngiliz hükümetine müdahale etmesi için başvurdu.⁴⁰³ İngiltere, Ensar kuvvetlerinin İtalyanları yenerek Habeşistan'dan atması ve daha da güçlenmelerinin ileride doğuracağı olumsuzlukları düşünerek İtalyanlara yardım etmek ve Sudan'daki durumunu belirginleştirmek için Dongola'yı işgal etti.

³⁹⁴ A.g.e., s.405.

³⁹⁵ A.g.e., s.407.

³⁹⁶ Naci, a.g.e., s.49.

³⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.407.

³⁹⁸ Naci, a.g.e., s.49.

³⁹⁹ Yaramış, a.g.e., s.125.

⁴⁰⁰ Kavas, Osmanlı Afrika, a.g.e., s.42.

⁴⁰¹ Yaramış, a.g.e., s.119; Nour, İngilizler'in Sudan'da, a.g.e., s.122.

⁴⁰² Nour, "İngilizler'in Sudan'da, s.119.

⁴⁰³ Muddathir, a.g.e., s.24.

Mısır'ı tamamlayan bir parça olan Sudanın ele geçirilmesi bu şartlar altında İngiliz emperyalizmi için bir gereklilik olmuştu. Herbert Kitchener komutasındaki İngiliz birlikleri ve Nil filosu ile geldiği Umdurmanda 2 Eylül 1898'de yapılan Kereri Savaşı ile Ensar birliklerini yenerek Mehdi dönemini bitirdi. Winston Churchill'in de katıldığı bu savaşta İngilizlerin 48 asker kaybına karşı, Ensar güçleri ağır bir yenilgi ile 9700⁴⁰⁴ kayıp vermişlerdi.⁴⁰⁵ İngilizler, Mehdi'ye duydukları kını ve öçü onun türbesini yıkarak, kemiklerini mezarından çıkarıp Nil nehrine atarak, kafatasını da Kitchener'ın yazı masasında mürekkep hokkası olarak kullanmak suretiyle almaya çalıştılar.⁴⁰⁶ Abdullah el-Teayişî'nin de 1899 tarihinde İngiliz Wintgate'in birlikleri tarafından Kordofan'da öldürülmesi ile Mehdi dönemi tamamen sona erdi. Darfur dışında tüm Sudan İngiliz emperyalizminin eline geçmiş oldu.

İngiltere, Sudan'da Fransızları istemediği için, H. Kitchener komutasındaki İngiliz birlikleri acilen Hartum'dan hareket ederek 18 Eylül'de Faşoda'ya vardı. İngiliz sömürge topraklarını birleştirerek oluşturulması planlanan Cape Town-Kahire bağlantısının kurulabilmesi için burası son halka durumundaydı. Fransızlar ise Senegal'den Cibuti'ye bir hat oluşturmak istiyorlardı. Bu aks ise Faşoda isimli kasabada kesişiyordu. Hartum'dan 1800 km uzakta olan Faşoda'ya Fransızlar 10 Temmuz 1898'de Binbaşı Marchand komutasındaki 164 kişilik (154 er, 8 subay) birlik ile Fransız bayrağını dikerek burayı işgal etmişti.⁴⁰⁷ Faşoda böylece hem İngiliz hem de Fransız sömürgeciliğinin kesişme yeri oldu.⁴⁰⁸ Sudan'ın İngilizlerce işgali, Doğu Afrika üzerindeki Avrupalı işgalcilerin aralarındaki rekabetin uzantısıydı.⁴⁰⁹ Sudan zengin doğal kaynakları, kalabalık nüfusu, Sevakin limanı ve Hint Okyanusu'na çıkışı kontrol eden stratejik konumu İngiltere'nin sömürge varlığı için hayati bir konumda olduğundan Fransa'ya burada hayat hakkı tanımayan İngiltere, Fransa ile Faşoda'da çarpışmayı göze almıştı.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ H.Bayram SOY: Bu sonuç, Maxim makineli tüfeklerinin eseridir.

⁴⁰⁵ Gunther, a.g.e., s.20.

⁴⁰⁶ Hoagland, a.g.e., s.171.

⁴⁰⁷ Çaycı, s.93; Muddathir, Yüzbaşı Marchand komutasındaki 130 kişilik birlikten bahsetmektedir. A.g.e., s.27.

⁴⁰⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.424.

⁴⁰⁹ Yaramış, a.g.e., s.130.

⁴¹⁰ Orhonlu, a.g.e.,s.153; Muddathir, a.g.e., s.24; Çaycı, a.g.e., s.93-94.

Osmanlı-Mısır üst yönetimi Mehdi İsyani'nın Gordon'un yanlış, kasıtlı ve aşırı uygulamaları sonucu çıktığını anlamıştı.⁴¹¹ Amaç ise, Mısır ve Sudan'da Türk nüfuzunun zayıflatılmasını sağlamaktı. Mehdi İsyani'nın güçlenmesi bahanesiyle İngiltere, Gordon'a verdiği kesin talimat ile Hartum'un boşaltılması ve Mısır idarecilerinin Sudan'dan ayrılmalarını temin etmesini bildirdi. Bu tahliye kararının uygulaması için İngiltere tarafından Mısır yönetimine baskı yapıldı.⁴¹² Bu şekilde Sudan'daki Türk-Mısır nüfuzu azaltılacak, İngiltere bu boşaltılmış yere uygun zamanda gelerek hâkimiyeti altına alacaktı. Aynı zaman dilimi içinde benzer iki olay meydana geldi.⁴¹³

Mısır'da "Mısır, Mısırlılarındır"⁴¹⁴ diyen Arabi isimli subayın başlattığı hareket ile, "Sudan'da yabancı (gayrimüslim) idare istemiyoruz, İslam Devleti kurmalıyız" diyen Muhammed Ahmed.⁴¹⁵ İngiliz yönetimine karşı biri milli diğeri dini karakterli olan bu iki hareketin sonunda Mısır ve Sudan İngiliz sömürge yönetiminin parçası oldular. Mısır'da Arabi Ayaklanması ve Sudan'daki Mehdi Hareketi İngilizlere karşı, Somali'de Muhammed b.Abdullah Hasan'ın başlattığı mücadele de işgalci İtalyanlara karşı başlamış ancak başarıya ulaşamamıştı.⁴¹⁶ Mehdi ayaklanmasının çıkacağı bilinmesine rağmen Osmanlı siyasi nüfuzunu sarsabilmek ve güvenlik bahanesi ile İngiltere'nin Mısır ve Sudan'a yerleşebilmesini sağlamak için Sudan Valisi Gordon Paşa özellikle tedbir almamıştı. İngiltere, Mısır'a tamamen yerleştikten sonra bu bölgede sinsi ve sistemli çalışmalar ile Osmanlı etkisini kaldırmayı başardı.⁴¹⁷ Bu bölgelerdeki halklar ve yönetimler daha sonra da Osmanlı'yı kurtarıcı olarak beklediler, I.Dünya Savaşı başlaması ile ilan edilen Cihad-ı Ekber ile yardım edilmeye çalışılmışsa

⁴¹¹ Orhonlu, a.g.e., s.153; Veysel Akdoğan, "Sudan Mehdisi'nin İsyanına dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)", yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1993, s.41; Arslan, a.g.m., s.106; Yaramış, a.g.e., s.125.

⁴¹² Nour, İngilizlerin Sudan'da, a.g.e., s.121.

⁴¹³ Muddathir, a.g.e., s.20.

⁴¹⁴ "Mısır, Mısırlılarındır" sloganı Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal ettiği zaman ortaya attığı söylemdi. Bu nasıl bir riyakarlıktır ki hem ülkeyi işgal ediyorsun hem de sanki Mısırlıymış gibi milliyetçilik yapıyorsun. Amaç Osmanlı yönetimine karşı isyan çıkarmak, Türkler gidince nasıl olsa orayı işgal etmek kolay olacaktı. 300 yıldır orada olan Türklerin gönderilmesini de Mısırlılara yaptırmak. Mısır ne zaman Mısırlıların olmuştur ki: "Milattan (525) sene evvel Pers hükümdarı Kambiz zamanında Firavunlardan zapt edilen Mısır toprakları; 2475 sene başka milletlerin egemenliğinde kaldıktan sonra, 1956 yılında nihayet Mısırlılar tarafından yönetilmeye başlandı." Naci, a.g.e., s.50.

⁴¹⁵ Holt, Holy Families, a.g.e., s.10-11.

⁴¹⁶ Orhonlu, a.g.e., s.161.

⁴¹⁷ A.g.e., s.161.

da, İbn-i Haldun Mukaddime'sinde belirttiği gibi devletlerin de bir ömrü vardı ve Osmanlı da ömrünün sonuna geldiği için başarılı olunamadı.

Mısır'ı dolayısı ile Sudan'ı elde tutmak için asayiş sorunu bahanesi ile Mısır'a iyice yerleşen İngiltere, 3 Ocak 1883'te yayınladığı beyanname ile Mısır'da Osmanlı hükümlerini tanıdığını, fakat "lüzum gördüğü müddetçe" burada bulunacağını ilan etti.⁴¹⁸ Mısır ve dolayısı ile Sudan hukuken Osmanlı'ya bağlı olmakla beraber, fiili olarak İngiltere'nin idaresi altına girdi. Mehdi isyanından dolayı asayiş sorunu da bu fiili durumun devamını sağladı. Bu duruma ne Hıdiv yönetimi ne de Osmanlı fiili olarak engel olamadı.⁴¹⁹

Halifeliği de bünyesinde bulunduran Osmanlı sultanı geniş bir coğrafyada Müslümanları sömürge durumuna getirmiş olan İngilizler için tehlike oluşturuyordu. İslam Birliği⁴²⁰ (Pan-İslamizm) II. Abdülhamid dönemi ile özdeşleştirilmiştir. Müslümanların halife etrafında birlik oluşturması ve İngiliz emperyalizmine karşı toplu bir mücadele ihtimali İngiliz emperyalizmi için bitiş manasına gelmekteydi. İslam Birliği fikrini sulandırmak, Halife'yi itibarsızlaştırmak ve Halifelik Makamı'nın otoritesini sarsmak için uygun kişiler Mehdi olarak ortaya çıkmaları için gizlice desteklendiler. Bu dönemde özellikle Afrika'da çeşitli Mehdi hareketleri görüldü. Sudan'da Muhammed Ahmed, Somali'de Muhammed bin Abdullah Hasan gibi. Ayrıca Vehhabilik'de Arap yarımadasında İslam Birliği fikrini zayıflatan ve boşa çıkaran bir akım olarak İngiliz emperyalizmine karşı görevini yerine getiriyordu. Türk ve Arap halkları arasında derin tarihi ve dini bağların ne kadar güçlü olduğunu ve kendilerinin bu birlikteliği bozmaktaki başarısızlıklarını İngiliz ajanı Lawrence kendi kitabında⁴²¹ şu sözlerle itiraf etmişti: "Türk hâkimiyetinin Arab milli mevcudiyeti üzerindeki menfi tesirleri bahsinde bu kadar telkin himmetine ve Liderlerin bu hususta tatmin edilmiş

⁴¹⁸ Arslan, a.g.m., s.105-106, 114.

⁴¹⁹ A.g.m., s.108.

⁴²⁰ İslam Birliği (İttihad-ı İslam, Panislamizm), Hıristiyan Avrupa emperyalizmine karşı İslam Dünyası'nın gerilemesini durdurmayı amaç edinen bir hareketti. Temel hedefi Müslüman ülkelerin işgalini durdurmak, Arap topraklarını elde tutmak, mümkünse Halife'nin yönetiminde tek bir İslam devleti olarak bir araya toplamaktı. "II. Abdülhamid, Halife'yi Papa'ya benzeten Avrupa düşüncesinden yararlanarak Asya ve Afrika'daki Müslümanları çoğunu yönetimleri altına almış olan Avrupa Devletleri'nin nazarında etkisini arttırmaya çalıştı." Kürkçüoğlu, a.g.e., s.13-14; Philip K. Hitti, **The Arabs, A short Story**, Fifth Edition, Macmillan, London, 1968, s.58.

⁴²¹ **Seven Pillars of Wisdom (Bilgelik Yedi Sütunu)**.

olmasına rağmen, halk tabakasında Türklere karşı olan muhabbet ve itimadın sarsılmamış olması mütarekeden sonra bile devam etti.”⁴²²

Mehdi hareketi, görünüşte dini yaşayıştaki bozulma⁴²³ ve İngiliz emperyalizmine karşı bir hareket olarak başlamış ise de aslında çok değişik sebepleri olan bir hareketti. Mehdi hareketinin yıkıcı sonuçları hem Mısır hem de Sudan için büyük oldu.⁴²⁴ Mehdi hareketinden önce 8,5 milyon kişi tahmin edilen Sudan nüfusunun 3,5 milyon kadarı kıtlık ve hastalıklardan, üç milyon iki yüz elli bin kadarı da iç savaş ve cephelerde hayatını kaybetmiştir.⁴²⁵ On sekiz yıllık Mehdi döneminde yalnız Kuzey Sudan nüfusunun üçte biri şiddet, kıtlık ve hastalıklardan dolayı ölmüştü.⁴²⁶ Bu durum Darfur için de benzer sonuçlara sahipti. 1874 yılı Ocak-Temmuz aylarında Darfur’da bulunmuş olan Alman seyyah Gustav Nachtigal toplam Darfur nüfusunu üç milyon beş yüz bin (3,5 milyon) olarak hesap etmişti.⁴²⁷ Ömer Kamil’in 1888 basımlı, Mehmed Muhsin’in 1896 basımlı kitaplarında⁴²⁸ Darfur nüfusu bir milyon beş yüz bin (1,5 milyon) olarak verilmektedir.⁴²⁹ İngiliz müstemleke general-valisi Reginald Wingate ise, 1916 yılında Ali Dinar’ın şehit edilmesi sonucu Darfur’u işgal ettiği zaman Darfur Sultanlığı’nın nüfusunun bir milyon’un altında olduğunu kaydetmiştir.⁴³⁰ Wingate, 1914-1919 yıllarına ait raporunda Sudan’ın hesaplanan nüfusunu 1914 yılı için dört milyon olarak vermiştir.⁴³¹ Kırk iki yıllık (1874-1916) süre zarfında kuraklık, kıtlık⁴³² ve nüfus hareketlerine benzer insani ve doğal felaketler sonucu⁴³³ iki milyon beş yüz bin’den (2,5 milyon) fazla nüfus sadece Darfur’da azalmıştır. Nüfustaki yaklaşık dörtte üçlük bir azalmayı ifade eden bu tablo korkunç bir insani dram manasına gelmektedir. Mehdi döneminde Darfur’da görev yapan Valilerin halk üzerindeki baskıcı yönetimi de

⁴²² Cemal Kutay, **Lavrens’e Karşı Kuşçubaşı**, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1965, s.168.

⁴²³ Maliki mezhebinin geniş yorumuna karşın Batı tarzı kurumlar İslam’da Reform olarak adlandırılmıştı.

⁴²⁴ Muddathir, a.g.e., s.18; ed. Hill, *The Sudan Memoirs*, a.g.e., s.169.

⁴²⁵ Akdoğan, a.g.e., s.42; Hillelson, a.g.e., s.781.

⁴²⁶ Mamdani, a.g.e., s.142.

⁴²⁷ O’Fahey, *The Darfur*, a.g.e., s.5.

⁴²⁸ Muhsin, a.g.e., s.367.

⁴²⁹ Bu rakamın 700.000 kadarı Fur’lar, 500.000 kadarı Araplar, kalanı da Tekruriler ile Fellahlardan oluştuğunu kaydetmiştir. Kamil, a.g.e., s.27.

⁴³⁰ O’Fahey, *The Darfur*, a.g.e., s.6.

⁴³¹ Daly, a.g.e., s.17.

⁴³² 1908 yılındaki kuraklık ve 1913 yılındaki büyük kıtlık Sudan ve Darfur’u derinden sarstı.

⁴³³ Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.43.

bilinmektedir. Ali Dinar döneminde nispi bir istikrar dönemi olduğuna göre bu kayıplar çoğunlukla Mehdi döneminde vuku bulmuştur.

Bu hareket Sudan halkını milli duygular etrafında birleştirerek bir devlet olma bilincini aşılamanın ötesine geçememişti. Mehdi hareketinin temel fikrini oluşturan Müslüman Devletin gayrı-Müslimlerce yönetilmesine itiraz, Sudan'ın İngiliz yönetimine geçmesi ile tam tersi bir şekil almıştır. Böylece Sudan Müslüman Türk yönetimi yerine sömürgeci İngiliz yönetimine geçti. Cihad diye yola çıkıldı, ancak tersi sonuç alındı. Bu da İngiliz siyasetinin maharetle yaptığı bir şeydir. Hatta İngiliz emperyalist yönetimi "İkinci Türkiye Dönemi" olarak isimlendirilerek Sudan, İngilizler tarafından sömürülürken, oluşacak tepkiler Türklere yönlendirildi. Zihinlere de kötü Türk algısı yerleştirilmeye çalışıldı.

Mehdi yönetimi boyunca Sudan'da katı bir merkezîyetçilik idaresi kuruldu. Binlerce yıllık tecrübe ve gelenek ile oluşmuş Türk idari sistemindeki merkezîyetçilik anlayışı ile devlet tecrübesinden yoksun kişilerce Mehdi döneminde uygulanan aşırı merkezîyetçi/despot yönetim arasında ciddi farklar vardı. Türk döneminde merkezîleşme yerleştirilirken eski yapılardan da yararlanılmıştı. Func Sultanlığı yıkılınca, Sultan VI. Bedi vali olarak hizmet etmiş, kabile liderleri merkezî idare çatısı altında çoğunlukla da kendi bölgesinde yönetime katılmıştı. Mehdi döneminde ise kendilerine karşı gelebilecek herhangi bir güç odağı, bunlar ister kabile lideri isterse şeyhler olsun, şiddetle bastırıldı. Kabile yaşamı ve tarikat düzeni parçalandı, katı bir merkezîleşme kurulmaya çalışıldı. İngiliz işgal döneminde ise bu uygulama tersine çevrildi.

"Mehdi hareketi ve devlet krizi boyunca (1881-1898) Sudanlı Müslümanların birçoğu, belki de ekseriyeti birtakım inançlarını, ibadetlerini ve tarikat bağlarını, Mehdi'ye duydukları inanç uğruna, "askıya aldılar." Kitchener ve onun savaş makinesi tarafından Mehdiyye'nin heyecanının yerle bir edilmesiyle, kesinlikle eskisi gibi olmasa da usulca önceki durumlarına geri döndüler."⁴³⁴ Mehdi hareketi süresince askıda kalan İsmailiyye tarikatının şeyhi olan Muhammed el-Mekki, süreçte Halife Abdullahi'nin danışmanı olarak hizmet etmiş ve 1898'deki Kereri savaşından sonra tarikatını yeniden

⁴³⁴ O'Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.97.

canlandırmak için sessizce memleketi Kordofan'a dönmüştü.⁴³⁵ “Yine ilgi çekici olan bir husus da, Mehdi ve Halife'nin etrafındaki kilit noktadaki entelektüellerin bir kısmının, Mehdi devletinin İngilizler tarafından 1898'de yıkılmasıyla nasıl da kolay bir şekilde bağlılık değiştirdikleridir. Mesela, Mehdiyye yönetimi boyunca sekreter veya kadı olarak görev yapan Haşimab ailesinden Ebu'l-Kasım b. Ahmed b. Haşim (ö. 1934) ve kardeşi et-Tayyib (ö. 1924) yeni kâfir rejime sadakatle hizmet etti, tıpkı Müddessir b. İbrahim el-Haccaz (ö.1937) ve kadı Hasan el-Abbadi gibi.”⁴³⁶ Müddesir daha sonra Sudan'da Efendi İslam/İlimli-Uysal İslam (yani devrimci olmayan, güvenli İslam) için İngilizlere hizmete devam etti.⁴³⁷ İngilizlere hizmette sınır tanımayan Müddesir, Halifeliğin ilgasından sonra İngilizlerin öncülüğü ile Güvenli İslam Stratejisi oluşturmak için “Haziran 1926 tarihinde Mekke'de düzenlenen İslam Dünyası Kongresi'nde aktif heyet olan “Ulema Kurulu'nun bir üyesi”⁴³⁸ de oldu.

Bu durumu 13 Mart 1916 tarihinde Enver Paşa'ya hitaben bir mektup gönderen Darfûr Sultanı Ali Dinar tarif etmiş idi: Sultan mektubunda “Sudan'da gittikçe durumu kötüleşen Müslümanların hepsinin (bütün Darfur'luların) Cihad yapmayı arzuladığını ve lanetmiş köpekler olarak gördüğü İngiliz ve Fransızların Sudan'daki Müslümanları küfre sevk ederek Hıristiyanlaştırdığını anlatmaktaydı. Sudanlı Müslümanlar artık Hıristiyanlığa geçmiş ve onların faaliyetlerini destekliyorlardı. Darfûr dışında hakiki Müslüman kalmadığını, kendi içlerinden bile bir kısmının İngilizlerin tarafına geçtiğini, ama cihada devam ettiklerini bildirmekteydi.”⁴³⁹

Ancak Ali Dinar, belki de Darfur'lu olması hasebiyle, bunlardan farklı olarak ne Mehdi hareketini tam destekledi, ne de Sudan'ın işgalinden sonra İngilizlere hizmet etti. Bilakis Mehdi hareketinin yanında (Abdullah Teaişi zamanında) zorunlu bulunmuş, İngiliz emperyalizmine karşı da ölene kadar mücadele etmiş idi.

⁴³⁵ A.g.m., s.111.

⁴³⁶ A.g.m., s.108-109.

⁴³⁷ A.g.m., s.109.

⁴³⁸ A.g.m., s.109.

⁴³⁹ Kavas, Osmanlı-Darfur, a.g.m.

1.7.MISIR-İNGİLİZ ORTAK YÖNETİMİ (CONDOMINIUM)

Sudan'daki Mısır etkisinden dolayı İngiltere, işgal gücü gibi görüntü vermemek için 19 Ocak 1899'da iki devletin ortak yönetimi olan "condominium" dönemini başlattı. Ülkenin resmi adı da "İngiliz-Mısır Sudanı" olarak değiştirildi ve 1956 yılındaki bağımsızlığa kadar da böyle kaldı. Osmanlı Devleti, Sudan'daki bu İngiliz-Mısır ortak yönetimini tanımadığını ilan ederek, İngiltere'yi protesto etti.⁴⁴⁰ Fransızların Vaday ve Güney-batı Sudan taraflarına ilerlemesi⁴⁴¹ ile II.Abdülhamid, bu bölgedeki Osmanlı "*hukuk ve menfaatinin korunmasını*" ve "*o havalideki memalik-i İslamiye'nin yed-i ecanibe geçmemesi esbabının istihsalı*"nin sağlanmasını istemişti.⁴⁴² Bu irade bize göstermektedir ki: Osmanlı devleti, İngiliz-Mısır ortak yönetiminde olsa dahi Sudan'ın hukuken kendi toprağı olduğunu beyan ve ilgisinin devamını ilan etmektedir. Osmanlı Devleti 1898-1899 tarihinde kurulan İngiliz-Mısır ortak yönetimini tanımamış ve bunu da İngiltere'ye karşı protesto etmiştir. Uluslararası hiçbir antlaşmada, Sudan'daki hâkimiyetine zarar verecek bir kararı hukuki olarak kabul etmemiştir.⁴⁴³ Osmanlı fethettiği yerleri birer vatan parçası olarak gördü ve her karış toprağını binlerce şehidin kanı ile yıkamadan terk etmedi. Hâlbuki İngilizler işgal ettiği yerleri vatan olarak görmediği için, gider geliri aştığında bütün sömürgelerinden çekilmişlerdi.⁴⁴⁴ Bunun yanında Osmanlı Devleti Afrika'daki İslam topraklarının emperyalist güçlerin eline geçmemesi için de önlemler almaya çalışmaktaydı.⁴⁴⁵ İslam topraklarını koruyup, üzerinde yaşayan Ehli Müslim'in haklarını da Osmanlı Sultanı ve Müslümanların Halifesi olarak savunmaya azami gayret göstermiştir.

Sudan'ın egemenliği gibi önemli bir konuyu İngiliz-Mısır Ortak Yönetim Antlaşması ortada bırakmıştı.⁴⁴⁶ Sudan'a kim müdahale etmişti. Eğer Mısır ise, o zaman eski dönem geri geliyor demektir ki, Osmanlı-Mısır yönetimi tekrardan tesis ediliyor manası

⁴⁴⁰ Arslan, a.g.m., s.108, 115.

⁴⁴¹ Spaulding ve Kapteijns, a.g.e., s.30.

⁴⁴² Arslan, a.g.m., s.109; bakınız arşivden nakleden Arslan: 10 Teşrinisani 1315 /22 Kasım 1899 tarihli irade-i hususiye; BOA, İrade-i Hususiye, 1317.B.18, no:48.

⁴⁴³ A.g.m., s.115.

⁴⁴⁴ Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu III**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2003, s.1

⁴⁴⁵ Arslan, a.g.m., s.109.

⁴⁴⁶ Ataöv, a.g.e., s.76; bakınız nakleden Ataöv: Mekki Shibeika, **British Policy in the Sudan:1882-1902**, London, 1952; Mekki Shibeika, **The Sudan in the Century:1819-1919**, Cairo, 1947.

çıkıyor. Böyle bir hukuki sonuç İngiliz çıkarları için mantıklı değildi. Ancak egemenlik İngiltere de olursa da buna Mısır, Sudan, Osmanlı Devleti ve Fransa ile Avrupa Devletleri hemen karşı çıkacaklardı.

Antlaşmada işgal kuvvetlerinin hukuki durumu hakkında bir şey söylenmiyordu.⁴⁴⁷ Osmanlı Devleti, Mısır yönetimini öne sürerek Sudan'da hâkimiyet kurmak isteyen İngiltere'nin yapmış olduğu düzenlemelerin hiç birini kabul etmemiş ancak imkânsızlıklar yüzünden de her hangi bir karşı harekette bulunamamıştı.⁴⁴⁸ İngiltere, Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'nda kendisine savaş açınca (6 Kasım 1914), Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ı resmen işgal etti. Osmanlı Devleti ise bu ilhakı ve İngiltere tarafından yapılan bütün antlaşma ve kayıtları geçersiz olarak ilan etti.⁴⁴⁹

Abdurrahman El-Mehdi, I. Dünya Savaşı ve Cihad ilanı sırasında İngilizleri desteklemiş, Osmanlı yönetimine karşı beyanatları ile İslam Birliği fikrini zedeleyici hareketler içinde bulunarak İngiliz yönetimi altında büyük toprakların sahibi olmuş, işgal yönetimi altında Mehdi hanedanlığını kurarak Sudan'da Mirganiler ve Hatmiye tarikatının politik ve dini dengeleyicisi olmuşlardı.⁴⁵⁰ Ensar cemaatinin imamı ve Ümmet Partisi'nin lideri olan Sadık el-Mehdi, Muhammed Mehdinin torununun çocuğudur.⁴⁵¹ Hatmiye, Arabistanlı bir aileye mensup olmakla birlikte köken itibariyle Orta Asyalı olan Muhammed Osman el-Mirgani (1793–1853) tarafından kurulan bir tarikatır.⁴⁵² Bu tarikat ne Osmanlı-Mısır idaresine karşı çıktı ne de Ensar güçleri ile birlikte İngiliz işgal yönetimine karşı savaştı.⁴⁵³ Mehdi döneminde zulüm ve baskılara maruz kaldıklarından İngiliz-Mısır ortak yönetimine de ses çıkarmadılar. Bu nedenle 1916 yılında liderleri Ali el-Mirgani İngiltere tarafından şövalye ilan edildi.⁴⁵⁴ Sudan'ın ilk başbakanı ve Ulusal Birlik Partisinin lideri olan İsmail el-Ezheri de Hatmiye kökenliydi. Mehdi taraftarlarının ismi olan Ensar daha çok kırsal kökenli, Mirganilerin

⁴⁴⁷ A.g.e., s.77.

⁴⁴⁸ Arslan, a.g.m., s.110

⁴⁴⁹ A.g.m., s.110.

⁴⁵⁰ Hoagland, a.g.e., s.176; Mamdani, a.g.e., s.171.

⁴⁵¹ Abdullahi A. Gallab, **The First Islamist Republic**, Ashgate, England, 2008, s.1.

⁴⁵² Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.465.

⁴⁵³ Hoagland, a.g.e., s.176.

⁴⁵⁴ A.g.e., s.176.

Hatmiye hareketi ise daha şehirli⁴⁵⁵ politik ve dini yapı olarak günümüzde varlıklarını halen devam ettirmektedirler.

İngiliz işgali ve yönetimi devam etmesine rağmen bu döneme “İkinci Türkiye Dönemi” denilmiştir. İsmen Türk dönemi, fiilen de İngiliz emperyalist yönetimi hâkimdi. Karşı devrim süreci başlamıştı. Eskiye dönük ve İngiliz işgal yönetimine zararı dokunacak ne varsa ortadan kaldırılmaya başlandı. Sömürgeciler üst kademelere de kendi vatandaşlarını yerleştirdi. Vilayet sınırlarını değiştirip her vilayetin başına İngiliz vali ve her ilçenin başına da İngiliz kaymakam koydu.⁴⁵⁶ Sömürge valisi Wingate’in 1914-19 yıllarını kapsayan raporuna göre Sudan sömürge yönetiminde yaklaşık 110 tane İngiliz subay ve memur görev yaparken düzenli birliklerin gücü ise 14 bin kadardı.⁴⁵⁷ Güney Sudan’a giriş-çıkışları ve Arapçayı yasaklayıp, İslami eğitim kurumlarını kapattılar. Güney Sudan’ın ayrılıkçı fikirlerinin gelişmesi için uygun ortamlar oluşturdular. Viktorya Gölü’ne kadar genişleyen Sudan topraklarını İngiltere 1894 yılında bölerek Uganda devletini kurdu. Ekvator eyaletinde İbrahimiyye adlı şehrin de ismini Nimule olarak değiştirerek Uganda’ya bağladı.⁴⁵⁸

İşgal yönetimine karşı gelebilecek ortam ve yapılanmaları zayıflattılar. Türk döneminde uygulanan, Mehdi döneminde ise aşırı şeklini alan “merkeziyetçi yapı”yı yıkarak, Sudan’ı zayıflatmak için, Türk dönemi öncesindeki “kabile tarzı” idari yapıya döndürdüler. Feodaller, kabile reisleri ve kendilerine hizmet edebilecek uygun din adamları ile işbirliğine girdiler.⁴⁵⁹ “Dolaylı yönetim” (indirect rule) sistemi uygulanarak Baggara, Hasaniye, Kababiş ve Şükriye kabileleri konfederasyonu kuruldu, Darfur, Takali ve Sinnar sultanlıklarının kalıntıları da korundu.⁴⁶⁰ Mehdilik fikirlerinin tekrar yeşermemesi için askıya alınan Tarikatlar serbest bırakılarak teşvik edildi.⁴⁶¹ Ensar ve eski Mehdi yönetiminin memurlarının bazısı tutuklandı, bazısı faaliyetleri kısıtlanarak

⁴⁵⁵ A.g.e., s.178.

⁴⁵⁶ Ataöv, a.g.e., s.77.

⁴⁵⁷ Daly, a.g.e., s.17.

⁴⁵⁸ Mahmut Cuhha, “Mahmut Cuhha’nın Konuşması”, **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001)**, İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.201

⁴⁵⁹ Ataöv, a.g.e., s.77.

⁴⁶⁰ A.g.e., s.78.

⁴⁶¹ O’Fahey, Askıya Alınmış, a.g.m., s.111.

ev hapsine kondu, bir kısmı ise işbirlikçi oldu,⁴⁶² mücadeleye devam edenler ise öldürüldü. Bu nedenle Sudan’da bağımsızlığa kadar her hangi bir ayaklanma ve isyan oluşamadı. Bunun tek istisnası ise Darfur ve sultanı Ali Dinar’dı.

1.8. DARFUR SULTANI ALİ DİNAR

Darfur’da mahalli Fur Sultanlığı’nın ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte 1650’li yıllarda Süleyman Solong (1650-1680) tarafından kurulmuştu.⁴⁶³ Müslümanlığı ilk kabul eden Fur Sultanı Süleyman Solong ⁴⁶⁴ aynı zamanda hem Fur Sultanlığını hem de Keyra Hanedanlığı’nı Merre Dağı’nda (Cebel Merre) kurdu.⁴⁶⁵ Fur hanedanlığının ismi ve ilk sultan olan Süleyman’ın lakabı Solong kelimesi Fur dilinde “Arap olan” anlamına gelmesine rağmen bu soy olarak Arap olmasından ziyade, Müslümanlığı kabul etmesi veya Araplarla evlenmiş olmasından dolayı verilmiş bir isimdir.⁴⁶⁶ Sultanlığın kurulduğu alan daha önce Daju ve Tunjur hanedanlıklarının egemenliğindeydi.⁴⁶⁷ Ancak Furlar, Biladussudan’daki siyahî kavimlerden gelmelerine rağmen soylarının kimlere dayandığı tam olarak bilinmemektedir.

Hanedanlığın kurulduğu zamanda nüfusun az, etkilerinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ilk dönemlerde barış ve birlikte yaşam kültürü çerçevesinde yayılmacı bir siyaset izleyerek Merre Dağı’ndan düz ovalara, daha sulak ve verimli topraklara ve ticaret yollarının geçtiği bölgelere doğru etkilerini genişlettiler.⁴⁶⁸ Bu dönemde başlayan merkezileşme *hakura* sistemi ile kurumsallaştırıldı. Fur (Keyra) Hanedanlığı’nın etkisi arttıkça bölgede İslamiyet’te yayılmaktaydı. İslamiyet’in geniş sahalara yayılması mülkiyet sisteminin geliştirdi, yeni idari şekillerin kurulmasını sağladı, yöneticilerin mevkilerini İslami terimlerle yeniden ifade etti ve Araplaşmaya

⁴⁶² Daly, a.g.e., s.17.

⁴⁶³ Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.40.

⁴⁶⁴ Tarig Muhammed Nour, “Birinci Dünya Savaşında Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898-1916)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 61, Cilt: 21, Mart 2005,s.370; bakınız Holt’tan nakleden Nour: P.M.Holt, **A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanete to the Present Day**, London, 1961, s.26.

⁴⁶⁵ Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.40.

⁴⁶⁶ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.369.

⁴⁶⁷ Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.40.

⁴⁶⁸ A.g.m., s.40.

sebebiyet verdi.⁴⁶⁹ Araplaşma da ticaretin gelişmesini ve merkezi devlet yapılanmasını sağladı.⁴⁷⁰ 17. Sultan Muhammed Tayrab, Func Sultanlığı'ndan Kordofan'ı alarak topraklarını doğuda Nil nehrine kadar genişletti.⁴⁷¹ Ancak toprakları genişletip etki alanı artmasına rağmen nüfus azlığı sorun olmakta idi. Ticaretin, sanatın, dini ve ilmi birikimin artması için batı Afrika'dan, Nil Vadisi'nden ve çöl taraflarından insanların Fur Sultanlığı'na yerleşmeleri teşvik edildi. Din adamları, âlimler, tüccarlar ve daha iyi yaşam şartları arayan insanlar buraya yerleşmeye başladılar.⁴⁷² Özellikle *hakuralara* yerleşilmesi merkezileşmeyi, Araplaşmayı, İslamlaşmayı ve etki sahasını arttırıp merkezi idari otoritenin sağlamlaştırılarak toplumsal kabulünü meşrulaştırdı.

Merkezileştirmenin esas yapı taşını oluşturan *hakura*,⁴⁷³ sistemi Keyra Hanedanlığı'nın ikinci yöneticisi olan Sultan Musa Ibn Süleyman (1680-1700) zamanında uygulamaya başlanan ve yönetici tarafından yasal ve resmi akid ile sınırları belirlenerek bağışlanan arazi tahsis sistemiydi.⁴⁷⁴ Birçok *hakura* çeşidi vardı ancak bunlar üç ana grupta sınıflandırılmıştı. Birincisi grupta üst düzey idareci ve askeri komutanların sahip olduğu *hakura*'lardır ki bunlara sahip olanlar aynı zamanda çiftçilerden öşür, vergi ve diğer haraçları topluyordu. İkinci grup ise çoğunlukla batı Afrika taraflarından gelen din adamları ile onların etrafında ve peşinden gidenlere vergi ve diğer hükümlülüklerden muaf olarak verilenlerdi. Üçüncü grup *hakura* ise önemli aşiret önderlerine veriliyordu. Bunları kullanım hakkı süresinin belirlenmesinde yaptıkları hizmet ve desteklerinin önemli rolü vardı. Bunun da iki çeşidi vardı: İdari *hakura*, aşiretin sahip olduğu mülkiyet üzerinde önderlerin var olan kontrolünü resmi olarak onaylarken, imtiyazlı *hakura* bu önderlere ferdi imtiyaz şekilleri kurulması için ayrıcalık veriyordu.⁴⁷⁵

1821'de Mehmet Ali Paşa Sudan'ı ele geçirdiğinde Fur Sultanlığının başında Ali Dinar'ın dedesi olan Solong hanedanlığının 25. sultanı, Sultan Muhammed El-Fazıl

⁴⁶⁹ Mamdani, a.g.e., s.120.

⁴⁷⁰ A.g.e., s.119.

⁴⁷¹ Abdul-Jalil, Mohammed, and Yousuf, a.g.m., s.40.

⁴⁷² A.g.m., s.41.

⁴⁷³ Arapça bir kelime olan *Hakura*'nın çoğulu *Havakir*'dir.

⁴⁷⁴ Mamdani, a.g.e., s.115.

⁴⁷⁵ A.g.e., s.116-117.

vardı.⁴⁷⁶ Ancak Mehmet Ali Paşa Darfur'u ele geçirmek için herhangi bir teşebbüste bulunmadı.

Köle tüccarı Rahme Mansur El-Zubeyr (Zübeyir Paşa), 24 Kasım 1874 Manvaşi savaşında Fur Sultanı İbrahim'i yenerek Fur Sultanlığını fiilen bitirdi ve Darfur ilk defa Mısır Sudan'ı topraklarına katılarak Vilayet (Müdiriyet) yapıldı. Bu savaşın sebebi Zübeyir Paşa'nın Mısır'a gönderdiği köle kervanları için Fur Sultanı İbrahim'den talep ettiği zahirenin verilmemesi ve köle kervanlarına gerekli korumanın sağlanmaması idi.

Köle ve fildişi ticareti yapmak amacı ile Bahrül Gazel ile Yukarı Nil taraflarına uzun süreden beri seferler yapılmaktaydı. Ateşli silahların vermiş olduğu üstünlük ile daha sonra buralar fethedilerek askeri güçler konuşlandırıldı. Dim ve Zerabe denilen korunaklı ticaret mahalleri oluşturuldu. Kordofan'daki Celiyin kabilesinden⁴⁷⁷ olan Zubeyr Rahme, Bahrül Gazel'i kendi eyaleti yaptı ve buraya Vali oldu. Daha sonra da askeri ve mali gücünü kullanarak ticaretinin devamını sağlamak için 1874 yılında Darfur Sultanlığını ele geçirdi.

Ancak savaştan sonra hanedan üyeleri Cebel Merre dağına çekilerek gizli sultanlıklarını devam ettirdiler. İlk gizli Sultan Hisabullah b.Muhammed Fazıl, ikinci gizli sultan kardeşi Buş idi. İsyan edince Zübeyir'in oğlu tarafından öldürüldü. Üçüncüsü Muhammed Fazıl'ın torunu Harun 1880 yılında Nur Bey Muhammed tarafından öldürüldü. Yerine Muhammed Fazıl'ın başka bir torunu olan Abdullah Dud Bence gizli sultan oldu.

1882'de Mısır'ın işgali ile Darfur, Mısır'dan alınarak İngiltere'nin Sudan sömürgesine bağlandı. Mehdi isyanı başlayınca gizli sultan Abdullah Dud Bence'de Mehdi tarafına geçerek bağımsızlık elde edeceği umuduna kapıldı.⁴⁷⁸ Ancak Mehdi'nin halifesi olan Abdullah, Fur hanedanı mensuplarını Umdurman'da mecburi ikamete tabi tutması ve Darfur'dan uzaklaştırması ile hanedan üyeleri hayal kırıklığına uğradılar.

⁴⁷⁶ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.372.

⁴⁷⁷ MacMichael'in tasnifine göre Sudan Arapları başlıca iki gruptan oluşmuştur. Celiyin-Denakle gubu ki bunlar sahil kabilelerinin çoğu ile Kordofan'ın yerleşik nüfusunun ekserisini oluşturur. Diğer grup ise Cuheyne'dir ki Baggara'lar ile Abbala'ların çoğunu kapsar. Hillelson, a.g.e., s.777.

⁴⁷⁸ Kavas, Osmanlı-Darfur, a.g.m.

Hanedandan birini sultan olarak tayin ettiler fakat bunlar halife Abdullah'ın yanında zorunlu ikamete mecbur ediliyordu. Darfur'a gitmeleri engelleniyordu. Ancak zorunlu ikamete tabi tutulan bu hanedan üyeleri fırsat bulunca da halife Abdullah'ın yanından kaçma teşebbüsünde bulunuyorlardı. Mehdi'nin komutanlarından olan ve daha sonra Darfur valisi olan Muhammed Halid Zugul, Darfur'dan ayrıldıktan sonra Fur hanedanlığının burada yeniden kurulmasını engellemek için Darfur'u kendilerine bağlı valiler ile yönetmeye başladılar.

Muhammed Fazıl'ın torunlarından olan ve Ebu'l Hayrat'ın 1889 yılında öldürülmesiyle Darfur'un son gizli sultanı olan Ali Dinar İbni Zekeriya ibni El-Sultan Muhammed El-Fazıl, Kereri savaşından sonra yanındaki 300 silahlı askeri ile Darfur'a hareket etti. H. Kitchener, Ali Dinar'dan çekindiği için hanedan üyesi Emir İbrahim Ali'yi Darfur'a yollamıştı.⁴⁷⁹ Ancak Ali Dinar erken davranarak Darfur'a ulaştı ve El-Faşir'i⁴⁸⁰ olarak kendini sultan ilan etti. Böylece de Fur hanedanlığını yeniden tesis etmiş oldu.

Darfur'un Sudan merkezi idaresinden yönetilemeyeceğini düşünen H. Kitchener, güzellikle Ali Dinar'ı iknaya çalıştı. Ali Dinar'a yapılan teklife göre Sultan olarak tanınacak, iç işlerinde bağımsız ancak dış işlerinde Hartum yönetimine bağlı olacaktır. Bir nevi valilik pozisyonu teklif ediliyordu. Buna karşılık Faşir'de bir tane İngiliz müşavir olacak, İngiliz hâkimiyetinin simgesi olarak İngiliz ve Mısır bayrakları Faşir'e asılacak ve Hartum'a vergi verilecekti. Bağımsızlık için uğraşan Ali Dinar bir miktar vergi vermeyi kabul etti ise de hiçbir zaman ne İngiliz-Mısır bayrağı dikti ne de yanına müşavir kabul etti. Ancak vergiyi I.Dünya Savaşı başlayıncaya kadar verdi. Hartum yönetimi de şartlar gereği bu duruma fazla ses çıkaramadı. Çünkü Mehdi döneminden sonra Sudan'da idari ve askeri olarak yapılanmasını tamamlamaya çalışmaktaydı.⁴⁸¹

İngilizler Sudan'ı işgal ederken, Fransızlar da Çad'ı işgal etmişti. Ali Dinar, batı taraflarında Fransız baskısı hissetmeye başlamıştı.⁴⁸² Fransızların 1909 yılında Vaday

⁴⁷⁹ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.372.

⁴⁸⁰ Hükümdarın sarayına nispet olarak "El-Faşir" diye isimlendirilmiştir..Kamil, a.g.e., s.30.

⁴⁸¹ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.375.

⁴⁸² Spaulding ve Kapteijns, a.g.e., s.34.

Sultanlığını, 1911 yılında Dar Masalit'i işgali İngilizleri de endişelendirdi. Ali Dinar, Fransızlara karşı denge unsuru olarak İngilizleri de fazla dışlamak istemiyordu. Ancak Fransız baskısına karşı İngilizlerden istediği desteği de bir türlü alamıyordu. Çünkü Çad ile Darfur arasında hala sınır tam belli değildi. Fransa ile İngiltere, 14 Haziran 1898 tarihinde aralarında imzaladıkları antlaşma ile İngiliz sömürge bölgesi ile Fransız sömürge bölgesini⁴⁸³ “...hatt-ı hudut Veday Krallığı (ile) Darfur eyaletinin 1882 tarihindeki hududu”⁴⁸⁴ olarak belirlemişlerdi. Ali Dinar bağımsızlığını ilan ederek tam sınırlarını belirlememişti. Fransa Veday Sultanlığını işgal edince Fransızlardan kaçarak Darfur'a gelen Veday halkı hem Darfur'da sorunlara neden oluyor, hem de Fransa Darfur'dan Vedaylıları bahane ederek toprak talebinde bulunuyordu.⁴⁸⁵ İki sömürge güç arasında sıkışıp kalan Ali Dinar çıkış yolu arıyordu. Paylaşımında Darfur'un İngiliz tarafına düştüğünü bilen Ali Dinar, Osmanlı Devleti ile ilişki kurmaya çalıştı. Çünkü İngiltere Darfur'u resmen işgal için fırsat kolluyordu. Fransa'da İngilizleri buna zorluyordu.⁴⁸⁶

Fransızların Çad'da Tama sultanlığına karşı yaptıkları saldırılar sonucu Darfur'un batısında sorunlar çıkmaya başladı. Ayrıca İngilizlerin teşviki ile Baggara Kabilesi Darfur'daki bazı bölgelere saldırarak huzursuzluk çıkarıyorlardı. İki taraftan sıkıştırılan Ali Dinar rahat bırakılmıyordu. Buradaki yetkililere açık bir İngiliz düşmanlığı ile yazdığı mektuplarda emperyalistlerle işbirliği yaptıkları için kâfir olduklarını beyan ediyordu. Bu gibi olumsuzluklara rağmen Ali Dinar zamanında Darfur'da nispeten huzurlu bir ortam oluştu.

İngilizler henüz işgal edemeyeceklerinden dolayı en azından bayrak dikme hususunda baskı yapmakla beraber, şartlar oluşmadığı için Ali Dinar'ı bir süre rahat bıraktılar. Bu sırada Ali Dinar da idari ve askeri yapılanmasını sağlamlaştırmıştı. Kabile tarzı idareleri erozyona uğratarak arazi (hakura), idari (magdume) ve inanç (İslam) sistemlerinin

⁴⁸³ İngiliz ve Fransız sömürge bölgelerini belirleyen antlaşmalar ve sınırlar ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız, Armaoğlu, a.g.e., s.422-423, 426.

⁴⁸⁴ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.376; bakınız arşivden nakleden Nour: 21 Mart 1899 tarihli Hariciye Nezaretinde tercüme edilen antlaşma metni, BOA, HR.SYS.nr.1004, dosya 28, s.1.

⁴⁸⁵ A.g.m., s.376.

⁴⁸⁶ A.g.m., s.377.

karşılıklı etkisinin birleşmesinden oluşan bir yapı tesis etti.⁴⁸⁷ Merkezileşme ve merkezi bir idare kurma, güçlü yapıyı ifade etmekteydi. Kabileleşme ise zayıf ve güçsüz bir bünye demektir. Türk Dönemi'nde Sudan, Ali Dinar zamanında Darfur merkezileşmeyi tesise çalışırken, İngiliz işgal yönetimi ise Sudan'ı kabileleştirmeye çalıştı. Toplumunu parçalara (kabilelere) bölerek, merkezi bir otoritenin, gücün, direncin oluşması baştan engellendi. İdareye karşı ayaklanmaya meydan verebilecek ortam baştan bitirildiği için de işgal yönetimi sırasında hiçbir ayaklanma olgunlaşamadı.

İngilizler, Mehdi devletinin bakiyesini temizleyip, Sudan'a tam olarak yerleşince Ali Dinar'a karşı hazırlıklar başladı. İngilizler için harekât vakti, Ali Dinar'ın yazdığı ve kendisi ile Sultanlığını tanıttığı kitabı "El-Umran" ın basılması teşebbüsü oldu. İngilizler 1912 yılında kitabın Kahire'de basılmasına engel oldular.⁴⁸⁸

Avrupalı sömürgeci güçler Ali Dinar'a rahat vermeyeceklerdi. Ali Dinar da bunu biliyordu. Emperyalist güçlerin Afrika'da (aslında dünya'nın hiçbir yerinde) bağımsız ve milli bir devlete tahammülleri yoktu.⁴⁸⁹ Ali Dinar, Mehdi hareketi zamanında olayların az çok içindeyken aslında bir şeyin farkına vardı. Mehdi yönetimi yalnızdı. Hiçbir destekleyeni ve yardım edeni yoktu. Siyasi ve ekonomik destek olmadan bir devletin yaşayamayacağını anlamıştı. Ali Dinar işbirliğini ancak Osmanlı Devleti ile yapabileceğinin de farkındaydı.

Hem İslam birliği adına hem de siyasi sebeplerle Osmanlı Devleti ile temas kurmaya çalıştı. İlk temasların 1909 yılında başladığını görüyoruz.⁴⁹⁰ Ali Dinar hac vazifesi için Hicaz'a giden Şeyh Simavi Efendi'yi Hicaz valisine göndererek Osmanlı Devletine sadakatlerinin işareti olarak bir bayrak verilmesini talep etmişti. Ali Dinar'ın Osmanlı bayrağı istemesi, bu sultanlığın kendi rızaları ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmayı arzuladıklarını göstermektedir.⁴⁹¹ Bu talebin siyasi bir takım neticeleri olduğundan Hicaz Valiliği kendini aşan bu konuda tereddüte düşmüş ve İstanbul'a danışma ihtiyacı

⁴⁸⁷ Mamdani, a.g.e., s.144.

⁴⁸⁸ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.376.

⁴⁸⁹ A.g.m., s.377-378.

⁴⁹⁰ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.378; bakınız arşivden nakleden Nour: 3 Zilhicce 1327 tarihli Hicaz vilayetinden Sadarete yazılan telgraf; BOA, DH. MÜ. 45. 1/36.

⁴⁹¹ Arslan, a.g.m., s.111.

duymuştur. “Halife hazretlerine karşı Darfur Hakimi (Ali Dinar)’nin perverde ettiği hissiyat-ı ubudiyetkaranesini arza memur olduğunu, henüz hiçbir ecnebi bayrağı girmemiş olan Darfur’un burç ve borusunda tahavvüç edilmek ve indelhace saye-i kudsiyet ve ulviyeti altında feda-yı hayat edilmek üzere kendilerine Devlet-i Osmaniye canibinden bir Osmanlı bayrağı itası hususunda hükümeti namına Babiali’den talep ve arzu ettiği” belirtilerek bu talebe nasıl cevap verileceği hususunda Hicaz Valiliği 8 Aralık 1909 (28 Teşrinisani 1325) tarihinde çekmiş olduğu telgraf ile Dahiliye Nezaretinden cevap istemiştir.⁴⁹² Bu yazışma ile Darfur halkının, “Osmanlı’yı yabancı ve emperyalist bir devlet olarak görmediği, Osmanlı bayrağı altında bile bağımsızlığını sürdürebileceğini düşündüğü” anlaşılmaktadır.⁴⁹³ Osmanlı Devleti’nin özellikle de II. Abdülhamid’in Afrika’daki Müslüman idarelerin emperyalist ve gayrimüslimlerin eline geçmemesine yönelik siyaseti, bu bayrak isteme hadisesi ile görülmektedir ki, Halife Mehmet Reşat döneminde de devam etmiştir.⁴⁹⁴ Çekilen telgrafın karşılığında bayrak yerine Osmanlı nişanı gönderilmiş, ancak irtibat hala devam ettirilmiş idi. Ali Dinar’ın Padişaha yazdığı mektuplar ise yerine ulaşmadı. Afrika’nın ortasında denize çıkışı olmayan bir bölgede abluka altındaydı. “Hıristiyanlar, Müslümanları her taraftan kuşattılar ve Müslüman topraklarına el koydular. Müslüman sultanları ya ölü, ya esir ya da kahır altında kalmaktalar. Müslüman sultanlar, onların elinde oyuncak oldular. Bizim memleketimiz olan Darfur, Allah’ın lütuf ve keremiyle bu akıbeti yaşamadı. Ancak Allah’ın sizin emanetinize bıraktığı Harameyn-i Şerifeyn’i ziyaretten bizi geri bıraktılar. Hacca gidebilmek için mecburen İngilizler ile temasa geçtik. Ancak bunu da nefretle yaptık.”⁴⁹⁵ Ali Dinar’ın, Padişaha yazmış olduğu fakat yerine ulaşamayan bu mektup, içinde bulunduğu ruh halini ve İngilizlere olan nefretini yansıtmaktadır. Daha sonra Osmanlı Devleti, Ali Dinar ile irtibatını Senusiler üzerinden Teşkilatı Mahsusa ile devam ettirdi.

İtalyanlar Trablusgarb’ı işgal edince, işgalcilere karşı gayrı nizami mücadele etmek, halkı isyancılara karşı örgütlemek için bir kısım Osmanlı subayı Trablusgarb’de mücadeleye başlamışlardı. Bunlardan biri de Kuşçubaşı Eşref idi. Kuşçubaşı Eşref’in

⁴⁹² A.g.m., s.111.

⁴⁹³ A.g.m., s.111; Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.378.

⁴⁹⁴ A.g.m., s.111.

⁴⁹⁵ Nour, Birinci Dünya, a.g.m, s.379; bakınız Şibeka’dan nakleden Nour: Mekki Şibeka, **El-Sudan**, Abr El-Kunin, Beyrut,1964, s.517.

1900 yılında babası ile Hicaz'a sürgüne gönderilmesinden sonra II. Abdülhamit Han'ın istibdadına karşı kardeşi Şehit Selim Sami ile birlikte yaptığı mücadeleler sonucu Arap çöllerinde başlayan çalışmalar⁴⁹⁶ daha sonra Enver, Mustafa Kemal, Ali Fethi gibi isimlerin de katılması ile genişledi. Veteriner Albay Dr. Rasim Bey tarafından bu harekete "Teşkilat-ı Mahsusa",⁴⁹⁷ ismi konuldu. Meşrutiyet'ten sonra Eşref Bey'in kişiliği ve Arap bölgelerindeki çalışmalarının⁴⁹⁸ ve bağlantılarının sağlayacağı faydalar göz önüne alınarak, İttihat ve Terakki zamanında başkomutanlığa bağlı özel kadrosu, özel bütçesi, özel şifresi olan gizli ve resmi bir yapılanma olarak Sultan Beşinci Mehmet Reşat Han'ın İrade-i Seniyyesi ile Eşref Bey tarafından kuruldu.⁴⁹⁹ Malta'da sürgünde iken Sadrazam Mehmet Sait Halim Paşa devletin en yüksek makamında olmasına rağmen kendisinin bile teşkilattan haberinin olmadığını Eşref Bey'e itiraf etmişti.⁵⁰⁰ Resmi kuruluş tarihi 17 Kasım 1913⁵⁰¹ olan ve "memleket dâhilinde ve haricindeki faaliyetleri adeta, devlet içinde ikinci bir devlet gibi olan"⁵⁰² Teşkilat-ı Mahsusa, 'Mayıs 1915 tarihinde, Harbiye Nezareti'ne bağlı Umur-u Şarkiye Dairesi'ne dönüştürüldü.⁵⁰³ Bu örgüt ilk önceleri, Emperyalizme karşı Müslüman halkların bir bütün olarak mücadele edebilmeleri için İslam Birliği (Pan İslamizm) fikrini dünyanın her tarafına başarıyla yaydı.⁵⁰⁴ İşgalden sonra gönüllü subayların bir kısmı Mısır bazısı da Fransa ve Tunus üzerinden Trablusgarb'a kaçak ve kılık değiştirerek akın ettiler ve burada Türk-İslam savunma cephesini kurdular ve mücahitleri teşkilatlandırdılar. Türk Bayrağı altında toplanan Bedeviler gerçek birer asker olmadıklarından Türk subayları bu başıbozukları düzene koydu. Zamanın en ileri silahları ile donatılmış İtalyan İşgal Kuvvetlerine karşı yayan, at veya deve üzerinde toplu olarak basit silahlarla yaptıkları ve çok kayıp vermelerine sebep olan saldırılarını durdurup daha düzenli ve planlı

⁴⁹⁶ Cemal Kutay, **Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1963, s.24.

⁴⁹⁷ Kutay, Lavrens'e Karşı, a.g.e., s.18-19, 39.

⁴⁹⁸ Mısır'daki El Ehram gazetesi yazarı Muhiddin El Hatib, Eşref Bey için: "Arap davası ve alemleri üzerinde en geniş bilgi ve tecrübeye sahip Türk şahsiyeti olarak bahsetmiştir." Kutay, Lavrens'e Karşı, a.g.e., s.170.

⁴⁹⁹ Cemal Kutay, **Necid Çöllerinde Mehmet Akif**, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1963, s.79, 235.

⁵⁰⁰ A.g.e., s.79.

⁵⁰¹ Hamit Pehlivanlı, "Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918)", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu ATAM Dergisi**, Sayı 47, s.426.

⁵⁰² Kutay, Necid Çöllerinde, a.g.e., s.80.

⁵⁰³ Polat Safi, "The Ottoman Special Organization-Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)", Unpublished Master's Thesis, Ankara, Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciences, 2006, s.124

⁵⁰⁴ Kutay, Lavrens'e Karşı, a.g.e., s.168.

mücadeleye geçilmesini sağladılar.⁵⁰⁵ Altmış kadar Osmanlı subayı düzenli olarak Senusi birliklerinde görev yapmış ve 1918'e kadar Velihaht Osman da halife vekili sıfatıyla Garyan'da bunların başında bulunmuştu.⁵⁰⁶

I.Dünya Savaşı patlak verince, İngiltere'nin sömürge yönetimi için hayati önemdeki Mısır'ı İngiliz işgalinden kurtarıp, Süveyş kanalını kapatmak elzem olmuş idi. Çünkü Mısır, İngiliz Emperyalizminin en büyük hayat sahası, Süveyş Kanalı'da en önemli sömürgesi olan Hindistan'a gidişin kapısını oluşturuyordu.⁵⁰⁷ Bunun için Mısır, batıdan (Trablusgarb) Senusilerle; güneyden (Sudan) Ali Dinar ile, doğudan ise Filistin cephesinden çevrelenerek Mısır işgalden kurtarılacak, İngiltere'nin sömürge bağlantısı kesilecek,⁵⁰⁸ böylece üstünlük elde edilmeye çalışılacaktı. Filistin ve Suriye'de bulunan 80.000 kişilik⁵⁰⁹ Osmanlı birlikleri Süveyş Kanalı'na karşı zaten bir tehdit unsuru oluşturuyordu.⁵¹⁰ Şeyh Ahmed El-Senusi ise Müslüman gönüllülerden oluşan kuvvete, teçhizata ve Mısır ile Sudan sınırındaki kabile şeyhleri üzerinde etkiye sahipti.⁵¹¹ Ali Dinar ise Sudan'ı işgal eden emperyalist İngilizlere karşı nefret duyguları besliyordu.

İstanbul'da zorunlu ikamet eden ve İngilizler tarafından Mısır'a dönmesine izin verilmeyen Hidiv Abbas Hilmi Paşa, 2 Kasım 1914 tarihinde Mısır ve Sudan'daki halka bir beyanname yayınlar. *“Ecnebi bir devlet 32 seneden beri sevgili memleketimizi taht-ı işgalinde bulundurmaktadır...İngiltere hükümeti memleketi tahliye etmek hususunda verdiği vaadi tutmamakla kalmayıp Mısır'ın servetini etrafa saçmak, Sudan üzerindeki hukuk-u hükümraniyemizi tanımak ve devair-i resmiede müstahdem memleket çocuklarını çıkarıp yerine İngiliz'leri yerleştirmek suretiyle gayr-ı meşru olarak mesail-i idariye ve siyasiyemize de karıştı...İnayet-i Rabbani ile ihraz eyleyeceğimiz muvaffakiyete istinaden biz Hidiv-i Mısır ve Melik-i Sudan...olarak...bütün Mısır ve Sudan ahalisine emniyet, asayiş ve refah-ı hal temin edebilecek bilcümle tedabire*

⁵⁰⁵ Karasapan, a.g.e., s.205-206.

⁵⁰⁶ Hülagü, a.g.e, s.132.

⁵⁰⁷ A.g.e., s.27.

⁵⁰⁸ Safi, a.g.e., s.112; Hakan Türkkan, “Askeri Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepeleri (1-145.Sayılar)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.4.

⁵⁰⁹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi,Cilt III, 1914-1918 Genel Savaşı, Kısım II, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.17.

⁵¹⁰ Hülagü, a.g.e., s.68.

⁵¹¹ A.g.e., s.131; Kutay, Trablusgarb'de Bir Avuç, a.g.e., s.228, 301.

tevessül eylemek arzuy-u halisanesindeyiz”⁵¹² diyerek Cihad’a Osmanlı Devleti’nin yanında katıldığını ilan etmiştir. Bu dönemde İngiliz işgal yönetimi de Sudan halkının Osmanlı devletine karşı tutumunu merak etmekteydi. İngiliz işgal yönetiminin Sudan valisi olan Wingate yazmış olduğu raporda “*eğer Türkler, Almanlar ile birleşerek İngiltere’ye karşı savaşa girerlerse Sudanlılar Türklerle birlikte hareket edeceklerdir*”⁵¹³ diyerek korkusunu belirtmiştir.

Trablusgarp cephesinde Senusileri örgütleyen Teşkilatın ajanları, propaganda faaliyetleri için Sudan ve Darfur’a kadar gitmişlerdi.⁵¹⁴ Burada Senusilerle sınır anlaşmazlığına (özellikle Vaday Sultanlığı üzerinde hakimiyet kurma mücadelesine) rağmen Ali Dinar’ın da Senusilerle birlikte hareket etmesini sağladılar.⁵¹⁵ Ali Dinar, İngilizlere vergi vermeyi reddederek Nisan 1915 tarihinde Cihad-ı Ekber’e katıldığını ilan etti.⁵¹⁶ Sudan’da (eski) Mehdi taraftarları da Ali Dinar ile birlikte Cihad’a katılımında bulunmuşlardı.⁵¹⁷ Trablusgarp, Libya çölleri ve Dafur’da işgalcilere karşı ayaklanmalar başlatılmış oldu.⁵¹⁸ 1915 ve 1916 yıllarında, Sudan ve Darfur’un yanı sıra Mısır, Hindistan, İran, Afganistan, Rusya ve Çin Türkistanı ve daha ilerlere kadar yayılan Teşkilat elemanları buralarda çeşitli propaganda unsurlarını kullanarak Müslüman halkın Cihadı Ekber’e katılmaları sağlanmaya çalıştı.⁵¹⁹ Afrika’da ise Sudan ve Mısır’ın yanı sıra Fas, Tunus, Cezayir, Nijerya, Cibuti, Kongo, Eritre, Uganda gibi ücra yerlerde de Teşkilat görevlileri ile Alman ajanları propagandayı sürdürdüler.⁵²⁰ Alman Doğu Afrikası’nda (Ruanda, Burundi ve Tanzanya’dan oluşuyordu) basılan propaganda malzemeleri Afrika’nın çeşitli yerlerine dağıtıldığı gibi Sudan ve Darfur’a da bir kısmı buradan gönderiliyordu.⁵²¹ Çeşitli ülke ve bölgelerde değişik propaganda unsurları kullanılmıştı. Bunlardan “El-Adl” gazetesi İstanbul’da 1908-1923 yılları arasında Türkçe ve Arapça olarak Mısır ve Sudan’daki emperyalist İngiltere’yi hedef alan yazılar

⁵¹² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt III, 1914-1918 Genel Savaşı, Kısım I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.402-403.

⁵¹³ Daly, a.g.e., s.16.

⁵¹⁴ Hülagü, a.g.e., s.61.

⁵¹⁵ Safi, a.g.e., s.112; Hülagü, a.g.e., s.139-140.

⁵¹⁶ Hülagü, a.g.e., s.140.

⁵¹⁷ Ag.e., s.139, 219; Daly, a.g.e., s.66.

⁵¹⁸ A.g.e., s.132.

⁵¹⁹ A.g.e., s.64.

⁵²⁰ A.g.e., s.143.

⁵²¹ A.g.e., s.143.

yayınladı.⁵²² Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın emrindeki subaylar daha Savaşın başında İslam Birliği'ni sağlamak, propaganda yapmak ve gizli bazı görevleri ifa için Sudan'a gitmeye başladılar. Bu iş için sadece Türk ve Almanlar görevlendirilmedi. Angelopoulos ve Lorenzi adında Yunanlı tüccarların da yardımlarından faydalanıldı.⁵²³ Azamiye tarikatı şeyhi olup Gordon College'da (Hartum Üniversitesi) İslam hukuku hocası olan ve cihada dair çalışmaları olan Muhammed Ebu El-Azaim'de Hartum'da Cihad ve Pan-İslam için mücadele verenlerdendi.⁵²⁴

Avrupa'da siper savaşlarına dönen batı cephesine müttefik askerlerinin gönderilmesi engellenerek, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelecek İngiliz destek kuvvetleri Mısır ve Libya taraflarında engellenecekti.⁵²⁵ Ayrıca İngilizler 35.000 kişilik kuvvetini daha öncelikli cephelerde kullanılabilecekken bu bölgede tutmak zorunda kaldı.⁵²⁶ Ancak Çanakkale muharebeleri⁵²⁷ ile (1915-1916) bir takım askeri ve organizasyon sorunları çıktı.⁵²⁸ Daha sonra bütün dikkat ve kuvvet İstanbul'u korumak üzerine yoğunlaştı. Seyyid Ahmed El-Senusi ve Ali Dinar'a gereken yardım tam olarak yapılamadığından plan küçültülerek, Kanal bölgesine Sina yarımadasından gerilla saldırıları yapılarak sonuç alınmaya çalışıldı.

Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşına girince Padişah Mehmet Reşat halife sıfatı ile bütün Müslümanları topyekûn İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı ayaklanmaları için Mukaddes Cihada davet etti.⁵²⁹ Jön Türkler pek dindar olmasalar da ilan edilen Cihad-ı Ekber ile Pan-İslam hareketinin dünya siyasetinde nüfuz elde etmek için etkili olduğunu düşündüler.⁵³⁰ İngilizler ise, önceki bazı olaylardan dolayı Cihad ilanına başlangıçta fazla bir önem vermemişlerdi. Cihad ilanından sonra bazı tatsız olaylar baş göstermeye başlayınca endişelenerek Hindistan, Mısır ve Sudan'da oluşacak tepkiler için önlem almaya başladı.⁵³¹ İngiltere,⁵³² Mısırlı 18.000 askerlerini Sudan'a yollayıp, Mısır'a da

⁵²² A.g.e., s.65.

⁵²³ A.g.e., s.139.

⁵²⁴ A.g.e., s.140-141.

⁵²⁵ Karasapan, a.g.e., s.223.

⁵²⁶ A.g.e., s.225.

⁵²⁷ Çanakkale Muharebeleri sırasında Mısır'daki durum için bakınız EK-2.

⁵²⁸ Safi, a.g.e., s.112.

⁵²⁹ Karasapan, a.g.e., s.222.

⁵³⁰ Hülagü, a.g.e., s.28.

⁵³¹ A.g.e., s.67-68.

50.000 İngiliz ve Hintli askerlerini yerleştirdi.⁵³³ Sözlerini geçirebildikleri veya baskı uyguladıkları din adamlarına Cihad ilanına karşı ve kendi yararları doğrultusunda karşı fetva ve beyannameler hazırlayıp bunları uçakla havadan attırdılar.⁵³⁴ İngilizler tarafından Araplar için hazırlanmış özel beyannameler Filistin ve Suriye'nin yanı sıra özellikle Mısır ve Sudan'da dağıtıldı.⁵³⁵ Cihad'a katılan Sudanlıları cezalandırmak (katılacak olanları da sindirmek) için öldürdüler, köylerini yakıp, yıkarak sürülerini zorla ellerinden aldılar.⁵³⁶ Sıkıyönetim uygulandı, bazı sınırlar kapatıldı, şüpheli şahıslar sınır dışı edildi, Kızıl Deniz ve Habeşistan sahillerindeki kontroller arttırıldı.⁵³⁷ Basın ve telgraflara konulan sert sansür, daha sonra diğer bütün yazışma araçlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiş, sınırlarda valizlerin ve insanların aranması ve zorunlu göç gibi tedbirler uygulanarak Cihad'a katılımlar engellenmeye çalışıldı.⁵³⁸ Bunları gerçekleştirmek için de Sudan'da bir İngiliz taburu, Mısır ordu gücü, yerel polis ve milis kuvvetler kullanıldı.⁵³⁹ Cihad'a olan istek böylece azaltılarak katılım önledi.

Cihad davetine ilk uyanlardan biri El-Seyid Ahmed El-Senusi⁵⁴⁰ ise diğeri de Ali Dinar'dı. Enver Paşa, 1915 tarihli bir nutkunda: "*Mısır aleyhine yapılacak bir sefer muvaffak olacak... Trablusgarp'a bir ruh nefha edeceğiz ve böylece İtalyanların başına yeni bir Habeşistan çıkaracağız...Sudan'ı ayaklandırmak için de Hartum'da görünmek kafidir...*"⁵⁴¹ sözü ile düşüncelerini açıklamıştı. Başkomutan vekili olarak Enver Paşa, 3 Şubat 1915 tarihinde Ali Dinar'a bir mektup yazmıştı.⁵⁴² Mektup Ali Dinar'a Cafer Bey ile ulaştırıldı. Mektup ve dolayısıyla Cihada yapılan davet Ali Dinar'da memnuniyete sebep oldu. Hem emperyalist güçlere karşı mücadele etmek, hem İslam halifesinin yanında olmak (İslam Birliği-Pan-İslamizm) hem de bu sayede bağımsızlığını elde etmek ve hatta Sudan'ın tamamında idaresini tesis etme imkânına sahip olabilecekti.

⁵³²Fransa Kuzey Afrika'daki birliklerini Müslüman olmayanlar ile değiştirip, Müslüman askerleri de Alman cephesine gönderirken, Rusya'da Müslüman birliklerini Lehistan'a ve diğer sorun olmayacak yerlere yollamıştı. Hülagü, a.g.e., s.68.

⁵³³ A.g.e., s.87.

⁵³⁴ Daly, a.g.e., s.16-17; Hülagü, a.g.e., s.141.

⁵³⁵ Bayur, Cilt III Kısım I, a.g.e., s.338-339.

⁵³⁶ Hülagü, a.g.e., s.141.

⁵³⁷ A.g.e., s.141.

⁵³⁸ Daly, a.g.e., s.16.

⁵³⁹ Hülagü, a.g.e., s.141.

⁵⁴⁰ Karasapan, a.g.e, s.222.

⁵⁴¹ Hülagü, a.g.e., s.28.

⁵⁴² Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.380; Holt, a.g.e., s.124.

Halifenin yanında yer alarak küffara ve emperyalistlere karşı mücadeleye başladığını bildiren cevabi mektubunda “*Halife hazretlerine bildirmek istedim ki, İslam Sultanı Hazretleri ile kâfir ve zındık olan İngilizler ve Fransızlar ve onların müttetikleri arasında bu savaş başlar başlamaz, Allah ve İslam için bu kâfirle olan ilişkilerimi kestim, onları düşman kabul ederek, savaş açtım*” diye yazmıştı.⁵⁴³

Ali Dinar’ın Cihada katıldığını İngilizler anlamıştı. Hartum’a saldıracağını tahmin ettiklerinden dolayı erken davranıp Darfur’a çoğunluğu Sudanlı olan 3000 kişilik bir kuvvet yolladılar. İngiliz kuvvetleri ateş gücü bakımından çok üstün durumda idi. Darfur güçlerinin sahip olduğu basit silahlar ve yetersiz cephaneye karşın, işgal güçlerinin elinde modern silahlar, atış gücü yüksek toplar ve hatta zırhlı araçlar ile uçaklar bile vardı.

Osmanlı devleti Teşkilat mensupları ile Senusilere silah ve cephane yardımı yapıyor idi. Bu silah ve cephanelerden Ali Dinar’a da gönderilmek istenmiş ancak bir takım sorunlardan dolayı sevkiyatta sıkıntılar çıkmış idi. “*Sudan şarkı için tertibat-ı lazime yaptık. Şeyh Muhammed es-Şerif bu hususta bize müsaade edecektir. Sudan garbi [için] ise bize esliha lazımdır...*”⁵⁴⁴ Ayrıca Ali Dinar, Kufra’da Senusilere sattığı Darfur Sultanlığına ait fildişlerinin parası ile satın aldığı⁵⁴⁵ 10.000 kişilik silah ve cephaneyi Senusilerden Muhammed Abid göndermemişti. İngilizler ile çıkacak olan muhtemel savaş yaklaşmasına rağmen, teslimat geciktirilmiş idi. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi Seyyid Ahmed Darfur’u da içine alan müstakil bir devlet kurma düşüncesinde olduğundan⁵⁴⁶ Ali Dinar’ın güçlenmesini istemedi. İkincisi de İngilizler Seyyid Ahmed’e yardım edeceklerini ve bağımsızlığını tanıyacakları konusunda iknaya çalışıyorlardı. Bunun için Seyyid Ahmed hem Osmanlı görevlilerini, hem Ali Dinar’ı hem de İngilizleri vakit kazanmak için oyalyordu.⁵⁴⁷ Uzun uğraşlar sonucu Ali Dinar, 24 Aralık 1915 tarihinde bir miktar silah ve cephaneyi alabilmişti. Ali Dinar’a göre

⁵⁴³ A.g.m., s.380; bakınız Şibeka’dan nakleden Nour: Şibeka, a.g.e., s.517.

⁵⁴⁴ Safi, a.g.m., s.116; bakınız arşivden nakleden Safi: ATASE Arşiv: f. 1863, d: 153, I: 3-3.

⁵⁴⁵ Spaulding ve Kapteijns, a.g.e., s.30.

⁵⁴⁶ Safi, a.g.e., s.112.

⁵⁴⁷ Pehlivanlı, a.g.m., s.427.

2500 Mavzer tüfeği ve 400 sandık cephane teslim alınmış ancak İngiliz ajanlarının tahmini ise sadece 400 silah kadardı.⁵⁴⁸ Muhtemelen Ali Dinar silah miktarını fazla göstermek suretiyle bu konudaki zayıflığının anlaşılmasını istemiyordu.

Ateş gücünün üstünlüğü yanında psikolojik harp tekniklerini de iyi kullanan İngiliz sömürge yönetimi, Sudan'a girip Mehdi güçleri ile mücadele ettikleri zaman, din adamlarını da yanlarına çekmişlerdi. Para, makam ve çeşitli yollarla kendilerini desteklemeleri sağlanmış, kendileri lehine fetvalar verdimişlerdi. Emirleri altına girmeyenler ya itibarsızlaştırılmış veya öldürülmüşlerdi. İslam Halifesinin ilan ettiği Cihada karşı ve kendi politikalarını destekler tarzda bu din adamlarından (bunlar arasında Mirgani Şeyhi de vardı) fetvalar aldılar.⁵⁴⁹ İngilizler, Sudan halkının Cihad ilanına katılarak Ali Dinar'ı desteklemesinden ve kendilerine karşı isyan etmelerinden çekiniyorlardı. Savaştan vazgeçirebilmek için Ali Dinar'a mektuplar yazdılar. Bağımsızlık için vaktin geldiğini düşünen Ali Dinar'ı bu mektuplar da durduramadı. Çünkü İngilizlerin en zayıf zamanında olduğunu, birçok cephede çatışmak zorunda kaldığı için, uygun zamanın geldiği kanaatinde idi. Ayrıca ilk defa başka devletlerin de yardımını alacağını tasarlıyordu. Özellikle de Osmanlı Devletinden.⁵⁵⁰ Teşkilat-ı Mahsusa elemanları Trablusgarp'ta birçok sorunla uğraşıyordu. Seyyid Ahmed'i İngilizlere karşı harekete geçirmeye çalışmanın yanında, Ali Dinar'ın ihtiyaç duyduğu silah, cephane, erzak v.s.nin ikmalini için çabalıyordu.⁵⁵¹ Nuri Paşa, Cafer Askeri Bey'i gerekli malzemeleri tedarik edip getirmesi için görevlendirerek Suriye'deki 4.Ordu merkezine yollamıştı. Burada da imkânlar kısıtlı olduğundan, Cafer Askeri Bey ihtiyaçları bütünüyle tamamlayamadan, aylar sonra bir miktar malzeme, silah ve cephane olarak Trablusgarp'a döndü.⁵⁵² 13 Mart 1916'da Enver Paşa'ya yazdığı mektupta,⁵⁵³ durumlarının çok kötü olmasına rağmen İngiliz işgal yönetimine karşı cihada devam edeceğini bildirir.

⁵⁴⁸ Safi, a.g.m., s.113.

⁵⁴⁹ Hülagü, a.g.e., s.68.

⁵⁵⁰ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.381.

⁵⁵¹ Pehlivanlı, a.g.m., s.428.

⁵⁵² A.g.m., s. 429.

⁵⁵³ "13 Mart 1916 günü Enver Paşa'ya hitaben bir mektup gönderen Darfûr Sultanı Ali Dinar, Sudan'da gittikçe durumu kötüleşen Müslümanlar için Cihad yapmayı hepsinin arzuladığını ve lanetmiş köpekler olarak gördüğü İngiliz ve Fransızların Sudan'daki Müslümanların hepsini küfre sevk ederek Hıristiyanlaştırdıklarından bahsetmekteydi. Sudanlı Müslümanlar artık Hıristiyanlığa geçmiş ve onların faaliyetlerini destekliyorlardı. Darfûr dışında hakiki Müslüman kalmadığını, kendi içlerinden bile bir

İngilizler taktik ve lojistik imkânlardan dolayı Darfur'a farklı bir istikametten gittiler. Mesafesi daha uzun olmasına rağmen su sorununun yaşanmadığı Um-Şinka, El Hila Dağı, Abyez ve Milit yönünden Faşir'e ulaştılar.⁵⁵⁴ Ali Dinar, basit silahları ile modern silahlara sahip İngiliz birliklerine karşı ancak gerilla taktiği kurabilirdi. Ancak Faşir'e yaklaşan birlikler keşif için öncü bir birlik yolladılar. Öncü birliği esas birlik sanarak mevzilerini terk eden Ali Dinar kuvvetleri ağır bir yenilgi alarak 5000 askerleri kaybetti (22 Mayıs 1916). Ali Dinar, Merre Dağı'na geri çekilip mücadeleyi sürdürdü. Emperyalizme karşı örnek bir lider, Sudan'a da milli bir kahraman olan Ali Dinar, bağımsızlığını ve İslam'ın izzetini korumak için Cihada devam etti ise de 6 Kasım 1916 tarihinde Kulme kasabasında İngiliz güçleri tarafından öldürüldü.⁵⁵⁵

Darfur'da Osmanlı yönetimine karşı olan bağlılık, 1956 yılına kadar süren İngiliz işgaline rağmen camilerde hutbelerin 1950-1960'larda bile hala Osmanlı Halifesi adına okutulması ile devam ettirilmiştir. Bu sevgi günümüzde de devam etmektedir. Darfur'a yabancı askerlerin yerleştirilmesi söz konusu olunca Sudanlı tarihçi Dr. Hasan Mekki "Eğer Darfur'a dışarıdan askerler gelmesi gerekirse Türk askerleri olması lâzım" diyerek Darfur (Sudan)'da Türklere karşı günümüzde bile süren hissiyatı ifade etmiştir.⁵⁵⁶

kısımının İngilizlerin tarafına geçtiğini, ama cihada devam ettiklerini bildirmekteydi." Kavas, Osmanlı – Darfur, ,a.g.m.

⁵⁵⁴ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.381; bakınız Şibeka'dan nakleden Nour: Şibeka, a.g.e., s.518.

⁵⁵⁵ Ali Dinar öldüğünde 120 oğlu ve sayısız kız çocuğu vardı. Dedesi Muhammed El-Fadıl on altı yaşından ölene kadar kırk altı oğul sahibi olmuştu. O'Fahey, The Darfur, a.g.e., s.90.

⁵⁵⁶ Nour, Birinci Dünya, a.g.e., s.383.

1.9. SUDANLI ZENCİ MUSA

Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vuran Sudanlılardan biri Ali Dinar ise, hiç şüphesiz diğeri de Zenci Musa'dır. Hayatını Osmanlıya hizmet ederek geçirmiş, Osmanlı Devleti yıkılırken o da Osmanlı Devleti gibi bu dünyayı bırakıp gitmiştir. Sanki Osmanlı yoksa ben de yokum der gibi.

Zenci Musa'nın 1880'in ilk yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Giritte dünyaya gelmiştir. Osmanlı'ya hürmet ve saygı duyan dedesi onu daha sonra Kahire'ye götürdü ve orada Türklerin çoğunlukta olduğu mahallede büyüttü. Türklerin arasında geçen çocukluk yıllarında Türk kültürünü tanıdı. Türkçeyi öğrendi.

Habeşistan'da ağır bir yenilgiye uğrayan ve itibarını düzeltmek isteyen İtalyanlar 1 Ekim 1911 tarihinde Trablusgarp'ı işgal edince, buna karşı çıkan Teşkilat-ı Mahsusa'nın "gönüllü" subayları⁵⁵⁷ Şeyh Senusi kuvvetlerine katılarak ve onları örgütleyerek Osmanlı topraklarını savunmaya çalıştı. Trablusgarp'a 15 Ekim'den itibaren gazeteci, tüccar, din adamı gibi çeşitli kılıklarda onlarca Osmanlı subayı ve yüzlerce gönüllü mücahit intikal etti. İttihad-ı İslam⁵⁵⁸ düşüncesine sahip olan Hindistan Müslümanları İtalyan konsolosluklarını bastı, bazı Hint gazeteleri İtalya'yı kınayan yazılar yayınladı. Sudan, Mısır, Cezayir, Tunus gibi nispeten yakın bölgelerden gönüllüler mücadele için Libya'ya geldiler. Cezayir Emiri'nin oğlu Emir Ali Paşa ve Tunuslu saygın bir ulema ailesinden olan Şeyh Salih Şerif Tunusi de Eşref Bey'in çalışmaları sonucunda İslam Birliği davası için gönüllü kuvvetlere katıldılar. Çünkü İtalyanlar yalnız değildi. Bütün Avrupa ve Yeni Zelanda ile Avustralya'ya kadar Hıristiyan âlemi barbar olarak tanımladıkları Kuzey Afrikalı Müslüman halka karşı savaştan İtalyan kuvvetlerini destekliyorlardı. Ziya Gökalp: "Trablusgarb, Balkan Savaşları sırasında Türklerin maruz kaldığı saldırılara karşı yardıma Macarlar, Moğollar, Mançular değil, Çin'in, Hind'in, Cava'nın, Sudan'ın ismini bilmediğimiz

⁵⁵⁷ Bu subaylar resmi bir görev ile gitmediler. Gayri nizami savaş yapabilmek için Teşkilat-ı Mahsusa'nın gizli görevli üyesi olarak mücadele ettiler.

⁵⁵⁸ "Mısır, Hicaz, Suriye, Lübnan arşivleri de, Teşkilat-ı Mahsusa'nın giriştiği *İttihad-ı İslam* hareketine dair bakir vesikalarla doludur." Kutay, Lavrens'e Karşı, a.g.e., s.171.

Müslüman milletleri geldiler, manevi himmetlerini sundular”⁵⁵⁹ diyerek işaret ettiği gerçek bize beklentimizin ve dayanağımızın nereler olduğunu açıklamaktadır. Aynı dönemde Ali Dinar’da bütün Darfur’u Osmanlı bayrağı altında toplamayı tasarlıyordu. Buna sayısız örnekten biri de 21 Aralık/ 3 Ocak 1914 tarihinde Meclis-i Vükela’da görüşülen şu tekliftir: “Habeşistan’da oturan bazı Müslüman tüccar Osmanlı tebası olmak istiyor.”⁵⁶⁰

Bölgeyi bilen ve Arapçanın tüm lehçelerini ana dili gibi konuşabilen Kuşçubaşı Eşref Bey, Mısır ve Cezayir üzerinden gidişleri sağladı ve mücadeleyi düzenledi. Mustafa Kemal, Binbaşı Enver Bey, Fuat Bulca, Süleyman Askeri, Rauf Orbay, Nuri Bey (Conker), Ali Fethi Bey (Okyar) gibi Osmanlı subayları kısa sürede Trablusgarb’a ulaştı. Binbaşı Enver Bey Trablusgarb’ın Başkumandanı, Eşref Bey de Milli Kuvvetler Kumandanı oldu.⁵⁶¹ Modern silah ve mühimmatlarla donatılmış ilk etapta otuz beş bin, daha sonra sayıları yüz bin’e ulaşan İtalyan kuvvetlerine karşı Eşref Bey,⁵⁶² Teşkilatı Mahsusa komutanı olarak mücahitleri gerilla tarzında örgütledi. Eşref Bey onların âlimiyle, bedevisiyle, hatta hayduduyla kendi lehçelerinde konuşuyordu. Bu fedakâr subaylar ellerinden geleni yapmaya çalışsalar da imkânsızlıklar mücadeleyi zorlaştırıyordu. Ancak iyi bir teşkilatçı ve gerilla taktikçisi olan Eşref Bey,⁵⁶³ her türlü ihtiyacı temine çalışıyor, gece baskınları yapıyor, İtalyanlardan silah, mühimmat ve diğer levazımı elde etmeye çalışıyordu. İşgalci İtalyanlara karşı Eşref Bey tarafından gerçekleştirilen ve “Avakir Zaferi” olarak adlandırılan ilk baskında 1500 tüfek, mermi sandıkları, üç mitralyöz, iki ilaç sandığı, dürbün, fotoğraf makinesi ve giysi, battaniye çadır gibi malzemeler ele geçmişti.⁵⁶⁴ En büyük yardımcısı da Kahire’den gönüllü gelerek mücadeleye katılan Zenci Musa idi. Bu iri yapılı, güçlü, kuvvetli ve mücahit ruhlu kahraman kısa sürede Eşref Bey’in en sadık askeri oldu.

Bütün baskınlarda ve çatışmalarda Eşref Bey’in yanında mücadele ediyor idi. Trablusgarb savaşı devam ederken, 1912 yılında başlayıp bir yıl sürecek olan Balkan

⁵⁵⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt II, Kısım IV, TTK Basımevi, Ankara, 1952, s.328.

⁵⁶⁰ Bayur, Cilt III, Kısım I, a.g.e., s.346.

⁵⁶¹ Mehmet Niyazi Özdemir, “Zenci Musa”, **Altınoluk Dergisi**, Sayı 196 (Haziran 2002), s.23.

⁵⁶² Kuşçubaşı Eşref, Teşkilat-ı Mahsusa’nın kurucusu ve Kuzey Afrika ile Orta Doğu bölgesinin şefi idi.

⁵⁶³ “Eşref Bey’in Arap çöllerinde çeşitli adları ve unvanları vardı: Şeyh el Tuyur=Uçan Şeyh, Rical el-Guyub= Göze Gözükmeyenlerin Büyüğü gibi.” Kutay, Necid Çöllerinde, a.g.e., s.84.

⁵⁶⁴ Kutay, Trablusgarb’de Bir Avuç, a.g.e., s.116, 172, 177, 228.

Savaşı başladı.⁵⁶⁵ Zenci Musa, Türk subayları ile birlikte Selanik üzerinden İstanbul'a Balkan Savaşı'na katılmak için geldi. Batı Trakya Cumhuriyeti'nin kurulduğu ve Edirne'nin alındığı Balkan Savaşı'nda da Kuşçubaşı Eşref Bey ile birlikte mücadele etti. Balkan Savaşları bitince bu sefer 1914 yılında I.Dünya Savaşı patlak verdi. Cihad ilan edilince Çanakkale cephesinde Sudanlı ve Araplardan teşkil edilmiş olan 19.Tümen'in 77.Alayı'na⁵⁶⁶ katıldı.⁵⁶⁷ Çanakkale muharebelerinde Kuşçubaşı Eşref'in yanında çeşitli görevlerde bulundu. Hatta Alayın borazancıbaşılığını bile yaptı.

Çanakkale'den sonra Eşref Bey ile birlikte Filistin cephesine gönderilir. Burada mücadeleye devam ederlerken, Eşref Bey'e Yemen'deki 7. orduya 300.000 altın götürmesi emri gelir. Çünkü Yemen'de yüzüne sürdüğü fosfor ile kendini şeyh ilan eden ve cahil halkı etrafına toplayarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettiren Şeyh İdris ve destekçisi İngiliz ajanı Lawrence'in tuzaklarını bozmanın tek çaresi bu altınların ordu komutanı Tevfik Paşa'ya teslim edilmesi idi. Değişik kıyafetler ve kimliklerle 43 kişilik grup Yemen'e doğru harekete geçti. İki ayrı grup olarak hareket eden bu heyet, Hayber geçidinde önlerine geçen 25.000 kişilik Bedevi-İngiliz kuvvetleri ile çatıştı.⁵⁶⁸ Bu savaşı 12 Ocak 1917 tarihinde London Times gazetesi 8 sütuna manşet olarak duyurdu. Bir gün bir gece süren çatışmada, karmaşadan yararlanan Zenci Musa 300.000 altını alarak başka bir istikametten Yemen'e ulaşmayı başarır. Ancak düşmanı oyalayan diğer gruptaki Eşref Bey İngilizlere esir düşer ve Malta'ya sürgüne gönderilir. Eşref Bey'in, Zenci Musa ile olan bağlantısı ve baba-oğul derecesindeki ilişkileri de böylece biter. Yıllardan beri cephelerde birlikte mücadele ettiği Eşref Bey'in çatışmada öldüğünü zannettiği için Yemen'de 39. Alay komutanı Ali Said (Akbatogan) Paşa'ya

⁵⁶⁵ "Eğer Balkan Harbi çıkmamış ve biz Edirne ile İstanbul'u kurtarmaya mecbur kalmazaydık, İtalyanların Libya'yı ele geçirmeleri mümkün değildi. Çünkü bizim kuvvetlerimiz İstanbul'dan yeni gelenlerin katılımı ve Senusilerin artan heyecanı ile gündün güne artıyordu". A.g.e., s.219.

⁵⁶⁶ Yarbay Mustafa Kemal'in komutasında 1 Ocak 1915'de faal hale getirilen 19. Tümen, ilk önce 57, 58 ve 59.Alaylardan oluşuyordu. 58 ve 59. Alaylar VI.Kolordu'ya gönderilince Tümen 9 Şubat 1915 tarihinde 72 ve 77. Alaylar eklenerek yeniden şekillendirilmişti. Tümen 6 Nisan 1915 tarihinde 5.Ordu'ya bağlandı. Edward J.Erickson, I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l Amare ve Filistin Cephesi, çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.40. 17 Mayıs'a kadar Arıburnu'nda genel komuta Mustafa Kemal'de idi. Bugün den sonra Mustafa Kemal 19. Tümen komutanı olarak devam eder ve Arıburnu grub komutası üçüncü kolordu komutanı olan Esat Paşa'ya geçer. Bayur, Cilt III Kısım II, a.g.e., s.336.

⁵⁶⁷ Mehmet İhsan Gençcan, "Çanakkale Savaşı'nın Sudanlı kahramanı: Zenci Musa" <http://www.zekirdek.com/forum/311704-canakkale-savasinin-sudanli-kahramani-quotzenci-musaquot.html> (Erişim Tarihi:09.08.2012).

⁵⁶⁸ Kutay, Necid Çöllerinde, a.g.e., s.187.

gözyaşları içinde : “*Nasıl ağlamam... Paşa, nasıl ağlamam... Babam gitti, velinimet gitti, hazine kurtuldu, bedbaht Musa kurtuldu, Eşref Beyimizi düşmana kaptırdık. Bari omzuma alıp getirebilseydim...*”⁵⁶⁹ diyerek kederini ve acısını ifade etmişti. Ali Said Paşa, Eşref Bey’in yaralı olarak esir düştüğünü söylediğinde sevinçten Paşa’nın ellerine sarılmıştı.

Mondros Mütarekesi’nden sonra ne Mısır’a ne de Sudan’a dönmeyip vatani bildiği İstanbul’a gelen Zenci Musa burada parasız ve perişan haldedir. Durumuna üzülen ve kendisini Yemen’den tanıyan Ali Sait Paşa kendisine, emeklilik için dilekçe yazmasını ve kendisinin bunu onaylayacağını söyler. O dönemde ki bir kanuna göre Tümen komutanları ‘hizmeti geçmiştir’ diye dilekçeyi tasdik ederse emekli maaşı bağlanıyordu.⁵⁷⁰ Ancak bu teklifi “*Paşam Millet aç... Ben bu fakir milletten emekli maaşı alamam*” diyerek reddeder.⁵⁷¹ Ancak Zenci Musa’ya yardım etmekte kararlı olan Ali Sait Paşa, İstanbul hamallar kâhyası (eski İstanbul Mebusu) Ferid Bey’i ziyaret ederek birkaç gün sonra yanında Zenci Musa ile geleceğini ve ona Karaköy limanında kâhyalık yapması için teklifte bulunmasını söyler. Normal bir ziyaret gibi yapılan görüşmede Ferit Bey kâhyalık teklif eder. Ancak Zenci Musa “*Kâhyalığı daha yaşlı eli tutmaz bir emektara veriniz. Benim gücüm yeter... Hamallık varsa yaparım*” diyerek cevap verir.⁵⁷² İstanbul işgal altındadır ve gündüzleri Galata gümrüğünde hamal olarak çalışmakta, geceleri de Milli Mücadele için Anadolu’ya yapılan gizli silah sevkiyatında görev almaktadır. Liman’ı denetleyen işgal kuvvetleri komutanı General Harrington’a “İşte 300 bin altını Yemen’e kaçıran Zenci Musa bu!” denildiğinde General hemen onun yanına giderek kendileri ile birlikte çalışmasını teklif eder. Devletine hizmeti en büyük kazanç sayan bu şahsiyetli Osmanlı mücahidi ise : “*Benim, bir tek efendim ve kumandanım vardı. Ben onu bekliyorum...*” diyerek⁵⁷³ Devlet-i Osmani’ye, ay-yıldızlı bayrağa ve kumandanı Eşref Bey’e olan sadakatini haykırırken, Ali Dinar gibi İngilizlere olan düşmanlığını da göstermiş oldu.

⁵⁶⁹ Cemal Kutay, **Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber’de Türk Cengi**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1962, s.142-143.

⁵⁷⁰ Mehmet Niyazi Özdemir, “Adalet ve Medeniyet Sohbeti”, **Türk Düşüncesi Fikir ve Kültür Dergisi**, sayı 2, 2013, s.43.

⁵⁷¹ Kutay, Lavrens’e Karşı, a.g.e., s.178.

⁵⁷² Kutay, Birinci Dünya, a.g.e., s.143.

⁵⁷³ Kutay, Lavrens’e Karşı, a.g.e., s.178.

Karakol Cemiyeti'ne katılan Zenci Musa, gündüzleri hamallık, geceleri de işgale karşı Milli Mücadele'ye destek için Anadolu'ya silah ve insan gönderilmesinde etkin olarak görev yaptı. İstanbul'un işgali, Osmanlı'nın yenilgisi, Eşref Bey'den ayrı düşmenin üzüntüsü, olumsuz şartlar ve yorgunluk sebepleri ile verem hastalığına yakalandı. Ali Sait Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen de bir Sanatoryum'a yatarak tedavi olmayı reddetti. Hastalığı ilerleyip durumu ağırlaşınca, Milli Mücadele'de etkin rol oynayan ve Anadolu'ya silah ve insan gönderilmesini organize eden Karakol Cemiyeti'nin merkezi olan Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'ne Şeyh Ataullah Efendi'nin yanına gider. Burada hasta yatağında ateşler içinde gördüğü rüyalarda hep sadakatle bağlı olduğu komutanı Eşref Bey'i görür. Öldüğünde eşyası sadece Kuran-ı Kerim, Osmanlı haritası, kefen bezi ve komutanı Eşref Bey'in resmidir.

Eşref Bey'in minnetle andığı iki metre boyunda yüz yirmi kilo ağırlığındaki Zenci Musa için: “Benim yiğit siyahım... İnci gibi kalbi, demir gibi bazusu, aslanlara layık yüreği, bir genç kız kadar hassas izzet-i nefsi vardı. Bulgarları Edirne'den sürüp, Garbi Trakya'da tarihte ilk Türk Cumhuriyetini kurduğumuz 1913 başlarında idi. Enver Bey, üç adım arkamdan beni takip eden Zenci Musa'yı görmüş ve hayran olmuştu. Yıllar sonra Enver Paşa Harbiye Nazırı ve Başkumandan iken Necid'e yapılacak seyahat için veda etmeğe gittiğimde yanımda olan Musa'yı görünce onun yanında kalıp kalamayacağını Enver Paşa sorduğunda, yiğit zenci şu cevabı verdi: '*Paşa Hazretleri... Benim bir tek Efendim ve Kumandanım var...*'

İstiklal şairimiz Mehmet Akif, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ve Nasihat Heyeti'nin bir görevlisi olarak çöl yolu ile Necid'e giderken,⁵⁷⁴ Eşref Bey'in yanında görüp tanıdığı Sudan'lı Zenci Musa için:

Eşref Beyin emirberi Zenci Musa

Omuz vermiş, göğe çıkmış: Nebi İsa⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ Kutay, Necid Çöllerinde, a.g.e., s.124-125. Mehmet Akif, Necid Çöllerinden Medine'ye adlı şiirini de bu yolculuk sırasında yazmıştır, s.124.

⁵⁷⁵ A.g.e., s.115.

diyerek yaptığı hizmetlerin ne kadar değerli olduğunu dile getirmiştir. Ancak çok sevdiği ve manevi babası gibi olan Eşref Bey sürgünden gelip de emireri, Musa için: “Ben Malta'dan kurtulup Milli Mücadele'nin bayrağını açanlardan birisi olmak şerefine mazhar olduğum günlerde, Musa, o benim kahraman Arabım, veremden ölmüş” diyecekti.⁵⁷⁶

Osmanlı vatandaşı olarak doğup, Osmanlı vatandaşı olarak yaşamış, devletinin bekası için mücadele etmiş, belki de devletinin yıkılmasına üzüldüğü için de vereme yakalanmış olan ve 1919 Kasım ayında ölen bu mücahidin kabri, Üsküdar Sultan tepe'deki Özbekler tekkesinin yanında bulunan Bülbülderesi mezarlığındadır. Hakkında birçok yazılar yazılan ve mücadelecilik kimliği ve devletine karşı olan sadakati ile unutulmayan bu mücahit hakkında TRT televizyonunda yayınlanmak için “Sudan’lı Musa’nın hayatı ve Sudan’daki Osmanlı izleri” adlı belgesel yapılmıştır.

1.10. SUDAN’DA YERLEŞİK TÜRKLER

Türklerin Sudan ile ilişkileri Tolunoğulları döneminde başlamış, daha sonra da Akşitler, Eyyübiler, Memluklar ve Osmanlılar döneminde sürmüştür. Genelde Türk Sudan ilişkileri ordunun gereksinim duyduğu asker ihtiyacının bu bölgelerden karşılanması şeklinde gelişmiş idi. Sudan’a Türklerin yoğun olarak gitmeye başlaması Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethi ile başlamış denilebilir. Bu bölgelerin İslamlaşması veya Türkleşmesi Balkanlarda olduğu gibi değildi. Sudan’daki Türk varlığının artması daha çok Mısır’daki ve Anadolu’daki tecrübeli yöneticilerin ve askerlerin buraya yollanması şeklinde idi. Bu konuda Ahmet Kavas: “Mısır ve Kuzey Afrika’daki kadar esaslı bir Osmanlı idari sisteminin yerleşmediği Sudan’a doğrudan getirilmiş bir Türk nüfusundan da söz edilemez”⁵⁷⁷ diyerek Sudan’ı diğer Osmanlı bölgelerinden ayırmaktadır. Üst düzey pozisyonlara Anadolu’da ve Balkanlar’da görev yapan yöneticiler de yollanıyordu. Buraya giden Türkler, Mısır üzerinden Sudan’a

⁵⁷⁶ Kutay, Lavrens’e Karşı, a.g.e., s.178.

⁵⁷⁷ Ülkü Özel Akagündüz, **Kayıp Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.185.

geçiyorlardı. Bölgeye atanan memurların ve askerlerin bazılarının buralarda evlenmesi ile ilişkiler sosyal ve kültürel boyut kazandı.

Özdemir Paşa'nın Habeş eyaletini kurması ve Sevakın'ı idari merkez yapması ile doğu Sudan'a idareci ve askeri kesimden yöneticiler geldi. Özdemir Paşa'dan sonra buraya atanan sancakbeyleri ve idareciler yerel kadınlarla evlenerek burada Türk soylu bir sınıf oluşturdular. Daha sonra da bunların çocukları yönetim kademelerinde önemli görevler aldılar. Habeş eyaletindeki Masavva ve diğer yerlerde vazife gören asker ve memurlar yerli halkla evlenerek bu ülkede büyük nüfuz sahibi bir içtimai sınıf meydana getirmişlerdir.⁵⁷⁸

Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'ı fethi ile Türklerin varlığı daha da arttı. Hartum'un kurulması ile buraya Türkler de geldi. Ayrıca Kesele, Ubeyd, Faşir, Medeni, Şendi gibi şehirlere de yerleşen Türkler oldu. Mehmet Ali Paşa'nın elinden kurtulan bazı Memluklar da Dongola'ya kaçıp yerleşmiş idi.⁵⁷⁹ Dongola'ya yerleşen Boşnak askerleri, yerli kadınlarla evlenerek bölge halkının İslamlaşmasında önemli rol oynadılar. Bu zamana kadar putperest inanca sahip olan Dongola halkının tamamı kısa süre sonra İslam'a girdi.⁵⁸⁰

Yemen'den, Mısır'dan, Medine ve Cidde'den Sudan'a gelip yerleşen Türkler de vardı. Ancak sayıları az olduğu için dillerini ve kültürlerini önemli ölçüde kaybettiler. Tarık Nur'a göre: "Bugün Sudan'da Osmanlı soyundan geldiğini iddia edenlerin sayısı hiç de az değildir. Çünkü hâkim bir milletin soyundan gelmek ve onlara intisap etmek birçok kişiye cazip gelmektedir."⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Orhonlu, a.g.e., s.178.

⁵⁷⁹ A.g.e., s.142.

⁵⁸⁰ Kavas, İslam Ansiklopedisi, a.g.e., s.460.

⁵⁸¹ Akagündüz, a.g.e., s.188.

1.11. TÜRKİYE’DE YERLEŞİK SUDANLILAR

Sudan ve Habeşistan⁵⁸² köle ticareti için en uygun alanlardı. Tarih boyunca Sudan’daki en önemli yerleşik gelenek de kölelik idi. Bu gelenek 1900’lü yıllara kadar da devam etti. Habeşistan ve Sudan toprakları Fas, Tunus, Trablusgarp, Mısır, İran, Türkiye, Arap Yarımadası ve Asya’daki diğer Müslüman devletlerin ihtiyacı olan kölelerin temin edildiği yerler idi. Bu topraklardan köle ticareti iki koldan yapılmakta olup, biri deniz yolu (Sevakin⁵⁸³ ve Masavva limanları) diğeri de kara yolu idi. Kara yolu ile gelen kervanların biri Sinnar’dan diğeri de Darfur’dan yola çıkıp Trablusgarp ve Mısır’a ulaşırdı. Buradan da gemilerle sevk edilirdi.⁵⁸⁴ Sudan’dan gelenler Mısır ve Trablusgarp, Habeş’ten gelenler de daha çok Hicaz yolu ile İstanbul, İzmir, Bursa gibi şehirlere ulaştırılıyordu. Bu köleleri satanlara ”cellab”⁵⁸⁵ denilmekte idi. Her esir, kabiliyet, hüner ve sıhhatine göre tespit edilmiş bir fiyata satılırdı.⁵⁸⁶ Afrika’dan gelen bu kölelerin fiyatı 20 ila 30 lira arasında değişiyordu ve çoğunlukla bağ bahçe ve ev işlerinde istihdam ediliyorlardı.⁵⁸⁷ Bu esirler, tabiat kuvvetlerine tapan (pagan) ve animist Habeş kabilelerinden ve Darfur’un güneyinde bulunan ahali arasından, onlara karşı yapılan akımlar(avcılık) sonucunda ele geçirilmekte idiler.⁵⁸⁸ İslam hukukuna göre Müslümanlardan köle yapılamazdı. Çünkü hür anadan doğan bir Müslüman köle yapılamazdı. Müslüman olmayanlar ise, bunların İslamiyet’e davet edilmesi ve kabul etmezlerse yapılan savaş sonucu esir edilmeleri gerekiyordu. Aynı zamanda bu savaşın da İslamiyet’in menfaati için yapılması şarttı. Bu insanların savaş yapılmadan kaçırılarak (avlanarak) köle yapılmaları, kadınlarının da cariye olarak kullanılmaları da caiz değildi.⁵⁸⁹

⁵⁸² İlk ezanı okuyan Bilal-i Habeşi’de Habeşli bir köleydi.

⁵⁸³ Sevakin, Arapçada “hapishane” manasına gelmektedir. Aslıyüce, a.g.e., s.81.

⁵⁸⁴ Orhonlu, a.g.e., s.100.

⁵⁸⁵ Cellab: Gezgin (kervan sahibi) tüccarlara Cellab deniliyordu. Bunların giydiği ve günümüzde Sudan’ın milli giysisi olan beyaz, uzun geniş kollu giysiye de Cellabiye denilir.

⁵⁸⁶ Orhonlu, a.g.e., s.102.

⁵⁸⁷ Avni Özgürel, “Kölelik ve Harem”, **Radikal Gazetesi**, 6 Mart 2005 (Erişim Tarihi: 09.08.2012) .
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=145625>.

⁵⁸⁸ Orhonlu, a.g.e., s.74.

⁵⁸⁹ İzzet Sak, “Şer’iyye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkâli (17. ve 18. yüzyıl)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, 1994, s.380.

Türkiye’de yaşayan Sudan kökenli siyahiler (zenciler/Araplar) Yukarı Nil’den, Batı Sudan’dan, Güney Sudan’dan, Güney Darfur’dan, Habeşistan’dan köle tacirlerince toplanıp Anadolu’ya getirilmeleri birkaç yoldan olmuştur. Osmanlı saray ve devlet adamlarının dairelerinde kullanılan esirlerin hemen hepsi bu yol ile getirilmişlerdir. Bu bakımdan esir ticaretinin sosyal hayatta bir yeri vardır.⁵⁹⁰ Ancak bu Amerika kıtasında en bariz örneğini gördüğümüz geleneksel tarz kölelik değildi. Osmanlıda köle kullanımı daha ziyade “kamu köleliği” şeklindeydi.⁵⁹¹ Yani köle dediğimiz bu insanlar padişahların, üst düzey bürokrasideki memurların, paşaların, zengin tüccarların hizmetinde çalışan ya da sarayda, konakta, ev işlerini yapan çalışanlardı. Bu köleler saraylarda, konaklarda yaşadılar. Yalılarda, köşklere kaldılar. Buradaki debdebe ve şaşaayı gördüler ve bir nevi de bunu yaşadılar. Talim ve terbiyeden geçirilen ve kabiliyetine göre yükselen Habeş ve Sudanlı köleler padişah sarayında önemli bir makamı ifade eden Darüssaade Ağalığı’na (Kızlar Ağalığı) getiriliyor ve burada Darüssaade Ağası olarak haremi yönetiyordu.⁵⁹² 1903’te Osmanlı Sarayı’nda 194 haremağasının bulunduğu ve bunların çoğunun da bu tarihte serbest bırakıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁵⁹³

Esirler, güzel ve güçlü kuvvetli olanlarından seçilmiş olduğu için yaşadıkları topluma göre değişik görünüşlerinin de onlara kazandırdığı sempati ile etrafın ilgisini çekmekte idiler. Onlara karşı beslenen bu sempati ve ilgi bazı yazarların onlar hakkında risale ve eserler yazmalarına sebep teşkil etmiştir. Bu şekilde Mekkeli Ali adlı bir kişi onlar hakkında *Mir’atü’l-Hubuş fi’l-Usul* adlı bir eser yazmıştır.⁵⁹⁴

19.yüzyılda kölelik düzeni yavaş, yavaş şekil değiştirmeye başladı ancak Sultan Abdülmecid’in fermanıyla (Aralık 1846’da) kölelik ve köle ticareti resmen yasaklanmasına rağmen ihlal edildiği de bilinmektedir.⁵⁹⁵ Örneğin 26 Aralık 1857

⁵⁹⁰ Orhonlu, a.g.e., s.102.

⁵⁹¹ Özgürel, a.g.m.

⁵⁹² Orhonlu, a.g.e., s.102.

⁵⁹³ Özgürel, a.g.m.

⁵⁹⁴ Orhonlu, a.g.e., s.102.

⁵⁹⁵ Ortaylı, a.g.e., s.172.

tarifli bir belgede; “Arnavut esirci Bayram ve İstanbul’da haffaflar kethüdası İsmail Ağa’nın bu fermana mugayir hareketlerinden dolayı” cezalandırılmalarını emrediyor.⁵⁹⁶

Sudanlıların Türkiye’ye yerleşmelerinin ikinci sebebi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın ordusu ile İstanbul’a doğru yaptığı ve Tarsus ile Adana’yı alması ile sonuçlanan sefer sırasında (1833) getirdiği Sudanlıların Yüreğir ovasına yerleşmeleri ile olmuştur. 1834’te İbrahim Paşa geri çekilince burada kalan Sudanlılar üç köye yerleşip kapalı bir topluluk oluşturarak geleneklerini korumuşlardır (erkeklerin mısır birası içmesi gibi).⁵⁹⁷ Önceden nispeten fazla olan bu Sudanlı vatandaşlarımız, büyük kentlere ve Almanya’ya gittiklerinden Akdeniz bölgesinde ki sayıları azalmıştır. Adana’da Karataş ilçesinde Paşaköy ve Sağdıçlı; Yumurtalık ilçesinde Asmalı, Forlar, Göbekören köylerinde halen yaşıyorlar.⁵⁹⁸

Bizdeki köleler Amerika’da, Latin Amerika’da pamuk tarlalarında, madenlerde çalıştırılan, kırbaçlanan, sefil bir hayat sürdürülen köleler gibi değildi. Hiçbir zaman tarla ve fabrikalarda kitlesel üretim aracı olarak kullanılmadılar. Ancak bunun istisnai örneği Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa’nın teşebbüsüdür ki kendi özel arazisinde köle çalıştırmıştır. Sudanlıların Türkiye’ye yerleşmelerinin üçüncü yolu olan bu örnek, tamamen Osmanlı toplum ve iktisadi anlayışına zıt bir durum olması sebebiyle harici (Mısır’a özgü) bir uygulama olarak da kabul edilebilir.

Hıdiv Abbas Paşa’nın (daha sonra da Sultan Abdülhamid’e geçen) 17 köyden oluşan Muğla’nın Dalaman yöresindeki geniş arazileri,1870’li yıllarda, Muğla’lı Şevki’den 60 bin İngiliz altınına satın almıştır.⁵⁹⁹ Hıdiv Abbas Paşa’nın aldığı 300.000 dönümlük⁶⁰⁰ bu arazi çoğunlukla Dalaman çayının taşması ile oluşan bataklık bölgelerdi. Hıdiv, bu arazilerin ıslah edilmesi, bataklıkların kurutulması, su kanalları, köprüler ve binalar yapmak için gerekli olan işgücünü kendi idaresindeki bölgelerden(Sudan) temin eder.

⁵⁹⁶ A.g.e.,172; bakınız arşivden nakleden Ortaylı: BOA,İr-M.V., No:16856,9 Cemaziyelahir 1274/26, Aralık 1857.

⁵⁹⁷ Hale Soysü, **Kavimler Kapısı-1**, Kaynak Yayınları, birinci baskı 1992, İstanbul, s.54.

⁵⁹⁸ A.g.e., s.54.

⁵⁹⁹ A.g.e., s.57.

⁶⁰⁰ Mürsel Özata, “Köyceğiz Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)”,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s.51; “Muğla”, **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt VIII, İstanbul, 1983, s.5868.

Önce gemilerle iki bin Sudanlı getirilmiş sayı daha sonra gelenlerle de artmıştır.⁶⁰¹ Bunların çoğunluğu köle idiler. Ayrıca çeşitli ustalar ve askerler de vardı. Mısır'da çıkan sorunlar, İstanbul'daki siyasi karışıklıklar sonucu Hıdiv Abbas Hilmi Paşa Mısır'a dönmek zorunda kalır. Ancak getirmiş olduğu Sudanlılar burada kalırlar. 1.Dünya Savaşı'nın başlaması ile de irtibat kesilir ve gelenler Akdeniz Bölgesinin çeşitli yerlerine dağılırlar. Yapacak işleri, yaşayacakları evleri olmadığından mağdur olurlar. Bazıları Köyceğiz'in Kapnaç (Kapniç) Çiftliği ile Gökova Hasan Çavuş Çiftliği'nde ırgat olurlar.⁶⁰² Bazıları da dağlarda Yörüklerin yardımı ile hayata tutunmaya çalışırlar. Dalaman yöresine ilk yerleşenlerden olan Türkmen Alevi Selim Ağa, Dalaman yöresindeki Sudanlılara sahip çıkar.⁶⁰³ Onlara yer verir. Köy kurup yerleşmelerini sağlar. İlk önceleri basit çamurdan ve sazlardan kulübe benzeri kalacak yer yaparlar. Daha sonra da daha iyilerini yapmaya çalışırlar. Günümüzde genellikle geçimlerini çiftçilik ve ziraat ile sağlamaktadırlar. Fazla bir toprakları da yoktur. Yanında çalıştıkları Ağaların, dedelerine vermiş olduğu küçük tarlalarda üretim yaparak yaşamaktadırlar.⁶⁰⁴

Türkmenler ile Sudanlılar arasında kız alıp verme ve günlük yaşamdaki sosyal ve iktisadi ilişkilerin artması ile Sudanlılar kök salıp bu toprakların bir parçası olmuşlardır. Arapçayı ve geleneklerini unutmuşlar. Hatta Ege yöresindeki Sudanlılar, kendilerine özgü oyunları olmadığından, düğünlerde zeybek oynamaktadırlar.⁶⁰⁵

Sudan kökenli bu siyahi kadın ve erkekler yöredeki Türkmen ve Yörüklerle yani beyaz tenliler ile evlenmişler. Çocukları ise; beyaz, siyah veya hafif koyu renkli olmuş. Hatta günümüzde sarı saçlı siyah tenli Sudanlılara rastlama imkânı da vardır.⁶⁰⁶ Tahtacılar ile evlenen Sudanlılar Aleviliği benimsemiş, Yörükler ile evlenenler ise Sünniliği kabul etmişler.⁶⁰⁷ Bilinçli bir şekilde asimile olan bu çoğunluğun yanında, Ege'de Menderes ve Gediz havzalarında yaşayanlar kendileri dışındakilerle evlilik

⁶⁰¹ Soysü, a.g.e., s.57.

⁶⁰² Özata, a.g.e., s.51.

⁶⁰³ Soysü, a.g.e., s.58.

⁶⁰⁴ "Türkiye'nin Siyahileri", **Hürriyet Gazetesi**, 10.07.1998, Yayın Tarihi, 25.10.2011 (Erişim Tarihi: 09.08.2012) <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1998/07/10/54593.asp>.

⁶⁰⁵ Soysü, a.g.e., s.61.

⁶⁰⁶ Ag.e., s.59.

⁶⁰⁷ A.g.e., s.60.

yapmayarak soylarını (etnik yapılarını) koruyorlar. Bunların sayısı kesin olmamakla beraber tahminen 150-200 kişiyi geçmemektedir.⁶⁰⁸

Sudanlıların yerleşim alanları yukarıda belirtilen Adana hariç olmak üzere, Antalya'da Merkeze bağlı Aksu, Büyük ve Küçük Kundu köyleri, Korkuteli'nde Kargın köyü, Manavgat merkezde ve Finike'de; Aydın Merkez'de ve Balıkesir'in Ayvalık ilçesi merkezinde; Isparta'nın merkez Akçaşar köyünde ve İstanbul merkezde, İzmir'de ise merkez, Tire merkezde ve Yeniçiftlik köylerinde, Torbalı ve Selçuk ilçelerinde; Muğla'nın Ortaca ilçesinin Merkez, Akıncı ve Fevziye köyünde, Dalaman'ın Merkez ve Kargınkürü köyünde, Köyceğiz Milas, Göcek ve Fethiye'de ve Sakarya il merkezinde yoğun bir şekilde bulunmaktadır.⁶⁰⁹ Ege bölgesinde 1980'lerin ortalarında on beş bin kadar olan bu vatandaşlarımızın Libya ve Amerika'ya göç sebebiyle sayıları azalmıştır. 1990'ların sonunda ise sayıları beş bin'i bulmaktaydı.⁶¹⁰

Futbol Federasyonu eski Asbaşkanı Hadi Türkmen, Türk sanat müziğinin sevilen sesi İbrahim Şirin, "Gel Tezkere" şarkısı ile tanınan Esmeray, Dalaman eski belediye başkanı Musa Siva Anadolu mozaiğini oluşturan bu zencilerin ilk akla gelen torunlarıdır.⁶¹¹

1.12. SUDAN'IN TÜRK YÖNETİMİNDEN AYRILMA SÜRECİ

Mısır ile Sudan'ın Osmanlı Devleti ile bağlantısı, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin resmen savaşa başlaması ve İngiltere'nin bu toprakları resmen ilhak etmesi sonucu 6 Kasım 1914 tarihinde kesildi. Osmanlı Devleti bu ilhakı kabul etmediğini, daha önceden de Sudan hakkında yapılan bütün antlaşma ve düzenlemeleri de reddettiğini beyan etmiş ancak imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle fazla da bir karşılık verememiştir.⁶¹² Osmanlı, I.Dünya Savaşı'nda Kanal Cephesi ve Trablusgarb Cephesi'ndeki

⁶⁰⁸ "Sudanlılar", <http://www.zevkli.org/polonezler-kuban-kazaklari-sudanlilar-estonlar-molokanlarruslar-almanlar-t479621.html> (Erişim Tarihi: 08.08.2012).

⁶⁰⁹ Soysü, a.g.e., s.54.

⁶¹⁰ Hürriyet ,10.07.1998., a.g.m.

⁶¹¹ A.g.m.

⁶¹² Arslan, a.g.m., s.112.

muharebeler ile dolaylı, Ali Dinar'ın desteklenmesi ile de doğrudan Sudan'ın emperyalist güçlerden temizlenmesi için çalışmış ise de fazla bir başarı elde edemedi. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmak zorunda kalınan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, Trablusgarb, Hicaz, Yemen, Asir, Irak ve Suriye'deki kuvvetlerinin İtilaf Devletleri'ne teslim olmasını kabul ederek, Anadolu'nun güneyindeki topraklarını terk ederek çekilmişti.⁶¹³

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan ve Osmanlı Devleti'ni siyaseten bitiren Sevr Antlaşması'nın 113-114.Maddeleri Sudan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması hakkındadır. **“Tarafların akaidin-i âliye Sudan'ın vaziyet-i hukukiye ve şekli idaresini muayyen olarak İngiltere ve Mısır hükümetleri arasında 19 Kanun-ı Sani 1898 tarihinde akd ve imza olunup Sevakin şehrine müteallik olarak 10 Temmuz 1899 tarihinde imza edilen bir mukavele-i müzeyyele ile tadil edilmiş olan mukavelenameye kesb-i ittıla ettiklerini ve onu resmen tasdik ettiklerini beyan ederler”**⁶¹⁴ Bu madde ile Sudan, 1898 ila 1899 tarihlerinden itibaren İngiltere ile Mısır'a bırakılmış oluyor. Ancak Sevr Antlaşması'nın 101. maddesi **“Türkiye Mısır'da ve Mısır üzerindeki bütün hukuk ve tasarrufatından feragat eder...ve İngiltere'nin 18 Kanun-ı evvel 1914'te Mısır üzerinde ilan ettiği himayeyi tasdik..eder”** beyanıyla Osmanlı Devleti Mısır'ı da İngiltere'ye bırakmış olduğundan, Mısır-İngiliz ortak yönetimi aslında söz konusu olamayacağından İngiliz sömürge idaresi hukuki olarak da tanınmış oluyordu.⁶¹⁵ Sevr Antlaşması'nın 114. maddesindeki “Sudan tebası memalik-i ecnebiyede İngiltere sefaret ve şebenderhanelerinin himayesine mazhar olacaktır” ifadesi ile Sudanlılar artık uluslar arası hukukta İngiltere tarafından temsil edileceği ilan edilerek Sudan ve Sudanlılar hukuki olarak İngiltere'ye tabi oldular.⁶¹⁶

Osmanlı Sultanı hem hükümdar, hem de halife sıfatını taşıdığından ve de Sudan, Osmanlı toprağı olmasının yanında Müslüman bir ahaliye sahip olduğundan üzerinde Halife'nin tasarruf hakkı vardı. İngiltere hukuki olarak Sudan ve Sudanlıları tabiiyetine almasına rağmen, İslam memleketi olduğundan Halifelik makamının tasarrufu İngiltere'yi sıkıntıya sokabilirdi. Sevr Antlaşması'nın 139.maddesi ise; **“Türkiye diğer**

⁶¹³ A.g.m., s.112; bakınız Erim'den nakleden Arslan: “Mondros Mütarekenamesi”, Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Ankara, 1953, s.519-524, madde 16,17,18.

⁶¹⁴ A.g.m., s.112; bakınız Sevr Antlaşması, m.113.

⁶¹⁵ A.g.m., s.112.

⁶¹⁶ A.g.m., s.113.

bir devletin hâkimiyet veya himayesine tabi Müslümanlar üzerinde her ne mahiyette olursa olsun icra-i hakimiyet ve selahiyet-i kazaiye hususunda bilcümle hukukundan kat'iiyen feragat eyler” kesin hükmü ile Osmanlı Devleti eski toprakları üzerindeki Müslümanların hilafet makamına olan bağılıklarından hukuki olarak da feragat etmek zorunda kalmıştı.⁶¹⁷ Ancak ağır şartlara sahip maddeler içeren Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti tarafından imzalanmış ise de Milli Mücadele'nin başlaması ile tasdik edilememiş bu sebepten dolayı da yürürlüğe konamadığından, Sudan'ın hukuki olarak kendilerine bağlanmasını İngilizler yine gerçekleştiremediler.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti siyasi ve hukuki olarak bitmişti. İtilaf Devletleri ile Ankara hükümeti Lozan Antlaşması'nı 24 Temmuz 1923 tarihinde imzaladılar. 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM.'nde tasdik edilerek yürürlüğe giren Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin sınırları çizilmiş ve Sudan'ın da hukuki durumu netleşmişti. Lozan Antlaşması'nın 17.maddesi **“Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki tüm hukuk ve senetlerinden vazgeçmesine ilişkin hükmü 5 Kasım 1914 gününden başlayarak geçerlidir”** ifadesi ile Türkiye ve Sudan arasındaki hukuki ilişkiler bitmiştir.⁶¹⁸ Lozan Antlaşması 1923 tarihinde imzalanıp onaylanmasına rağmen, Sudan ile ilişkilerin bitiş tarihi 5 Kasım 1914 olarak kabul edilerek, İngiltere'nin Sudan'da yaptıklarının hukuki altyapısı da İngiltere lehine oluşturulmuş oldu. İngiltere'nin Mısır ve Sudan'ı işgal etmesi veya 1914 tarihindeki himaye ilanı ve aynı şekilde İngiliz-Mısır ortak yönetimi zamanında yapılan herhangi bir düzenleme devletlerarası hukuka göre Osmanlı Devletinin bu iki yer üzerindeki haklarını bitiremediği için Lozan antlaşmasının onayına kadar hukuki olarak Mısır ve Sudan Türk toprağı olarak kaldı.⁶¹⁹

İngiltere'yi tedirgin eden Hilafet sorunu ve Sudanlılar üzerindeki dini otorite meselesi Lozan Antlaşması'nın 27.maddesi ile düzenlenmiştir. Türkiye, **“Sudan vatandaşları üzerinde siyasal, yasama ya da idari konularda, her ne sebeple olursa olsun hiçbir yetki ya da yargı hakkı kullanmayacaktır. Yalnız (Türkiye'deki) dini makamların**

⁶¹⁷ A.g.m., s.113.

⁶¹⁸ A.g.m., s.113.

⁶¹⁹ Daly, a.g.e., s.232.

(Hilafet) dinsel yetkilerine bir zarar gelmeyecektir.”⁶²⁰ Bu maddeye göre Türkiye, Sudanlılar üzerindeki hukuki haklarından vazgeçerken, Sudanlıların Hilafet makamına olan bağılıklarına izin verilmiştir. Ancak 1924 yılında Hilafet’in kaldırılması ile Sudanlılarla olan hukuki bağın yanında manevi bağılıkta bitirilmiş oldu.

⁶²⁰ Arslan, a.g.m., s.114.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

Milli Mücadele yıllarında Sudanlılar, Kurtuluş Savaşı'nın kendileri için ifade ettiği önemi vurgulamak için bin bir zorluğa katlanarak Ankara'ya heyet göndermiş ve topladıkları mütevazı yardımı Mustafa Kemal'e teslim etmişlerdi.⁶²¹ Sudanlıların yaptığı yardımlar miktar olarak fazla olmadığı için belgelerde “diğer yardımlar” sınıfında verilmiştir.

Sudan, Afrika kıtasının en geniş ülkesi olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan ilk devlet oldu.⁶²² 2 Eylül 1898 tarihinde yapılan Kereri Savaşı ile Sudan, İngiliz işgaline maruz kalarak, İngiliz-Mısır ortak yönetimi altında İngiliz kolonisi oldu. 1 Ocak 1956 tarihinde Osmanlı idaresi döneminde son şeklini almış olduğu sınırlar içinde, hem İngiltere hem de Mısır'dan bağımsızlığını elde etti. Sudan'ın bağımsızlığını destekleyen ve ilk tanıyan devletlerden olan Türkiye, aynı yıl büyükelçilik açarak diplomatik ilişkilere başladı. Sudan ise diplomatik ilişkileri daha da geliştirmek için 1970 yılında Ankara'da bir büyükelçilik açtı.⁶²³ Tarihi ve kültürel bağların yanında birbirinin bağımsızlığına saygı gösteren ve destekleyen bir unsur olarak diplomatik ilişkiler, ticaretin arttırılmasını da beraberinde getirdi.

Ancak bazı siyasi sebepler ilişkilerin ilerletilmesine engel teşkil etmiştir. Arap-İsrail savaşları ve İsrail'e karşı olan Arap ve Müslüman devletlerin tutumu, buna karşılık Türkiye'nin yönünün Batı'ya dönük olması, NATO üyesi olması, Amerika ve İsrail ile ilişkilerinin iyi olması Sudan ile olan ilişkilerin alt seviyede kalmasına sebebiyet

⁶²¹ Özgürel, a.g.m.

⁶²² Muddathır, a.g.e., s.VII.

⁶²³ Fadl Hasan, Sudan Özelinde, a.g.e., s.292.

vermişti. Sudan'ın Arap-Baas fikirlerine (Nasırizm) yakın durması ve sosyalizmi (belirli bir dönem için de olsa) yerleştirmeye çalışması da ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.⁶²⁴ Sudan, Arap ve Müslüman kimliği ile (belirli dönemler hariç) İslami yönetim ve İslam hukukunu kabul etmesi, buna karşın Türkiye'nin laik hukuk sistemini uygulayıp, batılı kurumları yerleştirmesi ilişkilerde uyum sorunlarına yol açmıştır.

1982'de Sudan Devlet Başkanı Cafer Muhammed Numeyri,⁶²⁵ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in daveti üzerine Türkiye'ye geldi.⁶²⁶ Bu ziyarette siyasi ve iktisadi fikir alış verişi yapıldı. Kültürel, ekonomik, teknik ve bilimsel alanlarda çeşitli anlaşmalar imzalandı. 1990-2001 arası ikili ilişkilerin artış gösterdiği yıllar oldu. Bu dönemde 10 tanesi akademik konularla ilgili olmak üzere, 25 civarında anlaşma ve protokol imzalandı.⁶²⁷ Afrika Açılım Stratejisi ve Sudan ile ticari ve siyasi ilişkileri arttırmak için yapılan girişimler sonucu 10 Ocak 2001 tarihinde gerçekleştirilen "Ekonomik İlişkileri Geliştirme Konferansı" ilişkilerin ivme kazanmasında önemli bir tarih olmanın yanında, dönemin Dışişleri bakanı İsmail Cem'in Hartum'a gitmesi bir Türk Dışişleri bakanının Sudan'a yaptığı ilk ziyaret olması nedeniyle de ayrıca önem arz etmektedir. 2003 yılından itibaren de hem ziyaretler hem de ticari, siyasi ve kültürel ilişkiler daha ileri bir aşama geçmiştir. 2006 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı ziyaret ile ilişkiler daha üst seviyelere taşınmıştır.

İkili ilişkileri geliştirme azmi her geçen gün artarak, stratejik ortaklık seviyesine çıkmıştır. Güney Sudan'ın referandum ile ayrılmasından sonra (Temmuz 2011) Meclis'teki yeni yasama yılının açılış konuşmasında Sudan Cumhurbaşkanı Ömer El-Beşir, Türkiye'yi de stratejik ortakları (diğerleri Çin, Hindistan, Mısır, Malezya)

⁶²⁴ "25 Mayıs 1969'da Albay (sonra General) Cafer el-Nimeiri'nin (Numeyri) liderliğinde askeri darbe yapıldı. Yeni rejim "Sudan Sosyalizmi"ne bağlı olduğunu açıkladı. Ülkenin adı da "Sudan Demokratik Cumhuriyeti" olarak o tarihte değiştirildi. İktidara gelenler Nasırizme yakın biliniyorlardı. Açık seçik bir siyasal ideolojileri de yoktu. Ancak, ilk başlarda, İmam Hacı el-Mehdi gibi gelenekçilere ve "İslami Cephe" adı altında birleşmiş eski "Müslüman Kardeşler" kalıntılarına sırt çevirmişlerdi." Ataöv, a.g.e., s.90.

⁶²⁵ Numeyri hükümetinin 1969'da dış politikada yaptığı ilk iş Alman Demokratik Cumhuriyetini resmen tanımak oldu. Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ile de ilişkileri ilerletti. Filistin sorununda ateşli bir Arap taraftarı oldu. Kasım 1970'de Numeyri, Sedat ve Kaddafi Sudan, Libya ve Mısır'ı birleştirerek federal bir devlet kurmaya karar verdiklerini açıkladılar. A.g.e., s.92.

⁶²⁶ Fadl Hasan, Sudan Özelinde, a.g.m., s.292.

⁶²⁷ A.g.m., s.292.

arasında sayarak, ilişkilerin ulaştığı seviyeyi göstermiştir. Ancak iki ülke ilişkileri gerek siyasi, gerek diplomatik, gerekse de iktisadi olarak henüz hedeflenen seviyede değildir.

2.1. DİPLOMATİK İLİŞKİLER VE ELÇİLİK FAALİYETLERİ

Ekim 2009 tarihinde Sudan Devleti, vize işlemlerini kolaylaştırmak için tek taraflı aldığı kararla, Türk vatandaşlarının sınır kapılarından 100 Amerikan doları bedel karşılığında iki aylık vize alabilmelerini sağlamıştır.

Türkiye ile Sudan Arasında İmzalanan Anlaşmalar⁶²⁸

ANLAŞMA ADI	İMZA TARİHİ	R.G. TARİH VE SAYISI
Ticaret Anlaşması	05.07.1980	13.11.1980 /17159
Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması	02.08.1982	23.09.1982/17821
Kültür Anlaşması	02.08.1982	07.04.1987/19424
Teknik İşbirliği Anlaşması	11.10.1989	24.02.1990/20443
İkili Hava Ulaştırması Anlaşması	12.08.1998	.*
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	19.12.1999	.***
Tarım Alanında Teknik, Bilimsel Ekonomik İşbirliği Protokolü	19.12.1999	24.08.2000/24150
Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması	19.12.1999	10.09.2000/24166
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	26.08.2001	17.09.2003/25232, (01.01.2006'te yürürlüğe girmiştir.)
IX. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	16.12.2004	09.03.2005/25750
Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Protokol	10.12.2003	16.01.2004/25348
X. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	14.03.2007	04.07.2007/26572
Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Protokol	28.03.2007	03.07.2009/27277
Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması	14.03.2007	14.04.2009/27200 27.06.2009/27271
Denizcilik Anlaşması	16.12.2004	14.04.2009/27200
Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Protokol	28.03.2007	14.04.2009/27200
XI. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	10.04.2009	.****

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

⁶²⁸ “Sudan Ülke Bülteni”, http://www.deik.org.tr/2844/Sudan_Ülke_Bülteni.html (Erişim tarihi: 24.12.2012).

Onay sürecindeki anlaşma ve protokoller:

* İkili Hava Ulaştırması Anlaşması

** Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması

*** XI. Dönem KEK Toplantısı Protokolü

12.Dönem KEK toplantısı 2-4 Mayıs 2012 tarihlerinde Ankara’da yapılmıştır.⁶²⁹

2.2. TİCARİ İLİŞKİLER

1970-1980 arasında fazla da önemli olmamakla birlikte, iki ülke arasında ticari ilişki gerçekleştirilmişti.⁶³⁰ Türkiye ile Sudan arasındaki ticari ilişkiler ve mal değişimi ile ilgili ilk ticaret protokolünün Ankara’da 05.07.1980 tarihinde imzalanmasıyla ticari ilişkiler de resmen başlatıldı ve aynı yıl ticaret hacmi 3.814.000 ABD dolarına ulaştı.⁶³¹ Turgut Özal iktidarı ile Türkiye’nin dışa açılma hamlesine paralel Sudan ile de ticarete nispi bir artış gerçekleştirildi. İki ülke arasındaki ticaretin niteliği ve niceliğine paralel olarak ilişkiler de her geçen yıl gelişti. 02.08.1982 tarihinde Ankara’da Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile Kültür Anlaşması imzalandı. 20.04.1987’de Ankara’da Merkez Bankaları arasında kredi anlaşması imzalandı.⁶³² 11.10.1989 tarihinde Hartum’da imzalanan anlaşma ile Teknik İşbirliği Anlaşması’nın kapsamı geliştirildi. Necmettin Erbakan döneminde Müslüman-Arap devletleri ile olan ilişkilerin her yönüyle geliştirilmeye çalışılması siyasetinden Sudan’da nasibini aldı. 1997 yılına kadar Sudan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bakanlar düzeyinde beş tane karma ekonomik komisyon toplantısı yapılmıştı. VI. Dönem KEK toplantısı 27.03.1997 tarihinde Ankara’da gerçekleştirildi.⁶³³

Türk Dış Politikası’ndaki önemli bir aşamayı ifade eden ve 1998 yılında uygulamaya geçilen Afrika’ya Açılım Eylem Planı ile Afrika ve Sahra altının önemli ülkelerinden biri olan Sudan ile ilişkiler daha da arttırılmaya başlandı. 1998’de imzalanan İkili Hava Ulaştırma Anlaşmasını, 18.12.1999 tarihinde Hartum’da imzalanan Merkez Bankaları

⁶²⁹ “Türkiye-Sudan İlişkileri”, T.C. Hartum Büyükelçiliği, a.g.m.

<http://khartoum.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=160309> (Yayın Tarihi: 07.08.2012- Erişim Tarihi:16.09.2012).

⁶³⁰ Fadl Hasan, Sudan Özelinde, a.g.e., s.292.

⁶³¹ A.g.m., s.292.

⁶³² M.Orhan Dikmen, “İAV Başkanı M.Orhan Dikmen’in Konuşması”, **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001)**, İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.24

⁶³³ **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001)**, İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.82.

Borç Anlaşması takip etti. 19.12.1999 tarihinde Hartum’da yapılan 7. Dönem KEK Protokolü ile, karşılıklı ekonomik ilişkileri düzenleyen 5 anlaşma imzalandı.⁶³⁴ Bunlar Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Tarım Alanında Teknik, Bilimsel Ekonomik İşbirliği Protokolü, Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması ile Hartum Üniversitesi’nde Türk Dili ve Türk Uygarlığı bölümünün kurulması⁶³⁵ anlaşmalarıdır. 2001 yılında imzalanan Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmasını, 10 Aralık 2003 tarihli Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine Dair Protokol izledi. Bu protokol ile Sağlık alanında çok çeşitli işbirliği yapılmış ve yapılmaya da devam ederek Sudan halkının sağlığının korunmasında ve tedavisinde kayda değer gelişmeler elde edilmektedir. 2004 yılında Denizcilik Anlaşması ile IX. Dönem KEK Toplantısı Protokolü imzalanmıştır. 28 Mart 2007 tarihinde Ankara’da, X. Dönem Kek Toplantısı Protokolü, Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliği Protokolü ile Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması imzalandı. Hartum’da Mehdi Eker’in katılımı ile 6-10 Nisan 2009’da yapılan XI. Dönem KEK Toplantısı’nın Protokolü⁶³⁶ de 2009 yılında imzalandı. Bu protokol ile müzakere edilip üzerinde mutabık kalınan konular: Dış Ticaret ve Serbest Bölgeler, Gümrük, Bankacılık ve Finansman, Tarım ve Ormancılık, Sanayi ve Madencilik, Sağlık, Ulaştırma, Müteahhitlik, Yatırım ve İstihdam, Teknik İşbirliği, Bilim ve Teknoloji, Turizm, Kurumsal Altyapı olmak üzere 17 tanedir. XII. Dönem KEK toplantısı 2-4 Mayıs 2012 tarihlerinde Ankara’da yapılmıştır.

Türkiye, iktisadi alanda serbest piyasa ekonomisi ilkelerini uygulayarak uluslar arası işbirliklerini karşılıklı kazanç yani “kazan-kazan” düşüncesiyle muhatabının da çıkarlarını koruyan ortamda geliştirmeye çalışmaktadır. Karşılıklı kazanca dayanan düşünceler ilişkilerin uzun süreli ve hayatın her alanda gelişip ilerletilmesini de sağlayacaktır. Tarihi bağlar, yeni dış politika açılımları ve karşılıklı menfaatler yeni ufuk açıcı gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye’nin Afrika’ya açılma siyaseti Sudan’ın dünya’ya açılma siyaseti ile örtüşmekte ve İslam Konferansı Örgütündeki ortak çalışmalar yeni işbirliklerinin geliştirilmesini de sağlamaktadır.⁶³⁷

⁶³⁴ M.Orhan Dikmen, a.g.m., s.24-25.

⁶³⁵ Mustafa Osman İsmail, “Sudan Dışişleri Bakanı’nın Konuşması”, **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001)**, İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.38.

⁶³⁶ Ek.4’te kararlar detaylı verilmiştir.

⁶³⁷ İsmail Cem, “Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem’in Konuşması”, **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (10 OCAK 2001)**, İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.34-35.

Sudan-Türkiye ilişkileri hükümetlerin değişmesinden etkilenmeden her geçen gün artarak gelişmektedir.

Türkiye ile Sudan arasındaki ithalat ve ihracat rakamları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.⁶³⁸

Yıllar İtibariyle Türkiye-Sudan Dış Ticareti (Bin \$)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
1997	25.840	9.381	16.459	35.221
1998	34.142	11.801	22.341	45.943
1999	33.586	7.006	26.580	40.592
2000	37.662	4.633	33.029	42.295
2001	54.509	1.392	53.117	55.901
2002	55.939	12.405	43.534	68.344
2003	63.791	7.143	56.648	70.934
2004	88.442	12.079	76.363	100.521
2005	145.161	7.955	137.206	153.116
2006	216.967	7.623	209.344	224.590
2007	179.697	8.400	171.297	188.097
2008	233.861	9.208	224.653	243.069
2009	244.805	7.262	237.543	252.067
2010	227.615	5.215	222.400	232.830
2011	244	9	235	253
2012**	138	6	132	144

Kaynak: TUIK

* Tablodaki sayısal veriler ABD Doları cinsindedir.

** 2012 yılı ilk altı aylık döneme ait verileri içermektedir.⁶³⁹

⁶³⁸ "Sudan Ülke Bülteni", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), http://www.deik.org.tr/2844/Sudan_Ülke_Bülteni.html (Erişim Tarihi: 24.12.2012).

⁶³⁹ T.C. Hartum Büyükelçiliği, a.g.m.

Tabloda da görüldüğü gibi Sudan ile yapılan ticarete denge Türkiye lehinedir. Sudan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler yatırım, ticaret, müteahhitlik hizmetlerini kapsamaktadır.

Müteahhitlik ve müşavirlik firmalarımız Sudan'da önemli projelerin yapımını tamamlanmış ve devam eden projelerde her geçen yıl artmaktadır. Yol, köprü, bina, konut, hastane inşaatlarında tamamlanmış birçok proje mevcuttur. Sudan'da sadece inşaat sektöründe faaliyet gösteren 30'a yakın Türk firması bulunmaktadır.⁶⁴⁰ Sudan'daki Türk ticaret ve yatırımlarının nitelik ve nicelik olarak her yıl artarak devam etmesi Sudan ticaretinin Türkiye'ye açılmakta olduğunu göstermektedir.⁶⁴¹

Sanayi ve imalat sektöründe küçük, orta ve büyük işletmeler mevcuttur. Türk firmalarının yapmış olduğu yatırımlar çeşitli sektörlerle dağılmıştır. Briket imalatı, perde imalatı, oto tamirhanesi, berber dükkanları, mobilya imalatı, dekorasyon, su tankı imalatı, PVC profil imalatı, PVC-Alüminyum doğrama imalatı, lokanta ve pastane işletmeciliği, salça ve ketçap imalatı, seracılık, yapı kimyasalları imalatı, tuğla imalatı, haddehane, çimento tesisi, tekstil, tarım ve hayvancılık alanlarında yatırımlar vardır. Kombassan Holding 2004 yılında Hartum'da AFRA isminde alış veriş merkezi açmış ancak daha sonra devretmiştir. Sudan'daki Türk yatırımlarının toplamı yaklaşık 300 milyon ABD Doları seviyesine ulaştığı tahmin edilmektedir.⁶⁴²

1999 yılında çıkarılan ve 2000 yılında tadil edilen Yatırım Teşvik Kanunu'nun 7. ve 9. maddelerine göre Sudan'da Türk yatırımcılara açık olan yatırım alanları şunlardır.⁶⁴³

- 1- Tarım alanı
- 2- Hayvancılık alanı
- 3- Enerji, madencilik ve yol, liman, elektrik, baraj ve iletişimi kapsayan altyapı alanları
- 4- Ulaşım ve iletişim alanları
- 5- Turizm ve çevre alanları

⁶⁴⁰ T.C. Hartum Büyükelçiliği, a.g.m.

⁶⁴¹ **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001),** İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.88.

⁶⁴² T.C. Hartum Büyükelçiliği, a.g.m.

⁶⁴³ **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001),** İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.81.

- 6- Depolama alanları
- 7- Yerleşim ve müteahhitlik alanları
- 8- Eğitim hizmetleri alanı
- 9- Sağlık alanları
- 10- Ekonomik, idari, danışmanlık ve bilgi teknolojisi hizmetleri alanları.

Mevcut yatırımlar sermaye artırımını ve teknolojik yenilenmeler ile artmaktadır. Bunun yanında özel teşebbüsün kendi imkânları ile yaptıkları yatırımların yanı sıra düzenli olarak yapılan Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantıları ile ticaret ve yatırımların arttırılması sağlanmaktadır. TUSKON gibi işadamı dernek ve federasyonlarının yaptığı toplantı ve ülke zirveleri ile de ticaret ve yatırım imkânları arttırılmaya çalışılmaktadır. TUSKON'un Hartum'da sürekli çalışan bürosu bulunmaktadır. Hartum'da bulunan T.C. Ticaret Müşavirliği ile de ticaret ve yatırımların sürekliliği sağlanılmaya çalışılmaktadır. Türkiye yatırımlarıyla, Sudanlıların işlerini ellerinden almaya değil, onlara iş imkanları yaratmaya çalışmaktadır.

İki ülke arasında ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi için ivedilikle çözülmesi gereken sorunlar da vardır. Mersin ile Port Sudan arasında deniz bağlantısının kurulması gerekmektedir. Mersin limanından yüklenen konteynerler birkaç ülke ve liman dolaşarak Port Sudan'a ulaşması ile hem zaman kaybı olmakta, hem de nakliye ücretleri artmaktadır. Ticarete konu olan yükler bu şartlar altında iki aya varan sürelerde ancak Sudan gümrüğüne ulaşabilmektedir. Bankacılık konusundaki sıkıntılar da devam etmektedir. Herhangi bir Türk bankası Sudan'da faaliyet göstermediği için akreditif açılması hem zor ve uzun süre almakta, hem de daha yüksek komisyonlara sebebiyet vermektedir. Sudan'da bütün bankacılık işlemlerinde İslami esaslar uygulanmaktadır. Sudan'daki bankacılık konusunda Bank Asya 2009 yılında ön inceleme yapmış ancak henüz bir gelişme kaydedilmemiştir. Türk bankalarının Sudan'da şube açması veya ortak banka kurulması ticari faaliyetlerin kolaylaşması açısından önem arz etmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü anlaşması ile GAT anlaşması bir ülke ürünlerinin bir başka ülkenin ürünlerine karşı ayrımcılık yapılmasını veya bazı muafiyetler ile indirimler uygulanmasını yasaklamıştır. Türkiye Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olduğundan

Sudan'ın Türkiye tarafından ticarete tercihli bir ülke olarak değerlendirilme imkânı yoktur. Ancak GAT anlaşmasının 24. maddesi ekonomik birliklikler veya gümrük birlikleri ve serbest ticaret bölgelerine müsaade etmektedir.⁶⁴⁴ XI. Dönem KEK Protokolü ile iki ülke arasında “Tercihli Ticaret ve Serbest Ticaret Anlaşması”nın imzalanması kararlaştırılmış ancak henüz istenen gelişme olmamıştır. Türkiye ile Sudan'ın bu şekilde bir birlikteliğe gitmeleri ilişkilerin ticari boyuttan daha ileri bir birlikteliğe doğru gelişmesini de sağlayabilir.

Sudan, Afrika ülkesi olması sebebiyle COMESA, Arap ülkesi sebebiyle de Büyük Arap Ticaret Bölgesi'ne üyedir. Sudan'da yapılan yatırım ile beş yüz milyondan fazla nüfusa hitap eden bu pazarlara ulaşma imkânı vardır.⁶⁴⁵ Port Sudan ve El-Ceyl serbest bölgeleri özellikle ihracata dönük üretim için değerlendirilmesi gereken alanlardır. Yatırım için kaynak da İslam Kalkınma Bankası'ndan temin edilebilir. Port Sudan'daki serbest bölgede mağaza ve depo kurmak suretiyle Afrika ve Arap ülkelerine yönelik ticaret için burada sürekli mal bulundurarak daha kısa sürede teslimat yapma imkânı sağlanabilir.

2.3. İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİ

Türkiye ile Sudan arasındaki işbirliği alanları oldukça fazla alanda ve kapsamlı şekilde devam etmektedir. İki ülkenin ihtiyaç duyduğu ve çağın getirdiği yeniliklerin karşılıklı menfaat ve kazanç dayalı ilişkiler geliştirilerek ileri seviyelere çıkarılmaya çalışılmaktadır. Şahsi çabaların yanında kurumsal işbirlikleri iki devletin ve toplumun ilişkilerini daha üst seviyelere çıkartacak potansiyelleri de içinde barındırmaktadır.

⁶⁴⁴ **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001),** İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.146.

⁶⁴⁵ **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001),** İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.189.

2.3.1. TÜRK HAVA YOLLARI (THY)

İlk önce Sudan Havayolları İstanbul seferlerine 20 Ekim 1997 tarihinde⁶⁴⁶ haftada bir gün (Perşembe günleri) mekik seferi olarak, yani Hartum'dan kalkarak Kahire'de bir saatlik duraklamadan sonra İstanbul'a gelen ve aynı gün aynı şekilde Hartum'a geri dönen tarifeli seferi ile, Sudan-Türkiye arasında hava bağlantısı kuruluyor. Türk Hava Yollarının İstanbul-Hartum arasında uçak seferleri, genişleme ve yeni hatlar açma kararı alınması, Türkiye'nin Afrika Açılım Planı ve 3 bin'in üzerinde⁶⁴⁷ Türk vatandaşının Sudan'da bulunması sebebiyle 2005 yılında başlatıldı. Haftada iki gün olarak başlayan seferler daha sonra haftada üç güne çıkarıldı. Kısa süre sonra da haftada yedi güne çıkarılan seferler halen karşılıklı olarak haftada yedi gün olarak devam etmektedir. THY'nın Hartum'a uçmaya başlaması ile de Sudan Havayolları uçuşlarını iptal etmiştir.

2.3.2. KARDEŞ ŞEHİR

1821 yılında Mehmet Ali Paşa'nın ordusundaki askerler tarafından kurulan, Sudan'ın başkenti Hartum ile Ankara arasındaki 'Kardeş Şehir Protokolü' 1992 yılında imzalanmıştır. İstanbul ile Hartum arasındaki 'Kardeş Şehir Protokolü' ise 09.10.2001 tarihindedir. Protokolü İstanbul adına Büyükşehir Belediye Başkanı Ali Müfit Görtuna ve Hartum adına da Vali Dr. Abdul Halim El- Mutaafi imzaladı. Bu protokoller ile iki şehir arasında dostluk, kardeşlik ve işbirliği imkânlarını arttırmak hedeflenmiştir. Güney Darfur'un başkenti Niyala ile Ankara Keçiören belediyesi arasında da kardeş şehir protokolü imzalanmıştır.

⁶⁴⁶ Aslıyüce, a.g.e., s.87

⁶⁴⁷ T.C. Hartum Büyükelçiliği. a.g.m.

2.3.3. TÜRKİYE İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI (TİKA)

Diğer ülkelerde olduğu gibi Sudan'da da yardım desteği sağlamayı amaçlayan TİKA, faaliyetleri ile klasik uluslararası ilişkiler çizgisinin dışına çıkmakta, teknik, eğitim, kültür, sağlık, sosyal ve tarım gibi alanlarda yürüttüğü çalışmalarıyla Türk dış politikasının yumuşak gücünün en önemli ayağını oluşturmaktadır.

Başbakanlığa bağlı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) aracılığı ile Türkiye, Sudan halkının geleceği için faydalı projeler yapılması için çalışmaktadır. 2006 yılında kurulan Hartum Ofisi ile insani, eğitim ve teknik destek sağlanmaya çalışılmaktadır. Yapılan yardımlar özellikle bir alanda yoğunlaşmamaktadır. “TİKA ekonomiden tarıma, sağlıktan kurumsal alt yapıya kadar bir çok konuda bölge ülkelerine yönelik projeler üretmektedir. Bu projelerde amacımız, Türkiye'nin kendi yaşadığı tecrübelerden elde ettiği bilgi ve birikimi diğer ülkelere aktarmak ve bu amaçla işbirliğini geliştirme yolunda adımlar atmaktadır.”⁶⁴⁸ Sudan da yapılan işbirliği bu ülkenin ihtiyaç duyduğu her alanda gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Güney Kordofan'da sondaj makinesi hibe edilerek ve su kuyularının açılarak halkın su ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. İller Bankası'ndan Sudan'a giden uzman ekibin TİKA koordinatörlüğünde yaptığı hidrojeolojik ve jeofizik etütler sonucu Sudan'ın 9 eyaletinde 41 su kuyusu açılması kararlaştırılmıştır. Bunların ilk dört tanesi El-Cezire eyaletinin Fadlallah Cibril, El-Danakla, El-Ömerap ve Ebu Şam mevkilerinde 2013 Ocak ayı itibarıyla halkın kullanımına sunulmuştur.⁶⁴⁹ Nil nehri eyaletinde açılacak olan kuyulardan bir veya iki tanesinde temiz su arıtma sistemlerinin TİKA tarafından kurulması planlanmaktadır. Sudan'ın ikinci 'Hidrojeofizik ve Su Araştırmaları Merkezi' TİKA'nın katkıları ile 2011 yılında faaliyete geçti. Merkezde çalışacak 15 Sudanlı mühendise de Türkiye'de eğitim verildi.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Hakan Fidan, “II. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi Açılış Konuşması”, **Sahra Altı Afrika**, ed. Ahmet Kavas, Ufuk Tepebaş, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.31.

⁶⁴⁹ “Sudan'da Temiz Suya Doğrudan Erişim için 41 Adet Su Kuyusu”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/sudanda-temiz-suya-dogrudan-erisim-icin-41-adet-su-kuyusu/144> (Yayın Tarihi: 26.12.2011- Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁵⁰ “7.Uluslararası Türk-Afrika Kongresi Sudan'da Yapıldı”, <http://www.tika.gov.tr/haber/7-uluslararasi-turk-afrika-kongresi-sudanda-yapildi/177> (Yayın Tarihi: 31.01.2012- Erişim Tarihi: 21.01.2013).

El-Cezire eyaletinin Medeni şehrinde kurulan Gen Merkezi ve buraya bağlı olarak hizmet verecek olan 5 adet Suni Tohumlama Merkezleri ile Sudan'ın hayvan ıslahı gerçekleştirilecektir. Ayrıca burada tüm Afrika ülkelerinden gelen talep doğrultusunda eğitim verilecektir. Yaklaşık 40 dönüm arazi üzerine 2011'de inşa edilen ve Eğitim Salonları, Misafirhaneler ve Laboratuvarlar bulunan GEN Merkezi, 2012 yılı içerisinde faaliyete geçirildi.⁶⁵¹ Bu projede çalışan Sudanlı 6 veteriner hekime 2012 yılı içinde Lalahan Hayvancılık Merkez Araştırma Enstitüsü'nde bir ay süreli teorik ve uygulamalı eğitim verildi.⁶⁵² Sudan ve Afrika'da bu alanda ilk olan proje ile Merkez'de uzman, veteriner fakültesi öğrencileri ile Afrika ülkelerinden gelecek uzmanlara suni tohumlama eğitimi verilecektir. Proje ile Sudan'ın yerli hayvan ırkları korunurken et ve süt verimi artırılması planlanmaktadır.

TİKA'nın Moritanya İslam Cumhuriyeti'nde uyguladığı Gıda ve Yaşam Güvenliği Destekleme Programı'nın ikincisi Hartum'da yapıldı. Gıda güvenliği konusunda çalışan 97 Sudanlı veteriner hekime Türkiye'den giden akademisyenlerce eğitim verildi.⁶⁵³

2008 yılında 5.000 m2alan üzerine Sudan Cumhuriyeti Hartum Valiliği tarafından Sudan Mesleki ve Teknik Eğitim merkezi yaptırılmıştı. Burada gençlere yönelik teknik ve mesleki eğitim verilmesi, çeşitli alanlarda ihtiyaç duyulan teknik elemanların yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. 6 atölye, 1 bilgisayar laboratuvarı, 1 kütüphane, 1 turizm restoranı ve uygulama oteli bulunan merkezin teknik donanımı TİKA tarafından karşılandı. Merkez, Sudan mesleki eğitim konusunda daha iyi eğitim almasını amaçlıyordu. Sudan – Türk Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi'nde ders verecek Sudanlı öğretmenlerin yetiştirilmesi için, 11 Haziran 2012 tarihinde TİKA ve Çankırı Karatekin Üniversitesi arasında işbirliği protokolü imzalandı. Bu protokol doğrultusunda Türkiye'den bölgeye gidecek akademisyenler, Sudanlı eğitimcilerle mesleki eğitim teknolojileri, yeni teknikler ve yaklaşımlar konusunda ders verecek. Eğitim alan Sudanlı öğretmenler, kendi öğrencilerini yetiştirecek ve projenin sürekliliği sağlanmış olacak. Sudan ile imzalanan Teknik İşbirliği Protokolü ile yapılan bu projede

⁶⁵¹ “Afrika'nın İlk Gen Merkezi Sudan'da Kuruldu”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/afrikanin-ilk-gen-merkezi-sudanda-kuruldu/30> (Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁵² “Sudan'da Kurulan Gen Merkezi”, <http://www.tika.gov.tr/haber/tika-tarafindan-sudanda-kurulan-gen-merkezi-afrika-kitasi-icin-umut-vaat-ediyor/350> (Yayın Tarihi: 10.08.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁵³ “Gıda ve Yaşam Güvenliği Programında İkinci Ülke: Sudan”, <http://www.tika.gov.tr/haber/gida-ve-yasam-guvenligi-programinda-ikinci-ulke-sudan/321> (Yayın Tarihi: 20.06.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

eğitim programının bir bölümü Türkiye’de gerçekleştirilecektir. Bu Şekilde mesleki ve teknik eğitim konusunda iki ülke arasında bilgi ve tecrübe paylaşımı sağlanacaktır. Daha sonra da tüm Afrika ülkelerine hitap edecek bir eğitim merkezi olarak çalışmalarını sürdürmesi planlanmaktadır.

Dul ve Şehit eşlerine yönelik pastacılık kursu verilmiş, kurs sonunda üretim için gerekli olan malzeme ve donanım temin edilerek bu kadınların kendi kazançlarını elde ederek geçimlerini temin etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Ebe Eğitim Merkezi kurularak, daha sıhhi ve uygun doğum koşullarının sağlanarak, anne ve ocuk sağlığının korunması ve anne-ocuk ölümlerinin dřrlmesi⁶⁵⁴ amaçlanmaktadır. 2010 yılı rakamlarına göre doğum sırasında ölen anne sayısı Hartum’da 100.000 doğumda 750 iken bu rakam Hartum dışında ve kırsal kesimde bu rakam daha da artmaktadır.⁶⁵⁵ Bu rakamların yksekliti Sudan’da yeterli sayıda ebe bulunmaması ve yeterli sayıda ehliyetli ebe yetiştirilemediğinden doğumların çoğunlukla geleneksel yöntemlerle yapılmasından kaynaklanmaktadır. İmzalanan İşbirliği Protokolü ile geleneksel yöntemlerle verilen ebe eğitiminin ağdaş, bilimsel uygulamalar ışığında verilebilmesi ve Türkiye’nin tecrübelerinin aktarılabilmesi için 2011 yılında inşa edilen ve aynı anda 200 kursiyer ebe’ye hizmet verecek olan Türk-Sudan Ebe Eğitim Merkezi 2013 yılında tam olarak faaliyete geçecektir. Ayrıca 10 kişilik bir heyet Sudan’daki ebe eğitim sistemini geliştirmek ve Türkiye’nin bu alandaki tecrübelerinden yararlanmak için bir hafta süreyle eğitim aldılar.⁶⁵⁶ Bu 10 kişi Sudan’da uzman eğitici olarak, adı geçen Ebe Eğitim Merkezi’nde ve diğer dokuz eyaletteki görevlilere eğitim vererek anne-bebek ölümlerini asgari düzeye ulaşması hedeflenmektedir. Afrika’daki en büyük Merkez olarak daha sonra ‘‘Uluslararası Sudan-Türk Ebe Eğitim Enstitüsü’’ne dönüşecek ve tüm Afrika lkelerindeki ebelerin eğitim merkezi olacaktır.

⁶⁵⁴ Afrika kıtasındaki en fazla doğum sırasında ölüm, 10.000 kişide 2.037 ocuk ile Güney Sudan’da olduğu bilinmektedir. T.C. Sağlık Bakanlığı, Juba Eğitim Hastanesi (e-kitap), Ankara, 2008, s.16. <http://www.saglik.gov.tr/DAGM/dosya/1-76602/h/jubatr.pdf> (Erişim tarihi: 21.09.2012).

⁶⁵⁵ ‘‘TİKA’dan Sudan’a Anne Sağlığını Koruyacak Proje’’, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/tikadan-sudana-anne-sagligini-koruyacak-proje/461> (Yayın Tarihi: 03.01.2013-Erişim Tarihi: 21.01.201).

⁶⁵⁶ TİKA’dan Sudan’a Anne Sağlığını Koruyacak Proje, a.g.m.

TİKA'nın koordinatörlüğünde Sudan çiftçisine TİGEM'in ürettiği yüksek verimli tohumlar dağıtılmıştır. TİKA'nın Afrika Teknoloji Kenti işbirliği ile yürütülen proje ile Darfur'da halka kaliteli hibrit tohumlar dağıtılmıştır.

Sudan İlaç ve Zehir Kurulu Veteriner Hekimleri'ne Bornova Veteriner Kontrol Araştırma Enstitüsünde ilaç, aşı ve zehir maddelerinin, kayıt ve ruhsatlandırılması hakkında eğitim verilmesi TİKA koordinesinde gerçekleştirilmiştir. TİKA tarafından ayrıca Sudan için uygulanan "Sudan İlaç ve Zehir Kurulu Kurumsal Kapasite Geliştirme Programı" ile "İlaçlarda Residü Analizleri ve Kayıt Sistemleri" konularında, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Pendik Veteriner Kontrol Araştırma Enstitüsü'nde Sudanlı Veteriner Hekimlere verilen eğitim 15 Aralık 2011 tarihinde tamamlanmıştır.

Sudan'daki kamu gelir ve harcamalarının takip, tespit ve ödeme işlemleri Merkez Bankası ile Maliye ve Ulusal Ekonomi Bakanlığınca yürütülmesine rağmen iki kurum tarafından icra edilen işlemlerin kullanılan hesap sistemlerinin farklılığı nedeniyle istenen biçimde takip edilememektedir. Ülkemizde hâlihazırda uygulanan Tek Hazine Hesabı (Treasury Single Account) Sisteminin Sudan Federal Maliye ve Ulusal Ekonomi Bakanlığı ile Merkez Bankası birimlerince anlık görülebilecek şekilde kurulması konusunda T.C. Hazine Müsteşarlığı, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası işbirliğinde ve TİKA koordinatörlüğünde yürütülen program 2012 sonu itibariyle büyük oranda tamamlanmıştır.⁶⁵⁷

Niyala'da 150 kişilik modern bir hastane 2013 yılı Ocak ayında açıldı. Hartum eyaletinin güneyinde bulunan İbrahim Malik Hastanesi'nin yoğun bakım ünitesi ile Doğum bölümlerindeki eksilikler TİKA'nın donanım desteği ile 2012 yılı içinde tamamlandı.

TİKA, İnsani Yardım Vakfı (İHH) ve El-Birr ve Tavasul Derneği işbirliğinde ülkede 12.000 katarak ameliyatı yapılması için protokol imzalandı. Protokol doğrultusunda Kasala, Gadaref, Beyaz Nil ve Nil Nehri eyaletlerinde Aralık 2011-Mart 2012

⁶⁵⁷ "Sudan'da Tek Hazine Hesabı", (TİKA)

<http://www.tika.gov.tr/haber/tika-sudanda-tek-hazine-hesabi-kurulmasi-calismalarina-unculuk-ediyor/382>
(Yayın Tarihi: 09.10.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

döneminde yapılan katarakt ameliyatları ile 3.300 kişinin gözün açılması sağlandı.⁶⁵⁸ Sağlık taraması, göz ameliyatları, sünnet kampanyalarında görevlendirilen doktor, hemşire ve sağlık personelinin koordinasyonu ve görevlendirilmelerinin sağlanmasını da üstlenmektedir.

Türkiye ile Sudan arasında 5 Ağustos 1992 tarihinde “Güvenlik İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler güvenlik boyutunda da artarak devam etmiştir. 2006 yılında Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü ile Sudan Emniyet Müdürlüğü yetkilileri arasında imzalanan mutabakat zaptı ile her iki ülke Polis Teşkilatları arasında işbirliği ve eğitim faaliyetleri düzenlenmektedir. TİKA ile Emniyet Genel Müdürlüğü işbirliğinde Hartum’da “Vücut İzleri Geliştirme Laboratuvarı Kurulması Projesi” ile suç ve suçluların tespitinin bilimsel ve çağdaş yöntemlerle yapılmasını sağlamak için Sudan Polisine katkı yapılmaktadır. Proje kapsamında Kriminal Laboratuvar malzemeleri TİKA tarafından temin edilerek Sudan Emniyet Müdürlüğü yetkililerine teslim edildi.⁶⁵⁹

TİKA ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ile gerçekleştirilen işbirliği neticesinde “Uluslararası Teknik Eğitim Projesi” kapsamında Sudan’dan gelen katılımcılara Türkiye’de bilişim teknolojileriyle ilgili 1,5 aylık kurs ile eğitim verilmiştir.⁶⁶⁰

TİKA, 1999 yılında başlatmış olduğu ve 2000–2001 öğretim yılında uygulamaya koyduğu Türkoloji Programı ile Türk dilini nitelikli bir şekilde öğretmek, Türkiye ile diğer ülkeler arasında ilişkileri geliştirerek bu ülkelerde eğitim, kültür ve sosyal faaliyetleri arttırmak suretiyle Türkçe konuşan bir kitle meydana getirmek ve Türkiye’yi ve Türk kültürünü yurt dışında geniş kitlelere düzgün bir şekilde tanıtmak

⁶⁵⁸ “Nil’in Kıyısında Katarakt ile Mücadele”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/nilin-kiyisinda-katarakla-mucadele/278> (Yayın Tarihi: 26.4.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁵⁹ “Uluslar arası Polis Eğitim İşbirliği Projesi”, <http://www.tika.gov.tr/haber/uluslararasi-polis-egitimi-isbirligi-projesi-2011-yili-degerlendirmesi/208> (Yayın Tarihi: 24.02.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁶⁰ “Bilişim Teknolojileri Eğitim Programı”, <http://www.tika.gov.tr/haber/uluslararasi-teknik-egitim-programi-katilimcilari-sertifika-toreni/194> (Yayın Tarihi: 17/02/2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

amaçlanmıştır.⁶⁶¹ 20 Eylül 2011 tarihinde imzalanan protokol ile bu Projeyi Yunus Emre Enstitüsü'ne devretmiş ancak henüz Türk Kültür Evi açılmamıştır. 2007 yılından beri de Hartum'da Türkçe kursları düzenli olarak verilmektedir.

Ülkenin batısındaki Faşir şehrindeki Ali Dinar'ın evi TİKA koordinatörlüğünde hazırlanan proje ile restore edilerek müzeye dönüştürülmüş, mescidi ise onarılarak ibadete açılmıştır. Doğu'da Kızıldeniz kıyısındaki Osmanlı liman şehri Sevakin'deki Şafi ve Hanefi camileri ile Gümrük Binası onarımları devam etmektedir.

Hartum'da Belediye Caddesi üzerinde (Türkiye Büyükelçiliğine 500 metre uzaklıkta) bulunan ve Türk mezarları olarak bilinen kare planlı ve konik kubbeli bitişik iki yapıdan oluşan ve Büyükelçimiz Fatih Ceylan'ın girişimleri ile restore edilen türbede Türk dönemi yönetici ve şahsiyetleri yatmaktadır. Bunlardan bir kısmı Vali Ahmet Paşa (ö.25.10.1884), Vali Mustafa Paşa (ö.06.03.1865) ve yakınlarından biri, Âdem Paşa, El Arifi isimli subay, Mısırlı bir yazar olan İbrahim Bey Merzuk'dur.⁶⁶²

2.3.4. TARIMSAL FAALİYETLER

Sudan geniş ve verimli arazilere sahip bir Afrika ülkesidir. Geniş bir alana sahip olduğu için değişik iklimler görülmektedir. Bu da tarımsal çeşitliliği sağlamaktadır. Dünyadaki önemli susam ve pamuk üreticileri arasındadır. Nil gibi bir bereket kaynağına sahiptir. Nil nehrinden yapılan sulama ile yapılan tarım 2000 yılında 2 milyon hektar kadardı.⁶⁶³ Yeni kanallar ve tarım projeleri ile bu alan arttırılmaktadır. Sudan'da uygulanan en önemli tarımsal projeler El-Cezire, El-Rehed, Vadi Halfa ve El-Suki projeleridir. Türk firmaları da çeşitli alanlarda tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılık alanında faaliyet göstermek üzere yeni firmalarda arazi satın alma veya kiralama yöntemiyle sektöre girmek üzere çalışmalar yapmaktadır.

⁶⁶¹ "Türkoloji Projesi", Yunus Emre Enstitüsü, http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=236&anIcat_5=0&anIitm_5=33 (Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁶² Aslıyüce, a.g.e., s.50.

⁶⁶³ "Tarım Sektörü", **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı**, a.g.e., s.59.

TİGEM aracılığı ile çeşitli bitki türlerine ait tohumlar ücretsiz dağıtılmış ve Sudan çiftçisinin hibrit tohumlar ile daha kaliteli ve daha fazla ürün almaları sağlanmıştır. Son yıllarda önemi artan pamuk üretimi için Cezire projesi kapsamında Pamuk üretimine dönük iyileştirmeler konusunda TİGEM teknik destek vermektedir. TİKA, Üç Darfur Valiliği ve Afrika Teknoloji Kenti'nin ortaklaşa yaptığı ve üç aşamadan oluşan İyi Tarım Uygulaması 2010 yılında başlatıldı. İlk yıl Sudan'ın batısındaki Kuzey, Güney ve Batı olmak üzere Darfur bölgesinde 12 kasabadaki 20.000 fakir çiftçiye 9 çeşitten oluşan 18 ton kaliteli tohum dağıtıldı. Bu tohumlardan 120 ton ak darı, 30 ton bamya, 250 ton karpuz, 45 ton kavun, 38 ton soğan, 27 ton nohut, 23 ton sudan baklası(ful), 56 ton da domates üretilmiştir.⁶⁶⁴ Projenin ikinci aşaması olan 2011 yılında, ilk yıla nazaran daha fazla ürün elde edildi ve bir kısmı da Hartum piyasasında yerel ürünlerden fazla fiyata satılarak üreticilere hem para kazandırdı, hem de kendi ihtiyaçlarını karşılayacak hasat elde ettiler. 2012 yılında uygulanan üçüncü aşama ile Darfur'da 42.440 hektar alanda gelişmiş kaliteli tohum üretimi yapılarak çiftçilere dağıtılması ile Darfur'da proje kapsamındaki modern yöntemlerle tarım yapılması, tarımın iktisadi bir faaliyet olarak ülke ve kişi bazında ekonomiye katkı sağlaması, yüksek verim alma imkânları sağlanmaya çalışıldı. Proje kapsamında yaklaşık 2500 ailenin Güney Darfur'daki mülteci kamplarından çıkarılarak iktisadi olarak kendi kendilerine yetmelerine çalışılmıştır. Bu proje 5-9 Aralık 2011 tarihleri arasında Roma'da Dünya Gıda Örgütü (FAO) gözetiminde yapılan Küresel Kuzey-Güney İşbirliği EXPO 2011 Fuarında "İyi Uygulama Örnekleri" dalında ödül kazanmıştır.⁶⁶⁵

Medeni şehrinde hayvanların ıslahına yönelik Gen Merkezi ve 5 tane Suni Tohumlama Merkezi kurulmuş ve burada çalışacak personel eğitimden geçirilmiştir. Sudan'daki Hayvanların ıslahı yapılarak et ve süt bakımından daha verimli hayvanlar elde edilerek üretim artışı sağlanacaktır.

Sudan'daki gıda güvenliği ve tarımsal kalkınma programı için TİKA'nın koordine ettiği eğitim için Genel Müdür Dr. Abdulrahman Mustafa Abdulrahman Ahmed başkanlığındaki 10 kurul üyesi akademisyenden oluşan heyet ülkemizdeki kurumsal alt

⁶⁶⁴ "TİKA'dan İyi Uygulama Örneği", TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/tikadan-iyi-uygulama-ornegi/160> (Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁶⁵ A.g.m., <http://www.tika.gov.tr/haber/tikadan-iyi-uygulama-ornegi/160>

yapı hakkında bilgi almış ve “İyi Tarım Teknikleri” hakkında uygulanacak programın detayları belirlenmiştir.⁶⁶⁶

XI. KEK Toplantısı’nda kabul edilen karara göre Sudan Hükümetince finansmanı sağlanan Kuzey Darfur Tarım Projesi’nin yapılması ve işletilmesinde Türk firmalarının da özel olarak davet edilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye ile Sudan arasında 2012 yılı Mayıs ayında imzalanan “Karma Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Mutabakat Zaptı” ile TİGEM ve TAGEM aracılığı ile Sudan’ın 5 ayrı bölgesinde (Umdurman, Rahat, Medeni ve Ebugota’da iki tane olmak üzere) toplam 5 milyon dönüm arazi 99 yıllığına kiralandı. Burada özellikle Türkiye’de yetiştirilmeyen ya da yetersiz olan yağlı tohumlar ve tropikal meyveler gibi ürünlerin üretimi amaçlanmaktadır.⁶⁶⁷ Serbest ticaret bölgesi kurulması ve yatırımcıların vergilerden muaf tutulması gibi ayrıcalıkların da söz konusu olduğu bu projede, Devlet güvencesi ve desteği ilerde başka ortak çalışmaların da geliştirilmesi için aşama teşkil edecektir.

2.3.5. HASTANE KURULMASI VE İŞLETİLMESİ

Afrika’da sağlık önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Her türlü hastalık ve salgınlar insanların yaşam kalitesini etkilemekte ve ortalama yaşam süresini düşürmektedir. Hastane ve doktora ulaşmak sıkıntıdır. Günümüzde buna ucuz ama kalitesiz ve etkin maddesi az olan ilaçlar sebebiyle hastalıkların tam olarak tedavi edilememeleri de eklenince sağlık Afrika kıtası için sorun olmaya devam etmektedir. Günümüzde AIDS ve Sıtma Afrika’nın en temel sağlık sorununu oluşturmaktadır. Türklerin Afrika’ya hastane ve sağlık alanındaki katkılarının da tarihi eskilere dayanmaktadır.

Mehmet Ali Paşa valiliği sırasında Avrupa’nın teknik ve biliminden yararlanmak için Mısır ve Sudan’da hatırı sayılır miktarda dönme Müslüman Avrupalıyı idaresi altında

⁶⁶⁶ “Sudan İlaç ve Zehir Kurulu Kurumsal Kapasite Arttırım Programı 2.Aşaması Tamamlandı” TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/sudan-ilac-ve-zehir-kurulu-kurumsal-kapasite-arttirim-programinin-2asamasi-tamamlandi/135> (Yayın Tarihi: 18.12.2011-Erişim Tarihi: 21.01.2013) .

⁶⁶⁷ Meltem Özgenç, “5 Milyon Dönümlük Arazi Türk Özel Sektörüne Açılacak”, **Hürriyet Gazetesi**, 08.02.2013.

çalıştırdı. İngiliz, Fransız, İtalyan, Prusyalı şahsiyetler Osmanlı-Mısır yönetiminde çeşitli şekillerde görev aldılar. Bunlar arasında doktor ve eczacılar da vardı. Mehmet Ali Paşa tarafından görevlendirilen Joseph Russegger adlı Avusturyalı maden mühendisinin 2 cilt halinde 1841–1844 yıllarında yayınlanan hatıralarında Sudan’daki (Mısır dâhil) Osmanlı hastaneleri hakkında bilgilere de yer verilmektedir. Mesela bu eserden öğrendiğimize göre Hartum’daki hastaneye vekâlet ile bakan Mustafa Efendi, önceden Tiran isimli Fransız asıllı dönmeydi.⁶⁶⁸ Türk döneminde bu Avrupalıların hizmetinden sağlık alanında da yararlanmıştı. O dönemlerde idaresi altındaki geniş bölgelere sağlık hizmetlerinin de ulaştırılması Türk yönetiminin üzerinde durduğu bir konuydu.

“El-Ubeyd Sudan’ın tam merkezinde bulunmaktadır... Birçok köyün ortasında idari bir birimdir... Bu şehrin merkezinde ticaretin yapıldığı Pazaryeri ve Hastane bulunmaktadır. Buraya yaptığımız ziyaretten dönerken Kordofan’da zencilerden oluşan 2.Alayın Hastanesine de uğradık. Buradaki hastanenin başhekimi Laskari bize hastane hakkında bilgiler verdi. Eczane, Laboratuar ve 20 kadar hasta koğuşlarından oluşuyordu. Her koğuş 5 hasta yatağından oluşan 5 havadar odaya sahipti. Burada gayet düzenli ve temiz hasta yatakları vardı. Ciddi bir disiplinle hastalar tedavi ediliyordu. Osmanlı döneminin ruhunu taşıyan bu hastanede her türlü lüzumlu araç ve gereç vardı...”⁶⁶⁹

Günümüzden yaklaşık iki yüz sene önce Türk yönetiminin Sudan’ın içlerine kadar götürdüğü sağlık hizmetini, daha sonra Mısır dâhil çeşitli Osmanlı eyaletlerini gezen Avusturyalı eczacılar Henry Lafite ve August Brestowsky’nin seyahat hatıralarında da görmekteyiz. Bu seyahat hatıraları “Pharmazeutischen Post” dergisinde 1889 yılında yayınlanmış ve bu hatıralar 1890 yılında Viyana’da kitap olarak basılmıştır.⁶⁷⁰ Bu kitapta Kahire’deki Kasrü’l Ayn’deki tıbbiye ile botanik bahçesinden hayranlıkla söz edilmekte ve buradaki teçhizat, laboratuar ve mikroskop gibi teknik malzemenin herhangi bir Alman üniversitesi ile aynı seviyede olduğu belirtilmektedir. Brestowsky, adı geçen eserinde Beyrut’ta biri Amerikan Misyoner Cemiyeti tarafından mali destek

⁶⁶⁸ Arslan Terzioğlu, “19.Yüzyılda Sudan, Mısır ve Beyrut’ta Osmanlı Hastaneleri ve Tıbbiyeleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı 89 (Mayıs 1991), s.31.

⁶⁶⁹ A.g.e., s.31-32.

⁶⁷⁰ A.g.e., s.32.

verilen diğeri de Fransız Cizvitleri tarafından kurulan ve Fransa hükümeti tarafından finanse edilen tıbbiyeler hakkında bilgi vermektedir.

“Bu iki tıbbiye’de çok sayıda Lübnanlı yerli öğrenci öğrenim görmektedirler, ama verilen dersler daha çok teorik olup, tıp pratiğine az yer verildiğinden buradan mezun olan hekimlere iyi yetişmiş gözüyle bakılmıyor. Bu iki tıbbiye’de eczacılar da eğitilmekteyse de onlarda buradan mezun olan hekimler gibi iyi bir şöhrete sahip değiller. Bunlar ancak İstanbul’daki tıbbiyede imtihan edildikten sonra geçerli hekim ve eczacı diploması alabilmektedirler.”⁶⁷¹

Osmanlı döneminde, 1875 yılında Mısır’a gelen ve Doktor Schnitzer olarak tanınan Mehmet Emin Paşa (Eduard Carl Oscar Teodor Schnitzer)⁶⁷² Hartun’da muayenehane açmış⁶⁷³ ve daha sonra da Hattı İstiva (Ekvator Vilayeti) eyaletinin merkezi olan Lado’ya gelerek modern manada Ekvator Afrika’sının ilk hastanesini de burada kurmuştu.⁶⁷⁴ Türklerin Afrika’nın içlerindeki hastane ve sağlık yardımları da böylece başlamış oldu. Emin Paşa, 1878 yılında Vali olana kadar da bu hastanede doktorluk yaptı.

Hartum’da Türkiye tarafından inşa edilen Kalakla hastanesi hibe edilerek, 1996 yılında hizmete açılmıştır. Zaman içinde oluşan bozulma ve eskimelerden dolayı tadilat ve tamirat yapılmış ve 25 Haziran 2007 tarihinde tekrar hizmet vermeye başlamıştır.⁶⁷⁵ 28 Mart 2007 tarihinde imzalanan “Kalakla Türk Hastanesi’nin Çalıştırılmasına ilişkin Protokol” ile bu hastane etkili ve verimli sağlık hizmeti verebilmesi için ortaklaşa çalıştırılmaktadır. Taraflardan biri faaliyetini bitirmeyi yazılı olarak 3 ay önceden bildirmediği sürece “Faaliyet Planı” her defasında birer yıllık sürelerle yenilenmiş kabul edilecektir (madde. 9).⁶⁷⁶ Bu protokol ile Türkiye Cumhuriyeti Hartum’da doğrudan sağlık hizmeti vermeye devam etmiş olmaktadır. Bu hastanenin personel eğitimi 2005 yılında başlamış ve 1-28 Temmuz 2007 tarihinde de 22 doktor, ebe, hemşire, teknik ve idari personel 1 ay süreyle Ankara’da Bakanlığa bağlı Eğitim hastanelerinde kendi

⁶⁷¹ A.g.e., s.33.

⁶⁷² Kavas, Geçmişten Günümüze, a.g.e., s.68.

⁶⁷³ Kavas, Osmanlı-Afrika, a.g.e., s.48.

⁶⁷⁴ A.g.e., s.72.

⁶⁷⁵ T.C.Sağlık Bakanlığı, Juba Eğitim, a.g.e., s.33.

⁶⁷⁶ T.C.Sağlık Bakanlığı, **Sudan Kalakla Türk Hastanesi**, Bakanlık Yayın No:724, Ankara, 2007, s.46.

alanlarında eğitim almışlardır.⁶⁷⁷ Kalakla Türk Hastanesi Başhekimi Dr.Adil Hassan Khairil Seed de 23 Temmuz-20 Ağustos 2007 tarihleri arasında Ankara’da Hastane Yönetimi konusunda eğitim almıştır.

Sudan Sağlık Bakanlığı Bulaşıcı Hastalıklar Dairesi yetkililerine 9-15 Haziran 2006 tarihleri arasında bulaşıcı hastalıklar ve kuş gribi konularında eğitim verilmiştir. Hartum Üniversitesi Eczacılık Fakültesi’nden 40 öğrenci İstanbul’da ilaç ve eczacılık konuları hakkında 18-28 Ağustos 2006 tarihinde T.C. Sağlık Bakanlığı’nın desteği ile incelemelerde bulundular. Sudan’daki 6 hastanenin yöneticisine Ankara Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde 2-17 Aralık 2007 tarihlerinde Hastane Yönetimi Eğitimi verildi. 6 Sudanlı ebe 2 Aralık 2007-19 Ocak 2008 tarihleri arasında ebelik eğitimi aldı.⁶⁷⁸ 2013 yılına kadar da 317 Sudanlı sağlık personeline Türkiye’de eğitim verildi.⁶⁷⁹

2007 tarihli ‘Sağlık ve Tıp Alanlarında İşbirliğine Dair Protokol’ün 6. maddesi “ Türk tarafı her yıl, Sudan’da tedavi edilemeyen 100 hastaya ücretsiz tedavi sağlayacaktır. Hastaların seçim işlemi Sudan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından yapılacak ve Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı’nın onayı ile sonuçlandırılacaktır...”⁶⁸⁰ hükmü ile Sudan halkının Türkiye’deki sağlık imkanlarından yararlanma yolu da açılmıştır.

Kızılay, Sağlık Bakanlığı ve TİKA’nın desteği ile 2006 yılında Niyala’da Sahra Hastanesi açtı. Darfur halkı için önem arz eden bu hastanenin resmi açılışı 30 Ağustos 2006 tarihinde yapıldı. Bu hastanede yıllık 40-50 ton tıbbi ihtiyaç malzemesi kullanılarak günlük 900 ila 1000 kadar hastaya ücretsiz sağlık hizmeti verildi. Ağustos 2011 tarihine kadar da Darfur halkına hizmet sunmuştur.

2006 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın talimatı ile başlanan ve Darfur bölgesinin ilk ihtisas hastanesi olan Niyala hastanesi, Ocak 2013 tarihinde bitirilmiştir. Yatan hastalar için 150, acil ve yoğun bakımdaki hastalar için 50 yatak olmak üzere

⁶⁷⁷ A.g.e., s.115.

⁶⁷⁸ A.g.e., s.116.

⁶⁷⁹ “5 Yıl Sudan-Türkiye Ortaklığıyla Yönetilecek”, <http://www.aktifhaber.com/5-yil-sudan-turkiye-ortakligiyla-yonetilecek-723180h.htm> (Yayın Tarihi: 21.01.2013- Erişim Tarihi: 24.01.2013).

⁶⁸⁰ T.C.Sağlık Bakanlığı, Sudan Kalakla, a.g.e., s.40.

toplamda 200 yatak kapasiteli, 10.000 m2 üzerine kurulu olan ve 16 bölüm ile 4 farklı birimden oluşmaktadır. İnşaat ve tıbbi donanım olarak 33 milyon dolar maliyeti olan bu hastanenin inşası ve donanımı TİKA gözetiminde yapılmıştır.⁶⁸¹ Sağlık Bakanı Recep Akdağ, “Sağlık alanında tıp başta olmak üzere eğitimcilerimiz burada görev alacak. Hem doktorlar hem hemşireler hem de sağlık çalışanları için bir eğitim ortamı oluşturulacak. 5 yıl içerisinde birlikte yürüteceğimiz bu işletme sonrası Sudan’ın kendi başına insan kaynaklarını geliştirerek yoluna devam etmesi sağlanacak. Bu bütün dünya için önemli bir örnek teşkil edecek.”dedi. Hastanenin işletmesi beş yıl süre ile Türk-Sudan ortak idaresi altında yönetilecek ve 5 yıl süre ile işletme giderlerinin yüzde 60’ını Türkiye, yüzde 40’ını da Sudan hükümeti ile hastalar tarafından karşılanacaktır. Bütün bu sağlık alanındaki ilişkiler 2007 tarihinde imzalanan “Sağlık ve Tıp Alanındaki İşbirliği Protokolü” ile devam ettirilmektedir.

Hartum eyaletinin güneyindeki yoksul bölgede bulunan ve donanım eksiklikleri bulunan İbrahim Malik Hastanesi, TİKA’nın sağladığı çeşitli malzemeler Yoğun Bakım ve Yeni Doğan ünitelerindeki ihtiyaçlarını gidermiştir. TİKA’nın yürüttüğü “İbrahim Malik Hastanesi Donanım Desteği Projesi” ile hastanenin yoğun bakım bölümüne 1 adet ICU (yoğun bakım vantilatörü), 2 adet ICU (yoğun bakım monitörü), 2 adet kardiyak yatakile 1 adet Fetal Takokardiyogram ve 30 hasta yatağı hibe edilmiştir.⁶⁸²

Türkiye Cumhuriyeti Sudan’ın her tarafında sağlık hizmetleri için işbirliği yapmaktadır. 31 Ekim 2007 tarihinde Sağlık Bakanlığında bir heyet Güney Sudan’a⁶⁸³ giderek sağlık alanında incelemeler yapılmış ve eksiklikler tespit edilmişti. İngiliz Sömürge döneminden kalma 20 tane bağımsız tek katlı binadan oluşan Mevcut Hastane yabancı bir yardım kuruluşu tarafından tadilat edildi. 4 Nisan 2008 tarihinde Türkiye’den giden heyet ile birlikte hizmete açılan hastaneye malzeme ve eğitim desteği

⁶⁸¹ “Niyala Hastanesi”,

<http://www.aktifhaber.com/5-yil-sudan-turkiye-ortakligiyla-yonetilecek-723180h.htm> (Yayın Tarihi: 21.01.2013-Erişim Tarihi: 24.01.2013).

⁶⁸² “Sudan’da İbrahim Malik Hastanesi’nin Donanımı Yenilendi”, <http://www.tika.gov.tr/haber/sudanda-ibrahim-malik-hastanesinin-donanimi-yenilendi/249> (Yayın Tarihi: 02.04.2012- Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁸³ Osmanlı askerlerinin Güney Sudan’a yaptığı seferden yaklaşık 180 yıl sonra, ilk resmi ziyaret, bölge hükümetinin (o zamanki Federal Güney Sudan Hükümeti) daveti üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hartum Büyükelçisi Fatih Ceylan başkanlığında 14 kişilik heyet ile Haziran 2007 tarihinde yapılmıştır. Sağlık Bakanlığı, Juba Eğitim, a.g.e., s.14.

verildi. Juba'daki yetkililer, "Juba'ya ilk kez birinci el tıbbi cihaz ve ilk kez renkli USG (Ultrason) cihazı götüren ülkenin Türkiye olduğunu söylüyorlardı."⁶⁸⁴ Daha sonra da Juba Eğitim Hastanesi'nin 15 sağlık personeli 5 Haziran–4 Temmuz 2008 tarihleri arasında Ankara'daki Bakanlığın hastanelerinde eğitildi.⁶⁸⁵

2.3.6. CAMİ YAPIM VE RESTERASYONU

Hartum şehrinin Türkler tarafından kurulması ile şehrin merkezine (Suku'l-Arabi – Arap Çarşısı) bir cami yaptırılmıştır. Halen ibadete açık olan cami ile başlayan süreç Kafuri bölgesine 2010 yılında yapılan Mescid-i Nur (Osmanlı Camii) ile devam etmektedir. Bu cami Süleymaniye Camii'ni örnek alarak yapılmıştır. Keçiören Müftülüğü'nün de Niyala'ya bir cami yaptırma projesi vardır.⁶⁸⁶

Faşir'deki Ali Dinar Camii restore edilmiş ve ibadete açılmıştır. Sevakin'deki Osmanlı döneminden kalan ve yıkılmakta olan Şafî ve Hanefî camileri de Türkiye tarafından TİKA projesi ile restore edilmektedir.

2.3.7.EĞİTİM FAALİYETLERİ

*Gidelim bir yere hatta şu bizim Sudan'a
Yeni bir medrese tesis edelim urbana,
Üç beşte faziletli mücahit bulalım,
Nesli tehbib ile ila meşgul olalım.*

Mehmet Akif Ersoy

1990-2001 yılları arasında ikili ilişkilerde gelişmeler sonucu akademik konularla ilgili yaklaşık 10 anlaşma ve protokol imzalandı.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ A.g.e., s.12.

⁶⁸⁵ T.C.Sağlık Bakanlığı, Sudan Kalakla, a.g.e., s.38.

⁶⁸⁶ Ahmet Kavas, "Darfur'daki En Büyük Dram Açlık, Yoksulluk ve Geri Kalmışlık", röp. Z.Tuba Kor, Anlayış Dergisi, Aralık 2010 sayısı. <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makalaid=2437> (Erişim Tarihi:24.12.2012).

⁶⁸⁷ T.C. Hartum Büyükelçiliği. a.g.m; Fadl Hasan, Sudan Özelinde, a.g.e., s.292.

1995 yılında özel teşebbüsün gayretleri ile Hartum'da Türkçe kursu açılarak Sudan'da eğitim faaliyetleri başlatıldı. Daha sonra bu kurs Fatih Sultan Mehmet Koleji olarak okula dönüştürülerek daha kapsamlı bir eğitim vermeye başlanmıştır. 2006 yılında Kafuri bölgesindeki kendi arsasında yapılan binaya taşınarak eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir. Niyala'da yapılan kolej de 2013 yılında eğitim faaliyetlerine başlayacaktır. İHH Yardım Derneği de, Niyala'da 600 öğrencilik, 1200 m2 alan üzerine 8 derslikli okul inşa ederek Ağustos 2012 tarihinde eğitime açmıştır.⁶⁸⁸

Eğitim alanında Sudan ve Türk üniversiteleri arasında sekiz ayrı protokol imzalanmıştır.⁶⁸⁹ Afrika Ülkelerinden Öğrenci Getirilmesi Projesi ile birçok lisans ve yüksek lisans öğrencisine Türkiye'de eğitim verilmekte, eğitim bursları sağlanmaktadır. Çeşitli mesleki ve teknik eğitim vermek için de zaman, zaman öğrenci ve çalışanlara Türkiye'de kendi alanlarında meslek içi eğitim verilmektedir. Hartum'da Türk-Sudan Üniversitesi kurulması da bilimsel ve teknik işbirliğini arttıracaktır.

Türkiye Emniyet Teşkilatı, göndermiş olduğu emniyet görevlileri ile Sudan polisine hizmet içi eğitim ve uluslar arası polis teşkilatlarının uygulamaları ile kriminal eğitimleri vermektedir. Sağlık çalışanları ile Tarım alanında çalışan personellere de eğitim verilmektedir.

TİKA'nın açmış olduğu Türkçe kurslarına olan yoğun talep olmaktadır. Özellikle Sudan'daki Türk şirketlerinde çalışan personel, Türkiye ile ticaret yapmak isteyen iş adamları ve öğrenciler katılmaktadır. Ticaret ve ilişkiler arttıkça da talep her geçen gün çoğalmaktadır. Daha üst seviyede eğitim verilebilmesi için de Hartum Üniversitesi'nde Türkoloji bölümü açılmıştır. Yunus Emre Enstitüsü de 2015 yılında Türk Kültür Evi açmayı planlamaktadır. Bu sayede sosyal ve kültürel alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi, Türkçeyi daha etkin olarak geniş kitlelere kültürümüzle birlikte öğretmek amaçlanmaktadır. Doğal, tarihi ve kültürel zenginliklerimiz bu yolla daha iyi tanıtılacaktır. Yunus Emre Enstitüsü'nün çeşitli ülkelerde kurduğu kütüphanelerden biri

⁶⁸⁸ "Darfur Bölgesinde Okul", İHH, <http://www.ihh.org.tr/Sudanin-Darfur-bolgesinde-okul-insa-ettik/> (Yayın Tarihi:23.08.2012; Erişim tarihi:24.12.2012).

⁶⁸⁹ T.C. Hartum Büyükelçiliği. a.g.m.

de Hartum'da açılmalıdır. Türk döneminden kalan arşiv belgelerinin elektronik kopyaları ile Sudan hakkında yazılmış Türkçe ve Osmanlıca eserler burada korunarak okuyucuların ve araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır.

2.4.YARDIM FAALİYETLERİ

Sudan geniş topraklara, Nil Nehri gibi muazzam bir su kaynağına, (kuzeyi hariç) uygun iklime, yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip bir ülke olmasına rağmen açlık, kıtlık, yoksulluk, sefillik ve geri kalmışlık ile anılan bir ülke durumundadır. Bu kadar değerli kaynaklara sahip olmasına rağmen, İngiliz sömürge yönetimi zamanında atılan fitne tohumları ile güney Sudan'da ayrılıkçı bir yapı oluşturuldu. Sömürge yönetimi buradaki insanların dillerini ve dinlerini farklılaştırdı. Zaman içinde bu farklılıklar ayrılık tohumları olarak filizlendi. Sudan bağımsızlığını kazandıktan sonra da Batılı devletler tarafından ayrılıkçı hareketler desteklendi. Afrika'nın en uzun süreli iç savaşını yaşayan Sudan, kaynaklarını savaşa harcadığından kalkınmasını ve gelişimini gerçekleştiremedi. Yiyecek ekmek bulamayan güney Sudanlıların silah sahibi olabilmeleri ise oynanan oyunun devam ettiğini göstermektedir.

İç savaş, ekonomik geri kalmışlık ve kuraklık sonucu fakirleşen Sudan halkına çeşitli yerlerden yardımlar yapılmakta idi. Darfur krizinin de patlak vermesi ile insanlık dramı had safhaya ulaştı. Dünya'nın çeşitli yerlerinden ne amaçla geldiği belli olmayan yardım kuruluşlarının yanında, Türkiye'den giden ve Sudanlı kardeşlerine yardım elini uzatan Sivil Toplum Kuruluşları da vardır. Türk yardım kuruluşları Sudan halkının ihtiyaç duyduğu her alanda özellikle insani yardım, sağlık ve kalkınma alanlarında imkânlar ölçüsünde elinden geleni yapmaktadır. Türk yardım kuruluşları sağlıktan tarıma kadar Sudan halkının ihtiyaç duyduğu acil yardımları gerçekleştirme gayreti içindedir. Kimse Yok Mu Derneği ile Yardımelî Derneğinin sünnet kampanyaları da önem arz etmektedir.

2.4.1. VEKÂLET YOLUYLA KURBAN ORGANİZASYONU

Türkiye'nin dışında başka ülkelerin yardım kuruluşları Kurban Kesim Kampanyası yapmamaktadır. Türkiye'den toplanan kurban hisse paraları ile Sudan'da uzun süredir kurbanlar kesilip, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Avrupa'da yaşayan vatandaşlarımız da kurban hisselerini son zamanlarda diğer Afrika ülkeleri gibi Sudan'a da göndermektedirler. Türk yardım kuruluşlarının birçoğu kurban organizasyonu düzenlemektedir. Resmi verilere göre Sudan'da 2012 yılı kurban bayramında Türk yardım kuruluşları tarafından 25.000 hisse (3.500 büyükbaş hayvan) kesilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Diyanet Vakfı sadece Sudan'da her yıl vekâlet yolu ile 3.000 hisse kurbanı TİKA'nın organizasyonu ile kesip dağıtmaktadır. Kimse Yok Mu Derneği de 2012 yılı kurban bayramında Sudan'da kurban kesip dağıttı. Vekalet Yoluyla Kurban Organizasyonu daha da genişletilerek hisse miktarı artırılmalıdır.

2.4.2.KATARAKT AMELİYATI

Afrika şartlarında, özellikle Sudan'da katarakt büyük bir sağlık sorunu olmaya devam etmektedir. Sudan'da katarakt 8-10 yaş çocuklarda hatta yeni doğan bebeklerde bile görülmektedir. Sudan'da yaklaşık üç milyon katarakt hastası olduğu tahmin edilmektedir. Kör olduğunu ve bir daha göremeyeceğini düşünen insanlara yapılan ameliyatla gözleri yeniden dünyayı görmeye başlamaktadır. Başta Kimse Yok Mu, İHH gibi yardım kuruluşları binlerce Sudanlının yeniden görmesini sağladılar. Kimse Yok Mu Derneği yaklaşık elli bin hastayı ameliyat ettirerek yeniden dünyayı görmesini sağladı. İHH Yardım Derneği şimdiye kadar 27 bin 414 katarakt ameliyatı yapmış ve 12 bin Sudanlı hastanın daha ameliyat edilebilmesi için TİKA ve El-Birr ve El-Tavasul Derneği ile iş birliği yapma kararı almıştır.⁶⁹⁰

⁶⁹⁰ “Katarakt”, İHH, <http://www.ihh.org.tr/12-bin-sudanli-katarakt-hastasi-yeniden-gorecek/> (Erişim Tarihi: 24.12.2012).

2.4.3. KİMSE YOK MU DERNEĞİ

Sudan'da özellikle yoğun olarak Güney Darfur Eyaleti'nin başkenti Niyala'da çalışmalarını sürdüren Kimse Yok Mu Derneği, Sudan'daki en eski Türk Sivil Toplum Örgütleri'nden biridir. İnsani duygular ile hareket eden diğer Türk Sivil Toplum Örgütleri gibi Kimse Yok Mu Derneği de insanı ön plana çıkarmakta olduğu için toplumun en savunmasız ve aciz bireyleri olan yetimlere sahip çıkmak adına, öncelikle mevcut bazı yetimhanelerin fiziki durumlarının düzeltilmesini sağlamış ve gıda desteği vermiştir. Çünkü resmi verilere göre Niyala'da 7000 bakıma muhtaç yetim bulunmaktadır. Bu yetimler 200 adet halve denilen kuran kursu/yetimhane türü merkezlerde barındırılmaya çalışılmaktadır. Buralarda yaşam koşulları oldukça düşük seviyelerdedir. Kimse Yok Mu Derneği vasıtası ile Yasemin-Gürkan Çelikkol çifti Niyala'da iki yetimhane ve bir aşevi yapılmasını sağlamıştır.⁶⁹¹

Kimse Yok Mu Derneği Niyala'da Orhaniye adlı kasaba inşasına devam etmektedir. Sağlık Ocağı, Karakol, Mescit, Okul gibi sosyal ihtiyaçların yanında 300 ailenin kalacağı örnek bir yerleşim birimi kurmaktadır. Kimse Yok Mu Derneği ile ESAFED (Ege Uluslararası Sağlık Federasyonu) işbirliğinde başlatılan sünnet kampanyası ile Sudan'daki dört şehirde (Hartum, Şendi, Medeni ve Port Sudan) 6.000 çocuk sünnet ettirildi.⁶⁹²

Her yıl düzenli olarak Sudan'da İftar Yemeği veren Kimse Yok Mu Derneği'nin, özellikle Uluslar arası Afrika Üniversitesi'nde verdiği iftarlar büyük takdir almaktadır. Bu üniversitede okuyan ve Afrika'daki hemen, hemen bütün ülkelere gelen ve çoğunluğu muhtaç durumda olan öğrencilere Ramazan Ayı boyunca iftar ve sahur yemekleri verilmektedir. Kurban Kesim Programı ile yardımsever Türk Halkı'nın ihtiyaç sahibi insanlara dağıtılmak üzere gönderdiği kurban hisseleri de Sudan'da binlerce insana Kimse Yok Mu Derneği vasıtası ile ulaştırılmaktadır.

⁶⁹¹ "Yetimhane", Kimse Yok Mu Derneği,

<http://www.kimseyokmu.org.tr/?p=content&gl=haberler&cl=yurtici&i=583> (Yayın Tarihi: 29.09.2011- Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁹² "Sünnet Kampanyası" Kimse Yok Mu Derneği,

http://www.kimseyokmu.org.tr/?p=content&gl=kampanya&cl=b_biten_kampanyalar&i=1272 (Erişim Tarihi: 21.01.2013).

Niyala'da açılan dikiş kursları ile kadınların meslek öğrenmeleri sağlanmakta ve kumaş desteği de yapılmaktadır.⁶⁹³

2.4.4. YARDIMELİ DERNEĞİ

Dünya'nın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren Yardımelî Derneği, Sudan'daki mağdur ve muhtaç insanların yanında olmaya da devam etmektedir. Diğer Türk Sivil toplum Kuruluşları gibi insanı önceleyen, insan merkezli çalışan Yardım Eli Derneği, Hartum-Medeni arasındaki Kamilin bölgesinde 21 dönüm arazi üzerine 2008 yılında başladığı Afrika'nın en büyük yetimhanelerinden biri olan ve Ocak 2011 tarihinde temeli atılan Akabe Yetimler Külliyesi'ni Ağustos 2012 tarihinde tamamlayarak Sudan'lı yetimlere aile ortamına yakın, daha düzenli bir hizmet vererek sahip çıkmaya başladı. İlköğretim okulu, yatakhane, kütüphane, yemekhane, revir, oyun salonu, cami ve çok amaçlı salonlardan oluşan külliye kalan yetimlere beşeri ve dini ilimler öğretilerek Sudan'ın geleceğine ışık tutacak eğitimli insanlar olmaları sağlanmaya çalışılmaktadır.⁶⁹⁴ Külliye içerisindeki cami 570 m2 üzerine 350 kişilik olarak inşa edilmiştir. Yardımelî Derneği tarafından her yıl düzenli olarak Kurban Kesim Organizasyonu yapılmaktadır. Ramazan ayında İftarlar verilmekte, gıda ve kumanya dağıtımı yapılmaktadır. Sünnet Kampanyası düzenlenmektedir. 2010 yılında Kesele eyaletinde gerçekleştirilen sünnet kampanyası ile 29 kişilik uzman ekip 5 günde 1000 kadar Sudanlı fakir çocuğun sünnetini gerçekleştirdi.⁶⁹⁵ Kurak bölgelerde su kuyuları açılmaktadır. Yardımelî Derneği Sudan'da 5500 dolar bağış ile su kuyusu açmaktadır.⁶⁹⁶ Soğuk bölgelerde kıyafet ve battaniye dağıtımı yapılmış, fakir ailelerin geçinmesi için Süt Keçileri dağıtılmıştır. Kardeş Aile Programı ile de mağdur Sudan'lı

⁶⁹³ "Dikiş Kursu," Kimse Yok Mu Derneği, <http://www.kimseyokmu.org.tr/?p=content&gl=haberler&cl=yurtdisi&i=1189> (Yayın Tarihi:12.03.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

⁶⁹⁴ "Yetimhane", Yardım Eli Derneği, http://yardimeli.org.tr/HD18562_Sudanli-Bakandan-Dernegimize-Plaket.html (Yayın Tarihi: 23.11.2012-Erişim Tarihi: 22.01.2013).

⁶⁹⁵ "Yardımelî Sudan'da 1000 Çocuk Sünnet Etti", http://yardimeli.org.tr/HD18296_Yardimeli-Sudan-da-1000-Cocuk-Sunnet-Etti.html (Yayın Tarihi: 24.12.2010-Erişim Tarihi: 22.01.2013).

⁶⁹⁶ "Su Kuyusu", Yardım Eli Derneği, http://yardimeli.org.tr/HD18346_Su-Kuyusu.html (Yayın Tarihi: 7.1.2011-Erişim Tarihi:22.01.2013).

ailelere yardım edebilecek Türk ailelerinin bulunup yardım etmeleri sağlanarak, Türk ve Sudan halklarının birlikteliği sağlanmaya çalışılmaktadır.⁶⁹⁷

2.4.5. İHH YARDIM DERNEĞİ

Diğer büyük bir Türk yardım derneği olan İHH da Sudan'da önemli faaliyetler icra etmektedir. Yetim Çocuklara sahip çıkmaktan, Okul inşaatına, Katarakt Ameliyatı'ndan Su Kuyusu açmaya, Kurban Kesim Organizasyonu'ndan Ramazan Yardımları'na kadar geniş bir alanda yardım faaliyetlerine devam etmektedir.

İHH Yardım Derneği'nin en önemli projelerinden biri olan Afrika Katarakt Projesi'nin kapsamı 10 Afrika ülkesinde 100.000 ameliyattır. Bu projenin Sudan'daki hedefi 40.000 ameliyattır.⁶⁹⁸ Hartum'daki Abdul Fadıl Almas Göz Hastanesinde kalıcı bir klinik ile ameliyathane kurulması ve proje kapsamında gerçekleştirilmiş ve 2007 yılından beri de faal olarak çalışmaktadır. Hergün yaklaşık 50 yeni hasta ile önceden ameliyatları yapılmış 100 eski hastanın kontrolleri gerçekleştirilmektedir.⁶⁹⁹ Ayrıca kırsal kesimdeki hastalar için mobil klinikler ve mobil göz kampları kurularak hastalara hizmet götürülmektedir. 2008 yılı Mayıs ayından 2009 yılı Şubat ayına kadar 10'un üzerinde göz kampı açılmıştır.⁷⁰⁰ 2007 yılı Eylül ayından 2009 yılı Şubat ayına kadar 42.521 hasta muayene edilmiş ve 11.769 hasta da ameliyat edilmiştir.⁷⁰¹

Afrika Katarakt Projesine Türkiye ve Sudan'daki kamu kurumları ile bir çok yerel sivil toplum kuruluşları da çeşitli destekler vermektedir.⁷⁰² Bu projede görev yapan Türk personelin yanında çeşitli ülkelerden doktorlar ile Sudan Sağlık Bakanlığı'nın görevlendirdiği yerel doktorlar ile yardımcı personelde Türk ekiplerine yardımcı olmaktadır.⁷⁰³ Projenin ana amaçlarından biri hastaları ameliyat etmek, diğeri de yerel

⁶⁹⁷ Yetimhane, a.g.m.

⁶⁹⁸ "Africa Cataract Project e-rapor, Faaliyet Raporu 2009, İHH, 2009, s.1.

⁶⁹⁹ A.g.e., s.3.

⁷⁰⁰ A.g.e., s.3.

⁷⁰¹ A.g.e., s.5.

⁷⁰² A.g.e., s.8.

⁷⁰³ A.g.e., s.12.

doktorları eğiterek daha sonra bu ameliyatlara kendilerinin yapmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Sudan Sağlık Bakanlığı'nın belirlediği yerel doktorlara "Phaco Eğitim Programı" kapsamında ameliyathane ortamında PHACO cerrahisi eğitimi de verilmektedir. Ayrıca teknolojik olarak malzeme ve ekipman sağlanmaktadır. Ameliyatlarda eğitim mikroskobu ile ameliyat görüntüleri LCD ekrana aktararak yapılan operasyonun daha detaylı olarak eğitime katılanlara izlettirilmesi sağlanmaktadır.⁷⁰⁴ Yapılan son çalışmalar ile birlikte proje kapsamında ameliyat edilen hasta sayısı Şubat 2013 itibariyle Sudan genelinde 34.694'e ulaşmıştır.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ "Afrika Katarakt Projesi", IHH, www.afrikagorecek.com, (Erişim Tarihi: 16.11.2012)

⁷⁰⁵ "Sudan'da Katarakt Ameliyatlara Devam Ediyor" <http://www.ihh.org.tr/tr/main/news/2/sudanda-katarakt-ameliyatlari-devam-ediyor/1570> (Yayın Tarihi: 07.02.2013-Erişim Tarihi: 01.04.2013).

SONUÇ

Sudan, Araplar ile Afrikalılar arasında kalan, ekvator ikliminden çöl iklimine kadar çeşitli iklimlere sahip, değişik coğrafi ve fiziksel şekillerin, çok çeşitli kültürü, dini, dili, inancı olan halkların ve iktisadi sistemlerin bir arada bulunduğu, Kızıldeniz'den Afrika'nın içlerine uzanan ve bölünme öncesi Türkiye'nin yaklaşık üç katı olan bir ülkedir.

Sudan halkı Nil vadisinde yaşayan yerli kabileler ile Arap yarımadasından gelen göçebelerin karışımından oluşmuştur. Sudan kültür, din, dil, ırk olarak Afrika'nın küçük bir numunesidir. Yüzlerce ırk, dil, din, inanç, kültür burada birlikte yaşamaktadır. Bu özellikler sayesinde Sudan, devlet olmasına rağmen imparatorluklara has kozmopolit yapısı ve konumu itibari ile "Kavimler Yuvası" olmuştur.

Doğal zenginlikleri hayli fazla olan bir ülke olan Sudan'ın, Nil gibi bir bereket kaynağı vardır. Toprakları işlenebilse tüm Afrika'nın gıda ihtiyacını karşılayabilecek potansiyeli vardır. Bilinen ve bilinmeyen yer altı kaynakları arasında Petrol, Doğalgaz, Uranyum ve Altın rezervleri oldukça önemli miktardadır

İslam ordularının Mısır fethinden sonra hem Mısır'dan hem de Bedeviler tarafından Arap Yarımadasından İslam Sudan'a girmeye başlamıştır. Arap tüccarlar ve hacıların etkisi ile de İslam bu topraklarda yayılmıştır. Osmanlı fethinden sonra ise İslamiyet daha da güçlü bir şekilde Sudan'a yayılmıştır. Dongola, Nübye, Kesele, Kordofan, Bahrül Gazel tarafları Türk döneminde İslamlaşmıştır.

Tolunoğulları döneminde ordunun asker ihtiyacının bu bölgelerden karşılanması ile başlayan ilişkiler Akşitler, Eyyübiler, Memluklar ve Osmanlılar dönemlerinden geçerek günümüze gelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ile başlayan Osmanlı dönemi Özdemir Paşa'nın Kızıl Deniz kıyıları ve Sevakın'de Habeş Eyaletini kurması ile daha da artmıştır. Bu dönemde yapılan fetihler ile İslamiyet daha içlere yayılmış ve daha fazla insan İslamiyet'e geçmiştir.

Sahra altı Afrika'da Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin yoğun olduğu bölgelerden biri Habeşistan diğeri ise bugünkü Sudan topraklarıdır. 1504 yılında Sudan'ın iç bölgelerinde Sinnar merkezli Func Sultanlığı kurulmuş ve Mehmet Ali Paşa'nın bu devleti 1821 yılında yıkarak Sudan'ı Mısır'a bağlaması ile bugünkü Sudan'ın geniş bir bölümü Osmanlı yönetimi altına girmiş oldu. Kesele, Hartum, Ubeyid gibi yerlerde kurulan garnizonların birer şehre dönüşmesi ve Bahrü'l-Gazel, Ekvator Vilayeti daha sonra da Darfur'un eklenmesi, küçük sultanlıklar şeklinde varlıklarını devam ettiren Kordofan, Bahrü'l-Gazel, Nube ve Darfur gibi güçsüz yönetimlerin, Hartum merkezli Türk yönetimi altında birleştirilmesi ile bugünkü modern Sudan devletinin idari ve siyasi şekillenmesinin temelleri atıldı.⁷⁰⁶ Sudan'ın bölünme öncesindeki sınırlarının belirlendiği Osmanlı yönetimine kadar da, tarihte hiçbir zaman Sudan bu kadar geniş bir alanda tek bir idare altında toplanmamıştı. 2011 yılındaki bölünmeye kadar, "Afrika kıtasının en büyük alanına sahip ülke" sıfatını da, "Türkiye" döneminde ulaşılan sınırlar ile elde etti.

Mehmet Ali Paşa'nın dönemi Sudan'ın bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmasını sağlayacak yapıların yerleşmeye başlamasını da sağlamıştır. Hartum, Kesele ve Ubeyid şehirleri bu dönemde kurulmuştur. Devlet yapılanması kurulmuş, idari, askeri, mali yapılar kurumsallaştırılmıştır. Posta teşkilatı kurulmuş, demiryolu yapımına başlanılmıştır. Eğitim, adli sistem gibi yapılar modernize edilmeye çalışılmıştır. İslamlaşma ve İslami kurumlar yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Mehdi dönemi ile Osmanlı dönemi yapılar ya bozulmuş ya da değiştirilmiştir. Toplumunu altüst eden bu dönemde sosyal yapı bozulmuş, iktisadi yaşam felç olmuş, açlık, kıtlık, savaş ve hastalıklardan dolayı da milyonlarca insan ölmüştür. Ancak Milli Uyanış'a da sebep olmuştur. Sudan halkının bir bütün halinde ortaya çıkmasını da sağlaması bakımından önem arz eden bir dönemdir. Daha çok İngiliz emperyalizmine karşı gelişse de sonradan Türk yönetimine de olumsuz yansımaları olmuştur.

Bu dönemin önemli şahsiyeti olarak karşımıza çıkan emperyalizm düşmanı Ali Dinar, Osmanlı Devleti'ni yegâne koruyucu ve Müslümanların yardımcısı olarak görmüştür.

⁷⁰⁶ Ed. Kavas, Tepebaş, a.g.e., s.79.

Osmanlı Devleti'ne gönüllü bağlanmayı isteyen ve bunun simgesi olarak Darfur'da dalgalandırmak için Osmanlı bayrağı da istemiştir. Emperyalizme karşı Cihad-ı Ekber'e katılmış ve hayatının sonuna kadar da cihad etmiştir. Ölünceye kadar da bağımsız Darfur Sultanlığı'nı emperyalistlere karşı korumuştur.

Osmanlı Devleti'ni emperyalistlere karşı Müslümanların tek savunucusu olarak gören ve bu uğurda hayatı boyunca mücadele edenlerden biri de Sudanlı Zenci Musa'dır. Trablusgarb'da, Balkanlar'da, Filistin Cephesi'nde, Yemen'de Osmanlı ve İslam adına çarpışmış bir Osmanlı evladı idi. İşgal yıllarında İstanbul'da Milli Mücadele'ye silah, cephane ve eleman kaçıran Karakol Cemiyeti'ne katılarak emperyalistlere karşı mücadelesine devam etmiştir.

Osmanlının bir toprağı olarak Sudan'a memur, görevli, tüccar olarak giden ve yerleşen birçok Türk vardır. Buralarda kalıp evlenen ve buranın parçası olan Türkler olduğu gibi Türkiye'ye yerleşen Sudanlılar da vardır. Bunların bir kısmı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile birlikte gelmiş, bir kısmı da Hıdiv Abbas Paşa tarafından getirilmiş, bir kısmı da Mısır yolu ile evlerde çalıştırılmak üzere köle olarak getirilmişlerdir. 1881 yılında İngiltere Mısır'ı işgal edince Sudan'ı da işgal etmiş oldu. Ancak bu Osmanlı tarafından kabul edilmedi ve İngiltere protesto edildi. Mehdi döneminden sonra kurulan Mısır-İngiliz ortak yönetimini de tanımayan Osmanlı yönetimi, hukuki olarak buraların sahibi olarak kaldı. Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na İngiltere'nin karşısında girmesi ile Sudan İngiltere tarafından resmen ilhak edildi. Lozan Antlaşması'nın 17.maddesine göre 5 Kasım 1914 tarihi itibari ile Sudan hukuki olarak Türk yönetiminden çıkmış oldu. Orta Doğu, Afrika ve Müslüman Dünya'sına hâkim olmak isteyen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Sudan'ın da hukuki olarak ele geçirilmesine Lozan Antlaşması ile ulaşmış, hatta Halifeliği de kaldırtmıştır.

Lozan Antlaşması'nın 17.maddesi ile Sudan üzerindeki hukuki haklardan vazgeçilirken, 27.madde ile de Sudanlılar üzerindeki haklar terk edilmiş, Sudanlılar milletler arası camiada İngiltere tarafından temsil edildiğinden dolayı da Cumhuriyet Dönemi'nde Sudan ile ilişkiler dondurulmuştu. 1 Ocak 1956 tarihinde bağımsız olması

ile Sudan ile ilişkiler başlatılmış, ilk tanıyan ülkelerden biri olarak da Elçilik açılıp diplomatik ilişkiler başlatılmıştır.

İlişkiler zamanla geliştirilmeye çalışılmış, ticari faaliyetler ve resmi temaslar arttırılmıştır. 1980 yılından sonra daha hızlı bir gelişme sürecine girilmiş, 1990'lı yıllarda artan ilişkiler 1998 yılında Afrika Açılım Eylem Planı ile daha da ilerletilerek, ilişkilerin boyutu Stratejik Ortaklık seviyesine gelmiştir. Bunun sonucu olarak ticari, kültürel, iktisadi faaliyetler gelişmiş, THY her gün Hartum'a karşılıklı sefer düzenlemeye başlamıştır.

Türkiye'nin sahip olduğu bazı imkânlardan Sudan halkının da yaralanması için kardeş şehir anlaşmaları imzalanmıştır. İç savaş ve Darfur sorunu ile artan insani dram bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. İmkânlar dâhilinde insani yardımlar yapılmakta, hastane yapım ve teknik destek verilmektedir. Kurban bayramlarında yüzlerce Türk Sudan'a giderek bayramı Sudanlı kardeşleri ile geçirmekte, kurban etlerini ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktadır. Katarak ameliyatları ile de binlerce Sudanlının tekrar görmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Avrupalılar için Afrika köle ve hammadde kaynağı idi. Afrika'yı hem sömürmüşler hem de Asya'daki sömürgelerine ulaşmak için lojistik üst ve geçiş güzergâhı olarak kullanmışlardı. Ancak Osmanlı Devletinin himayeci ve korumacı ruhundan dolayı Kuzey Afrika'nın tamamı ile Doğu Afrika'nın Tanzanya'ya kadar olan kısımlarında Avrupalı güçler buna 20.yüzyıla kadar muvaffak olamadılar. Halifeliği de bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti Müslümanları ve İslam Devletlerini emperyalist güçlerin eline düşmemeleri için savunmaya çalışmıştı. Sömürgeci bir devlet değiliz, tarihimizde de böyle bir kara leke de yoktur. Güncel politika söylemiyle “kazan-kazan” prensibiyle hareket ettiğimiz için Afrika'daki önemli jeopolitik alanlardan biri olan Sudan ile ilişkiler her geçen gün gelişmektedir. Sömürge geçmişi olmadığından da, Sudanlı tarihçi Dr. Hasan Mekki “Eğer Darfur'a dışarıdan askerler gelmesi gerekirse Türk askerleri olması lâzım”⁷⁰⁷ diyerek Sudan'da Türklere karşı beslenen duygulara da tercüman olmuştur.

⁷⁰⁷ Nour, Birinci Dünya, a.g.m., s.383.

Kimileri Türk devrini 1821 yılında başlatıp 1881 veya 1885 yılında bitirmektedirler. Ancak Lozan Antlaşmasına göre hukuki olarak Sudan 5 Kasım 1914 tarihine kadar Osmanlı toprağı idi. Siyasi ve iktisadi ilişkiler Tolunoğulları ile başlayıp Osmanlı döneminde devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Sudan Devleti'nin bağımsızlığını elde ettiği 1 Ocak 1956 tarihi itibari ile siyasi, kültürel, iktisadi, sosyal ve eğitim alanlarında elinden geldiğince işbirliği yapmaya devam etmektedir.

Kısa süre içinde ilişkilerin geliştirilmesi için yapılması gerekli olan faaliyetler vardır ve ihtiyacı da hissedilmektedir. Yunus Emre Enstitüsü tarafından Türk Kültür Evi'nin açılması ve kütüphane kurulması kültürel ilişkilerin arttırılması bakımından önemlidir. Türk döneminden kalan arşivlerin tasnifi ve bu kütüphanede koruma altına alınarak okuyucu ve araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır. Tarihi miras daha yetkin kişilerin denetiminde yeniden değerlendirilmelidir. Ortak üniversite kurulması eğitim alanındaki ilişkileri geliştirecektir. Askeri işbirliği arttırılarak Kızıl Deniz güvenliği birlikte kontrol edilebilir. Sevakin limanının turizm amaçlı yatırımlarla yat turizmine uygun olarak kullanımı arttırılabilir. Ticaretin geliştirilmesi için Sudan'da Türk bankası ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Port Sudan serbest bölgesi etkin olarak kullanılarak Afrika ve Arap ülkelerine ihracat hızlandırılmalıdır. Mersin ile Port Sudan arasında direk deniz bağlantısı kurulması elzemdir.

KAYNAKÇA

A-KİTAPLAR

AFYONCU, Erhan, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu III**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2003.

AFYONCU, Erhan, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Kırmızı yayınları, İstanbul, 2001.

AKAGÜNDÜZ, Ülkü Özel, **Kayıp Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

AKDOĞAN, Veysel, “Sudan Mehdisi’nin İsyanına dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881–1885)”, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1993.

ALBAYRAK Muzaffer, M u s t a f a ÇAKICI, Recep UZUNDAĞ, Salih KAHRİMAN, Yılmaz KARACA, Yay. Haz., **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri-I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 71, Belge 79, Ankara, 2005.

ALTUNDAĞ, Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)1.Kısım**, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Basımevi, Ankara, 1997.

ARSLAN, Özgün, “Sudan ve Uluslar arası Politikada Darfur Krizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, Ankara, 2011.

ASLIYÜCE, Erdoğan, **Dört Kıta Sekiz Ülke**, Yesevi Yayıncılık, İstanbul, 2001.

ATAÖV, Türkkaya, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, AÜSBF Yayınları No:411, Ankara, 1977.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt II, Kısım IV, TTK Basımevi, Ankara, 1952.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt III, 1914–1918 Genel Savaşı, Kısım II, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt III., Kısım I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

- CHOUËIRI, Youssef M., Haz., **Orta Doğu Tarihi Dini Siyasi Kültürel ve Ekonomik Perspektiften**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.
- COLE, Juan R.I., **Colonialism and Revolution in the Middle East**, The American University in Cairo Press, Cairo, 1999.
- COLLINS, Robert O., **A History of Modern Sudan**, Cambridge University Press, New York, 2008.
- ÇAYCI, Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- DALY, M.W., **British Administration and the Northern Sudan 1917-1924**, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul, 1980.
- ERICKSON, Edward J., **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l Amare ve Filistin Cephesi**, çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatname**, 10.cilt, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- GALLAB, Abdullahi A. , **The First Islamist Republic**, Ashgate, England, 2008.
- GREEN, Dominic, **Armies of God**, Arrow Books, United Kingdom, 2008.
- HILL, Richard, Ed., **The Sudan Memoirs of Carl Christian Giegler Pasha 1873-1883**, Oxford University Press, London, 1984.
- HILL, Richard, **Egypt in the Sudan**, London, 1959.
- HOAGLAND, Edward, **African Calliope A Journey to the Sudan**, Random House, New York, 1979.
- HOLT, P.M., "Holy Families and Islam in the Sudan", **School of Oriental and African Studies**, University of London, London, 1967.
- HOLT, P.M., **Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922**, Longmans, London, 1966.
- HOLT, P.M., **A Modern History of the Sudan**, London, Widenfeld ,1965.
- HOLT, P.M., M.W. DALY, **A History of the Sudan**, Fifth Edition, Pearson Education Limited, Malaysia, 2000.
- HUNTER, F.Robert, **Egypt Under the Khedives, 1805-1879**, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1984.
- HÜLAGÜ, Metin, **Pan-İslamizm Osmanlı'nın Son Umudu**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006.

- KAMİL, Ömer, **Sudan-ı Mısri**, Matbaa-i Ceride-i Askeriye, İstanbul, 1304.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı **Tarihi**, VI. cilt, 5.baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, V.cilt, 7.baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VII. cilt, 5.baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- KARASAPAN, Celal Tevfik, **Libya Trablusgarp Bingazi Fizan**, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960.
- KAVAS, Ahmet, **Geçmişten Günümüze Afrika**, Kitapevi yayınları, İstanbul, 2005.
- KAVAS, Ahmet, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.
- KAVAS Ahmet, TEPEBAŞ Ufuk, Ed., **II. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi: Sahra Altı Afrika**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007.
- KUTAY, Cemal, **Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1962.
- KUTAY, Cemal, **Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı**, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1965.
- KUTAY, Cemal, **Necid Çöllerinde Mehmet Akif**, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1963.
- KUTAY, Cemal, **Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman**, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1963.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, A.Ü.S.B.F. Basımevi, Ankara, 1982.
- MAMDANI, Mahmood, **Saviors and Survivors**, Pantheon Books, New York, 2008.
- MARTIN, Richard C., Ed., **Encyclopedia of Islam and the Muslim World**, vol.II, New York, 2004.
- MİHRİ, Mehmed, **Sudan Seyahatnamesi**, Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1326.
- MUDDATHIR, Abd Al-Rahim, **Imperialism and Nationalism in the Sudan**, Oxford University Press, London, 1969.
- MUHSİN, Mehmed, **Afrika Delili**, El-Fellah Ceridesi Matbaası, Kahire, 1312.
- NACİ, Hikmet, **Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberiler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1955.

- O'FAHEY, R.S. , **The Darfur Sultanate A History**, Hurst &Company, London, 2008.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZATA, Mürsel, “Köyceğiz Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923–1960)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- SABRİ, Faik, **Asya ve Afrika**, Kanaat Kütüphanesi, Dersaadet, 1337.
- SAFİ, Polat, “The Otoman Special Organization-Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)”, Unpublished Master's Thesis, Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciences, Ankara, 2006.
- SENİ, Abdül, **Yemen Yolunda**, Matbaa-yı Ahmed İhsan, İstanbul, 1325.
- SOY, H.Bayram, **Almanya'nın Osmanlı Devleti ile Nüfuz Mücadelesi (1890–1914)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.
- SOYSÜ, Hale, **Kavimler Kapısı-1**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- SPAULDING, Jay, Lidwien KAPTEIJNS, **An Islamic Alliance Ali Dinar and the Sanusiyya, 1906-1916**, Northwestern University Pres, Illinois, 1994.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, **Juba Eğitim Hastanesi, e-kitap**, Ankara, 2008, <http://www.saglik.gov.tr/DAGM/dosya/1-76602/h/jubatr.pdf> (Erişim tarihi: 21.09.2012).
- T.C.Sağlık Bakanlığı, **Sudan Kalakla Türk Hastanesi**, Bakanlık Yayın No:724, Ankara, 2007.
- TOPUZ, Hıfzı, **Kara Afrika**, Milliyet Yayınları, İstanbul, Birinci Baskı 1971.
- TÜRKKAN, Hakan, “Askeri Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri (1–145.Sayılar)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007.
- Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum,10 OCAK 2001)**, İstanbul: İAV Yayınları, 2001.

B- MAKALELER

ABDUL-JALIL, Musa; Adam Azzain MOHAMMED, Ahmed YOUSUF, “Native Administration and Local Governance in Darfur”, Ed. Alex de Waal, **War in Darfur and the Search for Peace**, Harvard University Pres, New York, 2007, s.39–67.

“5 Yıl Sudan-Türkiye Ortaklığıyla Yönetilecek”, <http://www.aktifhaber.com/5-yil-sudan-turkiye-ortakligiyla-yonetilecek-723180h.htm> (Yayın Tarihi: 21.01.2013-Erişim Tarihi: 24.01.2013).

“7.Uluslararası Türk-Afrika Kongresi Sudan’da Yapıldı”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/7-uluslararasi-turk-afrika-kongresi-sudanda-yapildi/177> (Yayın Tarihi: 31.01.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

“Africa Cataract Project e-rapor, Faaliyet Raporu 2009”, IHH, 2009 (Erişim Tarihi: 21.01.2013).

“Afrika’nın İlk Gen Merkezi Sudan’da Kuruldu”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/afrikanin-ilk-gen-merkezi-sudanda-kuruldu/30> (Erişim Tarihi: 21.01.2013).

“Afrika Katarakt Projesi”, IHH, www.afrikagorecek.com (Erişim Tarihi:16.11.2012).

ARMAĞAN, Mustafa, “Sudandaki Osmanlı İzleri” <http://www.mustafaarmagan.com.tr/sudandaki-osmanli-izleri.html> (Erişim tarihi:24.12.2012)

ARSLAN, Ali, “Sudan’ın Hukuken Türkiye’den Ayrılma Süreci”, Haz., Halil Bal-Muhammet Erat; **Prof. Dr. Mehmet Saray’a Armağan: Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul, DA Yayıncılık, Birinci Baskı Nisan 2003, s.103–116.

“Bilişim Teknolojileri Eğitim Programı”, TİKA; <http://www.tika.gov.tr/haber/uluslararasi-teknik-egitim-programi-katilimcileri-sertifika-toreni/194> (Yayın Tarihi: 17/02/2012- Erişim Tarihi: 21.01.2013).

CIA Factbook Map of Sudan,https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sudan_sm02.gif (Yayın Tarihi: 14.08.2003-Erişim Tarihi: 24.12.2012).

“Darfur Bölgesinde Okul”, <http://www.ihh.org.tr/Sudanin-Darfur-bolgesinde-okul-insa-ettik/> (Yayın Tarihi: 23.08.2012-Erişim tarihi: 24.12.2012).

DELAFOSSÉ, Maurice, “Sudan”, **İslam Ansiklopedisi**, 10.Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.772–776.

“Dikiş Kursu,” Kimse Yok Mu Derneği, <http://www.kimseyokmu.org.tr/?p=content&gl=haberler&cl=yurtdisi&i=1189> (Yayın Tarihi:12.03.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

DİKMEN, M. Orhan , “İAV Başkanı M. Orhan Dikmen’in Konuşması”, **Türkiye-Sudan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı, (Hartum, 10 OCAK 2001)**, İstanbul: İAV Yayınları, 2001, s.23-25.

“Education in Sudan”, http://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_Sudan. (Erişim Tarihi: 07.09.2012).

FADL HASAN, Yusuf , “Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri”, çev: Hasret D. Bilgin, **Yükselen Afrika ve Türkiye**, Ed. Ahmet Kavas, Hasan Öztürk, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s.285-295.

FİDAN, Hakan, “II. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi Açılış Konuşması”, **II.Uluslararası Türk-Afrika Kongresi: Sahra Altı Afrika**, Ed. Ahmet Kavas, Ufuk Tepebaş, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.31-32.

GENÇCAN, Mehmet İhsan, “Çanakkale Savaşı'nın Sudanlı kahramanı: Zenci Musa” <http://www.zekirdek.com/forum/311704-canakkale-savasinin-sudanli-kahramani-quotzenci-musaquot.html> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

“Gıda ve Yaşam Güvenliği Programında İkinci Ülke: Sudan” TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/gida-ve-yasam-guvenligi-programinda-ikinci-ulke-sudan/321> (Yayın Tarihi: 20.06.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

GUNTHER, John, “SUDAN-Afrika’da Yeni Bir Millet”, **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı 102 (Temmuz 1956), s.19–21.

HILLELSON, S., “Sudan”, **İslam Ansiklopedisi**, 10.Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.776-782.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt I, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, s.139-282.

“İsmail Paşa”, <http://yesilcimen.com/ismail-pasa/> (Erişim Tarihi: 24.12.2012).

“Katarakt”, İHH, <http://www.ihh.org.tr/12-bin-sudanli-katarakt-hastasi-yeniden-gorecek/> (Erişim Tarihi: 24.12.2012).

KAVAS, Ahmet, “Darfur’daki En Büyük Dram Açlık, Yoksulluk ve Geri Kalmışlık ”, Röp. Z.Tuba Kor, **Anlayış Dergisi**, Sayı 79 (Aralık 2009), s.72-73.

KAVAS, Ahmet, “Osmanlı - Darfur Münasebetleri”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/202/osmanli_-_darfur_munasebetleri (Yayın Tarihi:14.12.2006-Erişim Tarihi: 23.09.2012).

KAVAS, Ahmet, “Sudan”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 37, Ankara, 2004, s.459-466.

MAZRUI, Ali A., “The Multiple Marginality of the Sudan”, **Afrika**, ed. Y.F.Hasan, Hartum, 1971.

“Nil’in Kıyısında Katarakt ile Mücadele”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/nilin-kiyisinda-katarakla-mucadele/278> (Yayın Tarihi: 26.4.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

“Niyala Hastanesi”, <http://www.aktifhaber.com/5-yil-sudan-turkiye-ortakligiyla-yonetilecek-723180h.htm> (Yayın Tarihi:21.01.2013-Erişim Tarihi: 24.01.2013).

NOUR, Tarig Mohammed, “Birinci Dünya Savaşında Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hâkimi Ali Dinar (1898–1916)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 61, Cilt 21 (Mart 2005), s.367–383.

NOUR, Tarig M., “İngilizlerin Sudan’da Türk Dönemine Son Vermesi”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8 (2005), s.115-124.

O’FAHEY, R.Sea “Askıya Alınmış Sufilik-Sudan Mehdisi ve Sufiler”, çev. Kadir Gömbeyaz, **Tasavvuf Dergisi**, sayı 24 (2009/2), s.97–112.

“Otoman Empire, Egypt”, http://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_Empire (Erişim Tarihi:09.08.2012).

ÖZDEMİR, Mehmet Niyazi, “Adalet ve Medeniyet Sohbeti”, **Türk Düşüncesi Fikir ve Kültür Dergisi**, sayı 2 (2013), s.41-55.

ÖZDEMİR, Mehmet Niyazi, “Zenci Musa”, **Altınoluk Dergisi**, Sayı 196 (2002), s.23-24.

ÖZEY, Ramazan, “Sudan”, <http://www.netpano.com/özel> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

ÖZGENÇ, Meltem, “5 Milyon Dönümlük Arazi Türk Özel Sektörüne Açılacak”, **Hürriyet Gazetesi**, 8 Şubat 2013.

ÖZGÜREL, Avni, “Kölelik ve Harem”, **Radikal Gazetesi**, 6 Mart 2005. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=145625> (Erişim Tarihi:09.08.2012).

PEHLİVANLI, Hamit, “Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika’da (1914–1918)”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu ATAM Dergisi**. Sayı 47 (2000), s.421–440.

“Post Office”, <http://en.wikipedia.org/wiki/post-office> (Erişim Tarihi:09.08.2012).

SAK, İzzet, “Şer’iyye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkâli (17. ve 18. yüzyıl)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, 1994, s.377–394.

SHAKED, Haim, Yehudit RONEN, “Sudan Politikasında Etnik Faktör: Güney-Kuzey Mücadelesi”, **Orta Doğu’da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet**, ed. Milton J.Esman, Itamar Rabinovich, Avesta, İstanbul, 2004, s.343–360.

“Slavery in Sudan”, http://en.wikipedia.org/wiki/Slavery_in_Sudan (Erişim Tarihi: 09.08.2012)

“Stamps”, Notes from the Past, Sudan’s First Stamps ,
[http://www.stampnotes.com/Notes from the Past/pastnote406.htm](http://www.stampnotes.com/Notes%20from%20the%20Past/pastnote406.htm) (Yayın Tarihi: 22 Ağustos 2000- Erişim Tarihi: 09.08.2012).

“Sudan Cumhuriyeti” Ahmet Kavas, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/770/sudan_cumhuriyeti (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

Sudan map from CIA World Factbook, converted from original GIF format (2011 version showing South Sudan), <https://en.wikipedia.org/wiki/File:Su-map.png> (Yayın Tarihi: 12.07.2011-Erişim Tarihi: 24.12.2012).

“Sudan’da İbrahim Malik Hastanesi’nin Donanımı Yenilendi”, TİKA ,
<http://www.tika.gov.tr/haber/sudanda-ibrahim-malik-hastanesinin-donanimi-yenilendi/249> (Yayın Tarihi: 02.04.2012- Erişim Tarihi: 21.01.2013).

“Sudan’da Kurulan Gen Merkezi”, TİKA,
<http://www.tika.gov.tr/haber/tika-tarafindan-sudanda-kurulan-gen-merkezi-afrika-kitasi-icin-umut-vaat-ediyor/350> (Yayın Tarihi: 10.08.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).

Sudan’da Tek Hazine Hesabı”, TİKA,
<http://www.tika.gov.tr/haber/tika-sudanda-tek-hazine-hesabi-kurulmasi-calismalarina-onculuk-ediyor/382> (Yayın Tarihi: 09.10.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013)

“Sudan’da Temiz Suya Doğrudan Erişim için 41 Adet Su Kuyusu”, TİKA,
<http://www.tika.gov.tr/haber/sudanda-temiz-suya-dogrudan-erisim-icin-41-adet-su-kuyusu/144> (Yayın Tarihi: 26.12.2011- Erişim Tarihi: 21.01.2013).

“Sudan History”, <http://motherearthtravel.com/sudan/history.htm> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

“Sudan Railway”, <http://www.sudanrailways.gov.sd/en/history.htm>, (Erişim Tarihi: 07.09.2012)

“Sudan Ülke Bülteni”, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK),
http://www.deik.org.tr/2844/Sudan_Ülke_Bülteni.html (Erişim tarihi: 24.12.2012)

“Sudan Ülke Bülteni”, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Ocak 2008,
http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page/Ulke%20Raporu-Sudan-DEIK-2008_00002624.pdf (Erişim Tarihi: 24.12.2012)

- “Sudan”, <http://motherearthtravel.com/sudan/history.htm> (Erişim Tarihi: 09.08.2012)
- “Sudan”, <http://www.historyworld.net/wrldhis/plaintexthistories.asp?historyid=aa86=ixz z25mXtCyBO> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).
- “Sudan”, <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Sudan> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).
- “Sudan İlaç ve Zehir Kurulu Kurumsal Kapasite Arttırım Programı 2.Aşaması Tamamlandı”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/sudan-ilac-ve-zehir-kurulu-kurumsal-kapasite-arttirim-programinin-2asamasi-tamamlandi/135> (Yayın Tarihi: 18.12.2011- Erişim Tarihi: 21.01.2013).
- “Sudan'da Katarakt Ameliyatları Devam Ediyor”, İHH, <http://www.ihh.org.tr/tr/main/news/2/sudanda-katarakt-ameliyatlari-devam-ediyo/1570> (Yayın Tarihi: 07.02.2013- Erişim Tarihi: 01.04.2013).
- “Sudanlılar”, <http://www.zevkli.org/polonezler-kuban-kazaklari-sudanlilar-estonlar-molokanlarruslar-almanlar-t479621.html> (Erişim Tarihi: 08.08.2012).
- “Su Kuyusu”, Yardım Eli, http://yardimeli.org.tr/HD18346_Su-Kuyusu.html (Yayın Tarihi: 7.1.2011-Erişim Tarihi: 22.01.2013).
- “Sünnet Kampanyası” Kimse Yok Mu Derneği, http://www.kimseyokmu.org.tr/?p=content&gl=kampanya&cl=b_biten_kampanyalar&i=1272 (Erişim Tarihi: 21.01.2013).
- “Türkiye - Sudan İlişkileri”, T.C. Hartum Büyükelçiliği, <http://khartoum.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=160309> (Yayın Tarihi: 07.08.2012-Erişim Tarihi: 16.09.2012).
- TERZİOĞLU, Arslan, “19.Yüzyılda Sudan, Mısır ve Beyrut'ta Osmanlı Hastaneleri ve Tıbbiyeleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı 89 (Mayıs 1991), s.30-33.
- “The Turkiyah, 1821-1885”, <http://www.mongabay.com/reference/country-studies/sudan/HISTORY.html> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).
- “TİKA'dan İyi Uygulama Örneği”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/tikadan-iyi-uygulama-ornegi/160> (Erişim Tarihi: 21.01.2013).
- “TİKA'dan Sudan'a Anne Sağlığını Koruyacak Proje”, TİKA, <http://www.tika.gov.tr/haber/tikadan-sudana-anne-sagligini-koruyacak-proje/461> (Yayın Tarihi: 03.01.2013-Erişim Tarihi: 21.01.2013).
- “Tolunoğulları”, Ahmet Türkan, <http://www.e-tarih.org/sayfa.php?sfid=93> (Erişim Tarihi: 09.08.2012).

- “Türkiye’deki Zenciler”, **Hürriyet Gazetesi**, 10.07.1998,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1998/07/10/54593.asp> (Yayın Tarihi, 25.10.2011-
Erişim Tarihi: 09.08.2012).
- “Türkoloji Projesi”, Yunus Emre Enstitüsü,
[http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=236&anIIcat_5=0&
anIIitm_5=33](http://yunusemreenstitusu.org/turkiye/index.php?lang=tr&page=236&anIIcat_5=0&anIIitm_5=33) (Erişim Tarihi: 09.08.2012).
- “Uluslararası Polis Eğitim İşbirliği Projesi”, TİKA,
[http://www.tika.gov.tr/haber/uluslararasi-polis-egitimi-isbirligi-projesi-2011-yili-
degerlendirmesi/208](http://www.tika.gov.tr/haber/uluslararasi-polis-egitimi-isbirligi-projesi-2011-yili-degerlendirmesi/208) (Yayın Tarihi: 24.02.2012-Erişim Tarihi: 21.01.2013).
- YARAMIŞ, Ahmet, “Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883–
1907)”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt IX, Sayı 2 (Aralık 2007), s.121–130.
- “Yardımlı Sudan’da 1000 Çocuk Sünnet Etti”, Yardım Eli,
http://yardimeli.org.tr/HD18296_Yardimeli-Sudan-da-1000-Cocuk-Sunnet-Etti.html
(Yayın Tarihi: 24.12.2010-Erişim Tarihi: 22.01.2013).
- YAŞAR, Talha, “Sudan Kurtlar Sofrasında”, **Köklü Değişim Dergisi**, Sayı 75 (Aralık
2010), s.6–8.
- “Yetimhane”, Kimse Yok Mu Derneği,
<http://www.kimseyokmu.org.tr/?p=content&gl=haberler&cl=yurtici&i=583>
(Yayın Tarihi: 29.09.2011- Erişim Tarihi: 21.01.2013).
- “Yetimhane”, Yardım Eli, [http://yardimeli.org.tr/HD18562_Sudanli-Bakandan-
Dernegimize-Plaket.html](http://yardimeli.org.tr/HD18562_Sudanli-Bakandan-Dernegimize-Plaket.html) (Yayın Tarihi: 23.11.2012- Erişim Tarihi: 22.01.2013).

EKLER

EK.1

Temmuz 2011 Öncesi Sudan Haritası

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sudan_sm02.gif

Temmuz 2011 Sonrası Sudan Haritası

Kaynak: <https://en.wikipedia.org/wiki/File:Su-map.png#file>

EK.2

Sofya Sefâret-i Seniyyesi

3240/268

Hulâsa: Bulgaristanlı bir tâcirin Mısır'daki müşâhedâtına dair

Sadrizam ve Hariciye Nâzırı

Devletli Fehâmetli Prens Said Halim Pasa Hazretlerine

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Bu son günlerde Mısır'dan Bulgaristan'a avdet eden Bulgaristanlı bir tacir Mısır şehirlerine Çanakkale dârü'l-harbinden nakledilmiş pek külliyyetli mecruh bulunduğunu ve bu mecruhların Çanakkale muharebâtında Müttefiklerin muvaffakiyetsizliğine ve zayıat-ı azîmesine dair verdikleri izahat gerek oradaki İngiliz askerinin ve gerek yerli ahalinin üzerinde pek şedîd te'sirât hâsıl eylediğini ve bunun neticesinde askerın üzerine havf gelip muharebeye gitmekden imtinâ' etdiğini ve ahali-i İslâmiyye'nin ise bize olan meyl ve teveccühüne kuvvet ve inbisât gelip İngiliz idaresi aleyhine kıyâm için Süveys Kanalı'nda cüz'î bir hareketimize ve ilerlememize intizâr eylediğini ve asker ile ahalinin bu hâlet-i rûhiyesini tebdil ve kendi lehine imale için İngilizler tarafından nesrolunan muvaffakiyet haberlerine artık hiç kimsenin inanmadığını ve binâenaleyh İngiltere'nin ve onun Mısır'daki idaresinin kuvvet ve sevketine kimsede itimat kalmadığı ve cüzî bir vesile ile Mısır'da İngiliz idaresi aleyhine bir kıyam zuhur edeceğini ve bu kıyama hatta İngiltere'nin müstemlekât askerinin bile iştirak eyleyeceğini beyan etmiş olmakla beyanat-ı mezkûre berây-ı malumat arz olunur.

Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

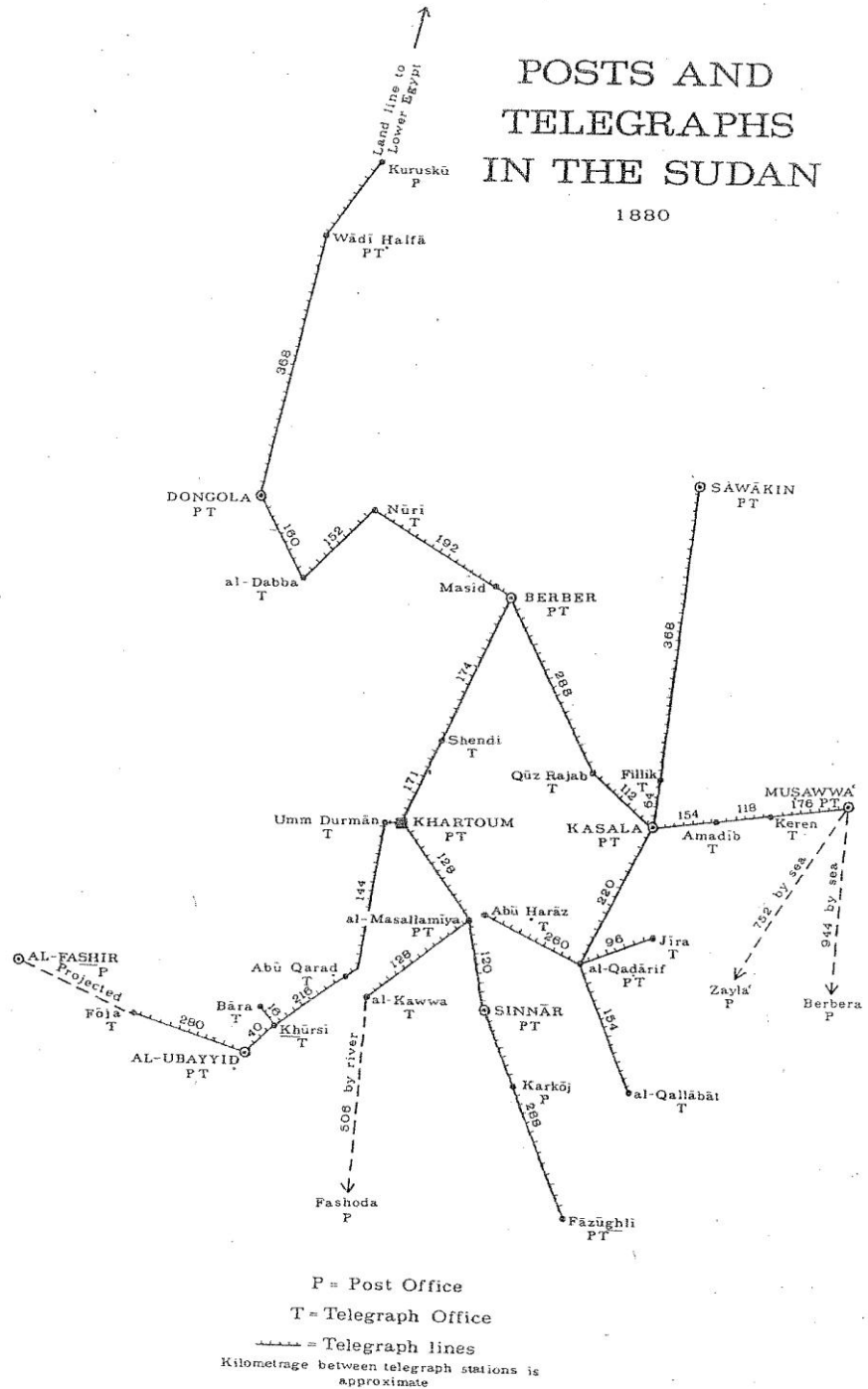
Fî 29 Mayıs sene [1]915

Sofya Sefiri

Ali Fethi

BOA, HR. SYS, 2409/85

Muzaffer Albayrak, Mustafa Çakıcı, Recep Uzundağ, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca, Yay.Haz., **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri-I**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 71, Belge 79, Ankara, 2005, s.109-110.

3 Posts and Telegraphs in the Sudan, 1880.

Kaynak: Richard Hill, ed., **The Sudan Memoirs of Carl Christian Giegler Pasha 1873-1883**, Oxford University Press, London, 1984, s.4 (Harita 3).

EK. 4

Türkiye-Sudan 11. Dönem KEK Toplantısı'nda alınan kararlar:

- İki ülke arasında tercihli ticaret ve Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması kararlaştırılmıştır.
- Türk firmalarının Sudan Gümrüklerinde REFERANS FİYAT uygulamasında karşılaştıkları sorunların çözümü yönünde önemli mesafe alınmıştır.
- Sudanda Ortak Banka kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.
- Deri İşleme, Tekstil ve KOBİLER alanında önemli işbirliği potansiyeli tespit edilmiştir.
- Demiryollarında işbirliğinin somut projelerle geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede Sudanın demiryolu araç ve yedek parça ihtiyacının Türkiye'den karşılanması için ön mutabakat sağlanmıştır.
- Yatırımcılarımızın sudandaki vergi uygulamalarından kaynaklanan sorunları muhataplarımız ile paylaşılmış ve halen uygulanan ve oldukça düşük olduğunu gördüğümüz vergi oranları Protokolümüze derç edilmiş ve işadamlarımıza referans metin oluşturulmuştur.
- Finansmanı Sudan Hükümetince sağlanan Kuzey Darfur Tarım Projesinin hayata geçirilmesine ve Türk firmalarının özellikle davet edilmesi yönünde önemli gelişmeler olmuştur.
- Yatırımcılarımızın Türkiye'den kalifiye eleman getirmelerinde karşılaştıkları sorunlar büyük ölçüde aşılmış ve çalışma izinlerinin verilmesinde gerekli kolaylıkların sağlanacağı bildirilmiştir.
- Tarımsal üretimin geliştirilmesi, hayvancılık, bitkisel üretim, gıda, tarımsal girdiler ve yatırımlar konusunda işbirliğinin artırılması, bilgi ve teknoloji değişiminde bulunulması, özel sektörlerin teşvik edilmesi ve ortak yatırımların artırılması kararlaştırılmıştır.

25 NİSAN 2013

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İLHAN ZENGİN

“GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE-SUDAN İLİŞKİLERİ”

Yüksek Lisans Tezi

Tez Yöneticisi
YRD. DOÇ. SEYFULLAH YALIN

ÖZGEÇMİŞ

1969 tarihinde Ankara'da doğdu. İlkokulu Balgat İlköğretim okulunda, ortaokul ile liseyi Bahçelievler Cumhuriyet Lisesi'nde tamamladı. ODTÜ Tarih bölümünü bitirdi. Çankaya Kaymakamlığı SYDV'da çalışmaktadır. Arapça eğitimi için Sudan'da bulundu. İngilizce bilmektedir. Tarihin, uluslararası politikanın tesisindeki önemi, jeopolitik etkileri ve kamu diplomasisine olan katkıları üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Özel ilgi alanları medeniyetler arası ittifak, barışın tesisi ve korunması, jeopolitik yapılanmalar ile kamu diplomasisidir.